Trygve Svensson: Ludvig Holbergs retorikk

Henrik G. Bastiansen: Berlinmurens fall

Anders Gjesvik: Dekningen av homofile på 1950-tallet

BERLINMURENS FALL I NORSKE NYHETSMEDIER

Mediehistorisk Tidsskrift nr. 1 2018
(Nr. 29)

Norsk Mediehistorisk Forening
www.mediehistorisk.no

Berlinmurens fall i norske nyhetsmedier

Mediehistorisk Tidsskrift nr. 1 2018 (nr. 29)

Utgitt av
Norsk Mediehistorisk Forening

Redaksjon for dette nummeret
av Mediehistorisk Tidsskrift:

Birgitte Kjos Fonn (ansv. red.)
birgitte@oslomet.no

Redaksjonsråd:
Astrid Gynnild
Roy Krøvel
Christine Myrvang
Arnhild Skre
Ove Solum

© 2018 Forfatterne

Design/Grafisk produksjon: Endre Barstad

Omslagsfoto: Barbara Klemm, *Fall der Mauer*, 10. november 1989.
Digital tilrettelegging: Endre Barstad

ISSN digital utgave: 2464-4277

Utgitt av Norsk Mediehistorisk Forening
Tidsskriftet er Open Access og publiseres under lisensen
Creative Commons CC BY-NC 4.0. Betingelsene kan leses her:
http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.no

Adresse:
Norsk Mediehistorisk Forening
c/o Mediebedriftenes Landsforening
Kongensgate 14
0153 Oslo

Hjemmeside: www.medietidsskrift.no

Innhold

Leder
Frihet, ytringsfrihet og ytringskultur 8

Trygve Svensson
Mot en ytringskultur – om Ludvig Holberg og offentligheten 13

Henrik G. Bastiansen
Da Berlinmuren falt. En komparativ studie av presse, radio og TV i 1989. 35

Anders Gjesvik
Import av svenske skurker. Svenske avisers betydning for fremstillingen
av homoseksuelle i norske aviser 1950-1952 93

FORUM

Henrik G. Bastiansen:
Gjør den digitale utviklingen mediehistorien overflødig? 117

Gudleiv Forr
Bok: Idéen om Bergens Tidende 123

Bjørn Westlie
Bok: De illegale avisenes historie er fortsatt aktuell 129

Thore Roksvold
«Idrettshelt» i mediehistorisk perspektiv 133

Sammendrag 144

Abstracts 145

Forfatterveiledning for
Mediehistorisk Tidsskrift. 148

Leder:

Frihet, ytringsfrihet og ytringskultur

Birgitte Kjos Fonn
Redaktør Mediehistorisk Tidsskrift
birgitte@oslomet.no

Å studere historie, også medie- og offentlighetshistorie, har mange begrunnelser. Ikke bare kan man lære noe *om* fortiden, men av og til også noe *av* den. Ofte dukker det opp problemstillinger som kan minne om spørsmål som diskuteres i vår egen tid, men med andre forutsetninger og andre kulisser.

Åpningsartikkelen i denne utgaven av *Mediehistorisk Tidsskrift*, skrevet av **Trygve Svensson**, handler om begrepet *ytringskultur* for rundt 300 år siden, nærmere bestemt på Ludvig Holbergs tid (1684–1754).

Spenningene var store under den tidlige nordiske opplysningstiden som danskene ofte ganske enkelt kaller Holbergtiden. Holberg rakk å oppleve tre forskjellige eneveldige konger og dermed et vekslende klima for offentlige ytringer, men felles for hele perioden var at spredning av skrevet og trykt materiale ble stadig mer utbredt. Samtidig fikk nye og radikale, internasjonalt inspirerte tanker om forholdet mellom menneske og samfunn stadig mer fotfeste i denne nordlige utposten – godt hjulpet av Holberg selv. Til tross for både sensur og selvsensur fikk norske og danske borgere, i alle fall de som befant seg litt oppe i samfunnet, dermed utvidet sine ytringsmuligheter betydelig.

Men det var ingen selvfølge at nye ytringsmuligheter betydde at borgerne automatisk visste hvordan de skulle uttrykke seg offentlig – og gjøre det på en skikkelig måte. Svensson argumenterer for at Holberg var svært oppmerksom på nettopp de sidene ved den offentlige samtalen som dreier seg om *hvordan* vi ytrer oss. Med andre ord altså om ytringskultur, som også er interessant og relevant for dagens metadebatter om den offentlige sfære. I Holbergs skrifter vrimler det av jålebukker, akademikere blottet for bakkekontakt og 1700-tallsvarianten av spinndoktorer, og noen er såkalte prosjektmakere – folk som øser ut meningsløse ideer på fellesskapets vegne. Det er løgnere som skaper falske nyheter, det er kranglefanter og det er fyllefanter og det er dilettanter. Riktignok alle uten tastatur. Men det var ikke til hinder for at Holberg fant en del å si om sine samtidiges ytringskultur, og at mye klinger kjent i dag.

22. juni 2018, samme dag som denne utgaven av tidsskriftet kommer ut, disputerer Trygve Svensson på en avhandling om Holberg og retorikk til PhD-graden ved Universitetet i Bergen, der denne artikkelen inngår.

Frigjøring

Alle artiklene i dette nummeret tar på forskjellige måter for seg overgangen til nye epoker der nye frigjøringsbevegelser eller nye former for frihet begynner å gjøre seg gjeldende. I utgavens neste artikkel studerer **Henrik Bastiansen** den norske mediedekningen av de dagene i november 1989 da Berlinmuren falt. Rivingen av den 28 år gamle Berlinmuren representerte ikke bare en begynnende gjenforening mellom Øst- og Vest-Tyskland, men var selvsagt også en helt avgjørende hendelse i den kjeden av dramatikk som førte til at Sovjetunionen brøt sammen et par år senere.

I fjor høst var *Mediehistorisk Tidsskrift* blant de mange publikasjoner og organisasjoner som markerte at det var hundre år siden den russiske revolusjon, med et bredt spesialnummer om hvordan revolusjonen ble møtt i den norske offentligheten. Da dette enorme opprøret mot det russiske tsarveldet først utviklet seg i diktatorisk retning, og forholdet mellom øst og vest etter hvert nådde et bunnpunkt i tiårene etter 2. verdenskrig, ble krigens taper Tyskland delt

Ytringsfrihet og ytringskultur har vært et tema til alle tider, ikke bare i det 21. århundre. Illustrasjon: Endre Barstad © 2018.

i to. Muren gjennom Berlin som ble reist i 1961, ble selve symbolet på det delte Europa. Da muren falt etter et nytt folkeopprør 28 år senere, ble denne hendelsen likeledes det store symbolet på frihet for innbyggerne i de østeuropeiske landene, noe som kom tydelig frem både i aviser, radio og TV i dagene rundt 9. november 1989. Den øst- og vesttyske dekningen er tidligere grundig studert, men Bastiansens omfattende artikkel er den første store studien av dette nyhetsøyeblikket i norske medier.

Den siste av de fagfellevurderte artiklene i dette nummeret, skrevet av **Anders Gjesvik**, analyserer dekningen av den homoseksuelle mannen i norske aviser på begynnelsen av 1950-årene, nærmere bestemt i perioden 1950–1952. Artikkelen bygger videre på et tidligere arbeid av Gjesvik, kapittelet «Fra ansiktsløs skurk til synlig helt. Pressens fremstilling av homofile fra 1950-tallet til 1980-tallet» i antologien *Individet i journalistikken* fra 2015, redigert av Harald Hornmoen, Thore Roksvold og Jørgen Alnæs. Artikkelen som publiseres i denne utgaven av *Mediehistorisk Tidsskrift,* analyserer betydningen av at svenske avisartikler dominerte fremstillingen av den homoseksuelle mannen i norsk presse tidlig i 1950-årene. I Sverige var homoseksualitet avkriminalisert i 1944. Gjesvik skriver at den svenske homoseksuelle mannen ble fremstilt som en skurk, og fungerte som en moralsk advarsel om hvordan homoseksualitet ville spre seg i Norge hvis homoseksualitet ble tillatt også her til lands.

I kontrast til dette ble den norske homoseksuelle mannen fremstilt som et offer i dette materialet. Dette har variert – i bidraget fra 2015, som altså har et videre tidsperspektiv, viser Gjesvik at den homoseksuelle mannen i lang tid *ble* tilskrevet forskjellige roller,

fremfor å tre frem som *personer*, med alt hva det innebærer. Men det begynte også å skje noe interessant i denne perioden. Forbundet av 1948 var blitt etablert i alle nordiske land, og enkeltartikler bærer bud om at de homoseksuelle etter hvert kan komme til å frigjøre seg fra avvikerrollene i mediene. Gjesvik har tidligere beskrevet hvordan de homoseksuelle selv fra og med slutten av 1960-årene begynner å tre frem som personer, ikke bare anonyme rolleinnehavere eller ansiktsløse grupper, i nyhetsmediene. Et svært tidlig eksempel fra Gjesviks artikkel i denne utgaven av *Mediehistorisk Tidsskrift* er da lederen for det danske Forbundet af 1948 står frem i *Dagbladet* høsten 1950, med både navn og bilde, i et intervju hvor han hverken henges ut eller sjablongeres. Tvert om er intervjuet saklig og tilsynelatende like respektfullt som det andre intervjuobjekter vanligvis ble møtt med. Men samtidig er det nok av andre formuleringer, valg av nyhetsrammer og kilder etc. i dekningen fra denne perioden, som viser at 1950-årenes presse ennå ikke var helt rede for denne store omveltningen.

Digital mediehistorie

I **Forum**-delen har vi som alltid bokanmeldelser, samt et kåseri om hva slags status – og form – «idrettshelten» har hatt i norske medier i et historisk perspektiv – fra 1950-årene og frem til i dag. I den faste spalten til lederen i Norsk mediehistorisk forening stiller Henrik Bastiansen videre dette spørsmålet: Gjør den digitale utviklingen mediehistorien overflødig? Svaret hans er – naturlig nok – nei. Tvert imot er historien viktigere enn noensinne for å forstå det som skjer i vår tids medier, skriver Bastiansen. Den digitale utviklingen øker faktisk vårt behov for å forstå medienes historie. Gjennom et dypdykk i et par sentrale bøker om teknologi, digitalisering og historie minner Bastiansen blant annet om at dagens utvikling ikke bare er noe kvalitativt nytt. Den er også resultatet av en langsom og langsiktig prosess der det ene bygger på det andre, slik at vi hele tiden trekker med oss elementer av tidligere teknologigjennombrudd i det som fremstår som det mest moderne nå.

Men, og det er den viktigste lærdommen: Det er ingen lineær prosess. Det har vært mange aktører involvert, som både har bommet og truffet, og mange suksesser ble kortvarige, skriver Bastiansen, med referanse til Paul E. Ceruzzis bok *A History of Modern Computing*. Noe av det historiekunnskap kan gi oss, er altså et sammenligningsgrunnlag – og dermed forståelsen av at verden ikke nødvendigvis beveger seg fremover, trinn for trinn. Historien er kanskje mer som en spiral, med stadig nye omdreininger (noen ganger peker til og med spiralen nedover). Dette er det viktig å ha med seg hvis man skal forstå dagens medier. Med historieløshet følger også blind tro på at alle samtidige utviklinger representerer hva som vil bli fremtiden. «Hvis vi istedenfor møter dem med dokumentert kunnskap om sammenlignbare implementeringsprosesser fra fortiden, vil vi kanskje kunne forutse noe av det som vil komme», konkluderer Bastiansen.

I tillegg til at mediehistorien kanskje er viktigere enn noensinne, er den også i ferd med å bli mer og mer tilgjengelig. I februar samarbeidet Mediehistorisk forening og Nasjonalbiblioteket om et stort seminar i Nasjonalbibliotekets lokaler om hva det innebærer at mediehistorien nå er i ferd med å bli heldigital. Videre vil deler av tidsskriftets høstnummer være viet til digitaliseringen av mediehistorien.

Til neste år er det 30 år siden Berlinmurens fall. I tiden som kommer, tar vi gjerne imot bidrag som tar for seg forskjellige aspekter rundt denne skjellsettende internasjonale bevegelsen, noe Bastiansens artikkel er en opptakt til. Vi er interessert i alle bidrag som på forskjellige måter tar for seg medievitenskapelige aspekter ved den kalde krigens siste fase, murens fall og den optimistiske perioden like etter – men vi fortsetter selvsagt gjerne å ta imot artikler med annen tematikk.

Som alltid vil vi takke *Mediehistorisk Tidsskrift*s anonyme fagfeller, samt vårt uunnværlige produksjonsteam som består av språkvasker **Hegelin Waldal** og designer **Endre Barstad**, for innsatsen.

God sommer!

Oslo, 22. juni 2018
Birgitte Kjos Fonn,
Redaktør

Ludvig Holberg (1684-1754). Portrettet er hentet fra den tyske utgaven av Dannemarks Riges Historie: Herrn Ludvig Holbergs Dänische Reichs-Historie (1743-1744). Gjengitt med tillatelse fra Universitets-biblioteket i Bergen.

Mot en ytringskultur – om Ludvig Holberg og offentligheten

Trygve Svensson
Disputerer 22.06.2018 med avhandlingen "Ludvig Holbergs retorikk"
Trygve.Svensson@gmail.com

I. Innledning

De siste årene er det blitt skrevet mye om den dansk-norske offentligheten i opplysningstiden.[1] En naturlig del av dette er undersøkelser av ytringers vilkår. Denne artikkelen er en retorisk analyse av hvordan Ludvig Holbergs (1684–1754) tekster kan kaste lys over fremveksten av en ny *ytringskultur* i perioden man i Danmark betegnende nok kaller *Holbergtiden* (men som vi mer nøkternt kan kalle tidlig nordisk opplysningstid). Analysen av Holbergs tekster har som siktemål å fylle en mangel i forskningen. Holberg har blitt brukt som eksempel på både sensurideologi og kamp for ytringsfrihet. Men denne dikotomien går glipp av det mest sentrale med Holberg. Hans tekster kretser først og fremst rundt *hvordan* vi ytrer oss. I artikkelen vil jeg derfor løfte perspektivet og vise at «ytringskultur» er et nyttig begrep for å forstå både Holbergs prosjekt og – mer generelt – hva som stod på spill i denne tiden.

Diskusjonene om ytringsfrihet vs. ytringsansvar i moderne kontekst er oftest egentlig diskusjoner om hvilken ytringskultur vi skal ha.

II. Hvorfor «ytringskultur»?

Det er to grunner til at jeg mener begrepet «ytringskultur» er nyttig. For det første: Analyser av ytringers vilkår i opplysningstiden befinner seg ikke i et vakuum. De tre skuddene som traff William Nygaard i hans hage i 1993 i forbindelse med den norske utgivelsen av *Sataniske vers,* var et forvarsel om hvor presserende spørsmålet om ytringer er blitt i vår globaliserte offentlighet. Et vanlig referansepunkt i debatten om karikaturstrid og karikatur-terror er opplysningstiden. Et topos vil gå i retning av: «I Europa har vi vært igjennom en opplysningstid. Derfor forstår vi verdien av ytringsfrihet og vil bekjempe sensur med alle midler.» De to motpolene i debatten har vært ytringsfrihet og nyordet *ytringsansvar.* Det tette forholdet mellom frihet og ansvar er basalt, både i filosofisk teori og i det virkelige liv. I denne debatten har det dog vist seg å skape to lite produktive skyttergraver. Enten er man «for frihet» eller «for sensur». Men går man argumentene etter i sømmene, handler den underliggende debatten sjelden om de *juridiske grensene* for ytringer. Det dreier seg snarere om hvordan kommunikasjon påvirker kulturen. Det er liten uenighet blant seriøse aktører om det grunnleggende juridiske prinsippet at ytringsfrihet bør finne sted. Dermed er diskusjonene om ytringsfrihet vs. ytringsansvar i moderne kontekst oftest *egentlig* diskusjoner om hvilken ytringskultur vi skal ha. Begrepet gir et alternativ til de tolkningsrammene som ytringsfrihet og ytringsansvar gir oss, siden grensegangen i like stor grad er et moralsk og politisk som et juridisk anliggende.[2]

For det andre mener jeg ytringskultur gir en nyttig inngang til en retorisk analyse av Holberg. Tidligere har jeg sammen med Helge Svare fremmet en ganske bred tilnærming til hvordan man bør definere selve begrepet:

> I tråd med hyppig brukte definisjoner ser vi kultur som et sett av felles holdninger, verdier, normer, forestillinger, tradisjoner, institusjoner,

> skikker og praksiser. [...] Ytringskultur kan derfor både betinges av holdningene og normene til de som deltar, deres forestillinger rundt ytringer, etablerte skikker eller tradisjoner for ytringsproduksjon og utveksling og de fysiske møteplassene eller arenaene for dette.[3]

Kjetil Jakobsen har etter mitt syn nå skrevet en noe mer presis definisjon i sin bok om ytringsfrihetens krise i historisk lys:

> Med ytringskultur mener jeg normverk, konvensjoner og kommunikasjonsprotokoller som muliggjør ytringer og regulerer bruken av ytringsfrihet i en profesjon, en institusjon, på et samfunnsområde eller i et samfunn.[4]

Jakobsen er nøye på å sette et skille mellom de to begrepene som er oppstått i ytringsfrihetsdebattene, og tror «det er fornuftig å gjøre en distinksjon mellom det sosiale normverket (ytringskulturen) og det moralske ansvaret (ytringsansvaret)».[5] Ytringskultur kan da bli et meta – eller snarere et *grunn*begrep, et dansegulv, hvor vi kan bruke vår ytringsfrihet og ta vårt ytringsansvar.[6] Det jeg vil legge til både min og Svares samt Jakobsens analyse er at en retorisk analyse av ytringskultur bør legge vekt på det dynamiske forholdet mellom enkeltmennesker og den ytringskulturen vi befinner oss i. Ytringskultur skapes når vi *handler* med kommunikasjon. Vi både skaper og skapes av den. Det gir en noe annen inngang enn for eksempel et veletablert begrep som diskurs (selv om det finnes åpenbare berøringspunkter mellom diskursanalyse og retorisk analyse). Det omfangsrike feltet diskursteori (spesielt de som er opptatt av kritisk diskursanalyse) tar ofte utgangspunkt i analyser av diskurs som maktmiddel, det være seg i alt fra lovbøker til institusjoner i bredest mulig forstand.[7] Ytringskultur, i likhet med diskurs, påvirker vårt mulighetsrom for handling. Men det jeg vil vise i det følgende, er hvordan det i et samfunn pågår stadig *forhandlinger* om ytringskulturens normer og regler, og at enkeltmennesker som Holberg kan gjøre en stor forskjell. Hvis vi noe tabloid kan si at diskursanalyse viser hvordan språket handler gjennom oss, mens retorisk analyse viser hvordan mennesker handler med språket, vel da er «ytringskultur» et forsøk på å fange normer og regler som skapes når vi interagerer med hverandre i denne doble dynamikken. Med ytringskultur mener jeg altså normer og regler man kan forhandle om gjennom kommunikasjon, og som inngår i et dynamisk forhold mellom individ og felleskap. Ved hjelp av dette begrepet er målet for det følgende å vise hvordan Holberg gjennom sine komedier, essays, epistler, og romanen *Niels Klim,* fremviste den offentlige samtalen for sitt publikum, og i tur påvirket den dansk-norske ytringskulturen.

III. (Minst) to perspektiver på nordisk opplysningstid:

Det er ulike oppfatninger om offentligheten og ytringers vilkår i den tidlige opplysningstiden. Vi kan svært grovt dele forskningen inn i to kategorier, alt etter om man legger vekt på *begrensningene* eller *mulighetene* som oppstod gjennom 1700-tallet. Øystein Rian har tydelig vist *begrensningene*, med sitt 713-siders magnum opus *Sensuren i Danmark-Norge – Vilkårene for offentlige ytringer 1536–1814* fra 2014. Her har Rian gjort et omfattende arbeid med å fremvise den store graden av sensur gjennom hele den dansk-norske historien. («Dansketiden» som han selv kaller det.) Dette er han bl.a. berømmet for i *Norsk Medietidsskrift,* hvor Henrik G. Bastiansen skrev: «Leseren får mye igjen for å studere denne boken. Den har da også mye å gi til medieforskere, både prinsipielt og rent faktisk-historisk.»[8]

Rians bok skiller seg fra mye av den andre forskningen om perioden, som i et mediehistorisk perspektiv har lagt vekt på fremveksten av en *ny* offentlighet.[9] Dessuten skiller han seg fra den toneangivende «harmoniserende» analysen norske historikere som Sverre Steen, Jens Arup Seip og Knut Mykland har fremmet om unionstiden, med basis i ideen om det opinionstyrte eneveldet.[10] Det er ingen solskinnshistorie Rian presenterer, men snarere en revitalisering av den «Firehundreaarig Natten» som forståelsesform om foreningstiden. I *Historisk Tidsskrift* formulerte Knut Dørum det slik:

> Med sin innfallsvinkel greier Rian å tegne

> et helhetlig bilde av en undertrykkende og kontrollerende maktstat, men også av undersåtter med svært begrensede muligheter for å ytre seg samfunnskritisk, drive opposisjon og påvirke politisk. Rian målbærer et klart og tydelig historikersyn. Han tilhører «pessimistene» når det gjelder synet på Norges og nordmennenes stilling under det danske herredømmet i årene 1536–1814. Med Rians bok får vi historien om undertrykking, ensretting, indoktrinering, overvåking og kontroll ovenfra-og-ned.[11]

Rian har allerede rukket å påvirke hvordan denne perioden av 1700-tallet tolkes. Den er rikt sitert og referert til i Jakobsens bok om ytringsfrihetens krise i historisk lys fra 2016. En viktig distinksjon kan dog sees i at Rian gjennomgående anvender begrepet *ytringsregime,* mens Jakobsen bruker, nettopp, det mindre ladede *ytringskultur.* Rian danner også grunnlag for mye av det som skrives om tidlig opplysningstid i Fredrik Stjernefelt og Jacob Mchangamas bok om ytringsfrihetens historie i Danmark fra 2016. Begge disse tidsaktuelle utgivelsene har fått mye oppmerksomhet i henholdsvis norsk og dansk presse. Spesielt sistnevnte bok synes å dele Rians oppfattelse av ytringers historie som essensielt en kamp mellom sensur og frihet. Ifølge Rian kan man se en rød tråd i historien, hvor det ufrie eneveldet fremdeles preger oss. Som han har skrevet i en begrunnelse for boken:

> Jeg synes at vi i vår norske virkelighet blir gjenstand for så sterke kulturelle og politiske føringer at det reduserer friheten til å ytre seg i det offentlige rommet. Dessuten er det noen som i kraft av sine posisjoner har uendelig større ytrings- og påvirkningsmuligheter enn de fleste andre.[12]

Myndighetenes gjentatte disiplinering er altså fremdeles virksom og begrenser vår frihet. Samtidig hevder Rian at vi begrenser vi oss selv. Som han skriver i bokens kapittel «Hvorfor skrive om sensuren?»: «Taleskrekken er tidløs, og i en eller annen form plager den 75 prosent av befolkningen.»[13] Disse i utgangspunktet sympatiske grunnmotivene for arbeidet er også symptomatiske for en svakhet. Det er utvilsomt viktig å utdanne mennesker til å delta i demokratiet slik at de begrensninger, fra negative krefter i samfunnet eller vår egen psykologi, blir så små som mulig. Men det er også viktig å ha med seg i møte med Rians veldokumenterte historie at perspektivet er farget av to diskutable påstander. For det første er «vår norske virkelighet» blant de frieste som noensinne har eksistert, både når det gjelder muligheten til å ytre seg og på nært sagt alle andre områder. Det viser FNs utviklingsindeks, for eksempel for 2015.[14] For det andre er skrekk for å tale kun en av svært mange påvirkningsfaktorer på det rike sosiale fenomenet kommunikasjon. Hvis man leser historien med ufrihet og talefrykt som utgangspunkt, preger det hva man finner. Slik blir det også noe enøyd over hvordan Mchangama og Stjernefelt slår fast: «Samlet set udgør perioden fra reformationens indførelse til pietismens fremvækst i de første årtier av 1700-tallet en dyster æra for trykkefriheden i Danmark.»[15] Det er helt korrekt. Disse århundrene var ikke noe å skryte av når det gjelder ytringsfrihet. Men det var også en historisk periode hvor store deler av befolkningen levde i den dypeste fattigdom og analfabetisme.[16] I en verden preget av heksebrenninger og enevelde, vekslende mellom uår, kriger og pest kan det nok bli «dystert» for «ytringsfriheten» – men det er neppe den mest relevante måten verken å beskrive samfunnet på eller hvordan det ble reflektert og forhandlet om ytringer.

I en verden med heksebrenninger og enevelde, uår, kriger og pest kan det nok bli «dystert» for «ytringsfriheten» – men det er neppe den mest relevante måten å beskrive samfunnet på eller hvordan det ble reflektert og forhandlet om ytringer.

Et ganske annet perspektiv på offentligheten finner vi i *En pokkers skrivesyke* av Ellen Krefting, Aina Nøding og Mona Ringvej fra 2014. Boken skildrer fremveksten av den rike tidsskriftkulturen på *skue-*

Alv Hordnes i rollen som Jeppe i den ikoniske komedien "Jeppe på Bjerget", skrevet i 1723. Her fra en oppsetning i Bergen i 1964. Fotograf ukjent.

pladsen – det danske begrepet for offentligheten. De viser frem det performative og teatrale ved offentlighetene – i flertall, inspirert av sosiologen Richard Sennett.[17] Som også Arnhild Skre påpekte i den korte fellesanmeldelsen av Rian og Krefting et al. i herværende tidsskrift:

> Bilda desse to bøkene gjev av sensur og ytringsfridom i Danmark-Norge, må til dels seiast å vera motstridande. Det går an å setja dei opp mot kvarandre, men det går også an å seia at dei til saman bidreg til breidde med sine ulike kontekstar, teorigrunnlag og problemstillingar.[18]

Krefting et al. argumenterer for en «produktiv sensur» hvor aktørene var i stand til å forhandle med de strenge reglene for ytringer. Det er nettopp det dobbelte og paradoksale ved epoken som slår en, hvordan nye ideer og kongetro levde side ved side.

> Offentligheten i Danmark-Norge var kritisk, den appellerte til «det felles beste» og fremhevet ytringsfrihetens betydning, men satte sjelden spørsmålstegn ved dobbeltmonarkiets og den eneveldige styreformens legitimitet.[19]

Det sentrale perspektivet i *En pokkers skrivesyke* er den nye offentlighetens karakter av utprøving, sjangerblanding og mangfold av ideer. Ifølge Krefting et al. er det grunnleggende for å forstå den radikale grunnlovens ytringsfrihet av 1814 at det foregående århundret hadde vært fylt av tankeøvelser. «Det som startet i 1814 var basert på et helt århundre med opplysning, blant annet om hvordan stater bør og kan fungere, og om hvor viktig det trykte ord var i den anledning.»[20]

Som Krefting et al. påpeker, befinner studier av opplysningstiden i Norge seg ofte mellom tre ulike faglige innfallsvinkler. Det ene er sosiologisk, etter nevnte Sennett. Det andre er tradisjonen etter Jens Arup Seip og teorien om det opinionstyrte eneveldet som ideologisk legitimerende styringsform. Her er Rian den kanskje tydeligste opposisjonsstemmen. Det tredje er Jürgen Habermas' tidlige teoretiske arbeid om det offentlige roms strukturforvandling gjennom tidsskriftenes og kaffehusenes fremvekst på begynnelsen av 1700-tallet.[21] I Norge har Eivind Tjønneland benyttet nærgående studier av den faktiske tidsskriftoffentligheten til å kritisere Habermas idealtypiske fremgangsmåte.[22] Det interessante med Tjønnelands kritikk av Habermas i denne sammenhengen dreier seg ikke om debatten om grader av frihet. Det handler mer om selve offentlighetens karakter. Med henvisning til *The Tatler* viser han hvordan opphavsmannen Richard Steele «fremfører en fundamental kulturkritikk [...] Offentligheten besto i utgangspunktet for en stor del i å beskrive eget forfall.»[23] Den var altså i høy grad selvreflektiv og moraliserende, noe vi også finner mange eksempler på hos Holberg. Tjønneland hevder at Habermas neppe har lest originalutgavene av tidsskriftene han tar utgangspunkt i, med henvisning til at «offentligheten på 1700-tallet overholder ikke de krav til offentlig resonnement Habermas drømmer om [...]».[24] Det som er sikkert, er at både 1700-tallets offentlighet og ettertidens forskning på den i høyeste grad må kunne kalles *sammensatt*. Eneveldets sensur og dets direkte og indirekte kontroll av innbyggerne er godt dokumentert, ikke minst av Rian. Det er også viktig å huske at Seips berømte arbeid om det opinionstyrte enevelde ikke beskriver dette som en historisk realitet. Seips anliggende er å beskrive hvordan eliten *legitimerte* eneveldet – gjennom å utvikle ideologien om dette som opinionstyrt.[25]

Fascinasjonen ved 1700-tallet ligger ofte i det motsetningsfylte. Mangfoldet i offentligheten ble stadig rikere. Deler av det ble sågar igangsatt av myndighetene, slik for eksempel Jakob Maliks har vist i sin avhandling om hvordan myndighetene oppfordret til ytringer, av økonomiske hensyn. Det ville rett og slett lønne seg for staten om flere deltok i debatt og kunnskapsdeling.[26] Dette gir et dansk-norsk eksempel på et bredere poeng, at trykkefrihetens opphav i Europa handlet vel så mye om teknologiske og praktisk årsaker som gjennomslag av filosofiske toleranseideer.[27] Og det dansk-norske riket hadde noe så unikt som en lovfestet absolutisme etter kongeloven av 1665. Frem til slutten av 1700-tallet og den historisk kuriøse Struensee-perioden levde befolkningen

under svært strenge regler for trykking og ytringer. Først i 1790-årene kom det en «dypt-pløyende og velinformert debatt om ytringsfriheten i Danmark-Norge».[28] Men som Holberg er et godt eksempel på: Opplysningstidens – høyst sammensatte – idealer og ideer var kjent og diskutert. Som Edvard Holm påpeker i sin klassiske studie *Holbergs statsretlige og politiske Synsmaade*: «Holbergs politiske Udvikling faldt i en Tid der vistnok det Hele taget ikke frembyder Synet af store Omvæltninger i Staternes Indre, men dog har set meget forskjellige politiske Theorier blive drøftede med Alvor.»[29] Ytringskulturen preges av at det er en utprøvende tid, hvor informasjonsmengden øker, men ytringer samtidig tillegges stor vekt.

IV. Holbergs forhold til sensur:

Ludvig Holberg (1684–1754) hadde en bemerkelsesverdig karriere, fra å være foreldreløst flogvit fra Bergen til å bli rektor ved Københavns Universitet, uhyre sentral i dannelsen av dansk-norsk teater og litteratur, baron og Sorø-Akademiets sterke støttespiller og mesen. Det er vanskelig å finne det emne Holberg ikke har skrevet om. Men sensur og trykkefrihet gjentas. Hvordan kan vi forstå Holbergs, med moderne blikk, noe paradoksale forhold til sensur når vi leser ham i et ytringskultur-perspektiv?

Holberg hadde sin karriere under tre regimer med tre ulike ytringsklima. Fredrik IVs lange regjeringstid (1699–1730), Christian VIs pietistiske regime (1730–1746) og Fredrik Vs mindre strenge, hvor blant annet teateret åpnet igjen (1746–1766).

Holberg blir flittig brukt og referert av både Rian, Tjønneland, Krefting et al. for å illustrere hva folk sa og mente om den nye offentligheten. Rian er svært tydelig i sitt syn på hvordan Holberg bør tolkes:

> Vi ser at Holberg strevde med å bearbeide sitt forhold til sensuren, som han åpenbart avskydde. Langt klarere enn en rekke historikere i ettertid formulerer han [en] systemkritikk som han hentet fra sine egne bitre erfaringer, som han hadde måttet kamuflere i alt han hadde satt på trykk om samfunnsutviklingen i Danmark-Norge. Han selv fremstilte det slik at sensuren og ensrettingen førte til en total korrumpering av offentligheten, og det fremgår utvetydig at han selv var blitt rammet av dette.[30]

Det er støtte for, i alle fall for deler av, dette synet. Også Francis Bull mente i en artikkel (i et festskrift til Halvdan Koht) at «hovedinntrykket av Holbergs ord om censuren må vel være det at de gir uttrykk for en bitterhet som han i yngre år har vært nødt til å holde for sig selv». Samt at hans «mange bitre ord om censuren har utvilsomt hatt et reelt grunnlag i personlige oplevelser».[31]

Holberg hadde sin karriere under tre ulike regimer, med tre ulike ytringsklima. Fredrik IVs lange regjeringstid (1699–1730), Christian VIs pietistiske regime (1730–1746) og Fredrik Vs mindre strenge, hvor blant annet teateret åpnet igjen (1746–1766). Reglene for hvordan man kunne opptre offentlig, forandret seg under alle tre regimene.[32] Juridisk sett var begrensningene på hva som kunne trykkes, åpenbart svært strenge, ifølge Christian Vs danske lov skulle alt sensureres av Kongens Universitet (altså Københavns). Denne loven ble tydeliggjort flere ganger gjennom forordninger som for eksempel et reskript av 28. januar 1718, hvor det ble tydeliggjort at tekster også skulle bære påtegning om sensors godkjennelse.[33] Tidlig i Fredrik IV regjeringstid, i 1701, kom det en sensurforordning som adskilte selv det å *utgi* nyheter mellom det å *kommentere* dem. Slik ble det i Danmark-Norge «to skarpt adskilte medie-formater: avisene, med sine ukommenterte nyheter, på den ene siden og de andre periodiske skriftene, med sin adgang til å blande ulikt stoff og synspunkter – raisonnements – på den annen».[34] Generelt var Danmark-Norge på første halvdel av 1700-tallet et samfunn hvor politikk var et kuriøst ord. Da Holberg skrev *Den politiske kandestøper,* var dette sannsynligvis første gang ordet «politikk» ble brukt i en bred sammenheng på dansk

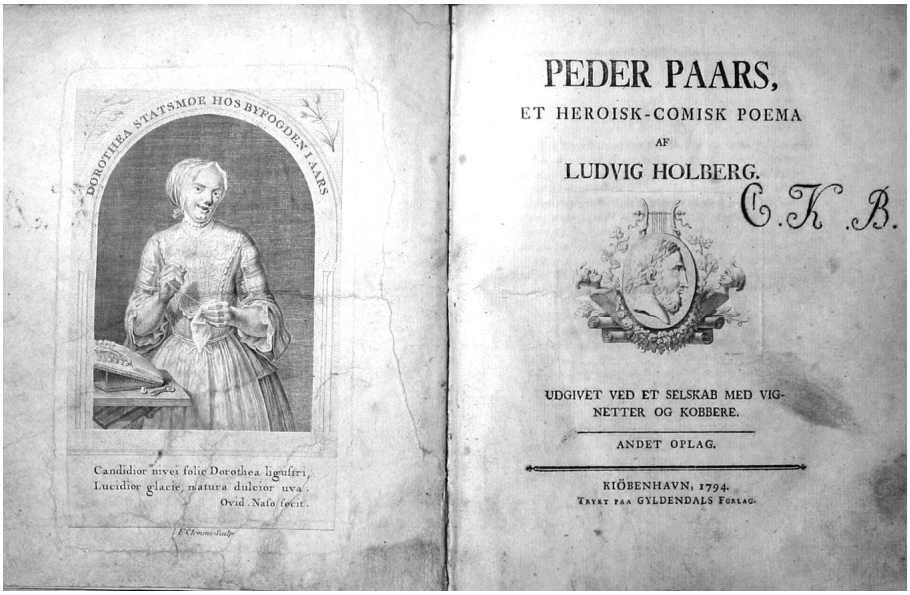

"Peder Paars", et komisk-episk dikt av Ludvig Holberg, utkom i fire deler i årene 1719–20. Diktet er en parodi på antikkens og renessansens helteepos. Her en faksimile av boken fra 1794 (andre opplag).

språk.[35] Denne apolitiske ytringskulturen ble understøttet av lovverket. «Lovene krevde politisk stillhet fra undersåttene.»[36] I tillegg har vi selvsagt den tause sensuren, som er den mest virksomme. Politikk var, som moderne danske historikere har tatt til orde for, egentlig ikke-eksisterende for folk flest, noe som hørte kongemakten til.[37]

Lars Roar Langslet tar like fullt til orde i sin Holberg-biografi for at det er «ingen klare belegg å finne for at Holberg ble så mishandlet av sensuren som han selv gir inntrykk av, og som mange i ettertiden har yndet å hevde. Sin vane tro har han nok smurt tykt på.»[38] Ser vi på Holbergs egne skrifter, ble de første tre sensurert: *Introduksjonen* til europeisk historie i 1711, *Anhanget* til denne i 1713, samt *Natur og folkeretten* fra 1716. Som forholdsvis ung mann opplevde han først å få sin danmarkshistorie stoppet i 1711 – og så krav om at skjemtediktet *Peder Paars* skulle brennes av bøddelen. Dette siste ble avvist av kong Fredrik IV, som mente teksten var «skiemtsom». Så mangler «imprimatur», altså stempelet for at det er sensurert, i mange år av Holbergs karriere. Før de igjen blir utstyrt med sensur-stempel. *Niels Klim* ble trykket i Leipzig, på latin, nettopp for å unngå sensuren i 1741. (Man kunne generelt være mer vovet på latin enn på dansk, siden latin var elitens språk.) Men fra 1742 blir både den danske oversettelsen av *Niels Klim*, samt følgende *Jødiske Historie* (1742), *Moralske Tanker* (1744), *Heltindehistoriene* (1745) og videre frem til epistlene sensurert, men da av Holberg-venn professor Anchersen, som forøvrig var leietager i hans hus.[39] På dette tidspunkt var Holbergs posisjon sannsynligvis så sterk at sensuren var en ren formalitet. Det er også i denne perioden Holberg først skriver substansielt kritisk om sensur. Langslet påpeker, med en viss rett, at det var først da han skrev i en sjanger hvor tanker om sensur «hadde en naturlig plass».[40] Men også i sine tilbakeblikk i *Tredje levnedsbrev* skriver Holberg om hvordan det «Herhjemme er […] digternes største besvær at lægge baand paa deres fyrighed, for at ikke mistroiske og stive censorer skal skaffe dem bryderier paa halsen»:[41]

> I Tyskland, Frankrig og navnlig i England staar det enhver frit at komme frem med alt, hvad der falder ham ind. Hvor man ikke lænkebinder

> fremragende begavelser er det lettere at lægge dømmekraft og evner for dagen end her i vort Norden, hvor vi lider under den strengeste censur, hvoraf følgen bliver, at forfatterens arbejdskraft lammes og hans vaaben sløves.[42]

En gjennomgang alle kan gjøre ved å søke på «censur» i den digitaliserte versjonen av Holbergs skrifter (www.holbergskrifter.no), viser at Holberg stort sett brukte ordet i betydningen *kritikk*, altså litteraturkritikk – noe han var dypt skeptisk til, spesielt i de tilfeller det rammet ham selv.

Vi må heller ikke glemme at Holberg, som alltid, tar forbehold når han reflekterer om sensur. For eksempel som gammel mann i *Epistel 395*: «Der kand udi denne saavel som de fleeste Materier anføres Argumenter pro og contra.» Spesielt er Holberg skeptisk til at det skal utgis for mye, og at for unge (og ergo uerfarne) mennesker skal komme på trykk. Og i den gretne *Epistel 62* langer han ut mot alle nye skribenter som er mer opptatt av å tjene penger på boksalg enn å bidra til «Nytte og Opbyggelse»: «Man haver tilforn klaget sig over Mangel paa Skrifter, nu derimod laborerer man af deres Overflod, saa at Obstruction er forvandled til Tarme-Løb [...]».

Den Politiske Kandestøper er gjennomsyret av folk som prøver å diskutere politikk uten å klare det. Men Holberg har et deliberativt instinkt som gir karakterene verdighet og dybde.

Holberg deltok utvilsomt i sin tids forhandlinger om sensuren, men argumenterte som vi ser nyansert. En epistel som nummer 62 kan derfor med fordel leses som symptom på et større bilde. For selv om Holberg skriver en del om sensur, går vi glipp av det sentrale ved hans syn på ytringer om vi ikke anlegger et bredere perspektiv. *Ytringskultur er et betydelig mer sentralt tema i forfatterskapet.* Selv om Holberg skriver om og mot sensur flere steder, er det ingenting i forhold til hvor grundig han reflekterer over *selve det offentlige* og hvordan folk opptrer der.

Dette perspektivet har delvis vært fremmet tidligere. Som blant annet Langslet og Eiliv Vinje har påpekt, var det et generelt mål for Holberg å formidle klassiske sjangre på dansk (Vinje, 2014). Dette tar han opp flere steder, allerede i sitt tidlige ansøkelsesbrev til kongen om et professorat 1714, hvor han skriver om «mit entreprise nemlig at forbedre det Danske sprog».[43] Og i innledningen til de *Fire Skiemte-Digte* (1722) er det et mål å gi «ved mine Poetiske Skrifter vores Sprog nogen anseelse».[44] Samt i *Dannemarks og Norges Beskrivelse*, hvor han fremhever at det danske språk «er besynderlig beqvemt til poesie»[45], og at dansk «udi sødhed og angenemhed intet andet Europæisk sprog noget eftergav».[46] På sine eldre dager utlyste han også offentlige konkurranser i å skrive det beste dikt på dansk over et klassisk tema, en trend som faktisk spredte seg til andre konkurrerende medlemmer av den dansk-norske eliten som Erik Pontoppidan og Frederik Rostgaard.[47] Men ytringskulturens plass i Holbergs skrifter handler om mer enn å forbedre språket i formell forstand og fremvise nye sjangre. La oss se på hvordan han skaper normativ refleksjon over selve den offentlige debatten i tre sentrale sjangre: komedien, romanen og sakprosaen.

V. Ytringskultur i komediene:

Et sentralt element i alle Holbergs komedier er spillet med språket, språklige misforståelser, replikker som spiller på stor eller manglende dannelse, kontrasten mellom fornuftig språkbruk og kunstig, «ziiret» tale. Dette er ikke særegent for Holberg, men snarere et sentralt element i selve det komiske: Språket blir latterliggjort siden det ikke klarer å leve opp til situasjonen. Hvis vi skal lete etter det særegne, kan vi trekke frem to ting. Det ene er hva Billeskov-Jansen skriver er «komediernes hovedemne», nemlig den tåpelighet som oppstår «naar et Menneske giver Afkald paa sin Fornufts brug og lader sig drive, som et Skib uden Ror, for en naragtig Passion eller Svaghed».[48] Altså: brudd med fornuften som er naturgitt hos oss mennesker. Det andre, og disse to elementene henger sammen, er hvordan Holberg stadig lar det komiske kretse rundt hvordan vi mislykkes i fornuftig samtale.

Hans første komedie, *Den Politiske Kandestøber*

Henrik Koefoed og Mette Horn i Folketeatret's (København) moderne produksjon (2017) av Holbergs "Den politiske kandestøber". Komedien ble opprinnelig skrevet i 1723.

(1723), har i kjernen av sin tematikk en gruppe borgere uten nødvendig kunnskap og kompetanse, som like fullt innbiller seg at de kan styre en by. Komedien kan leses som dypt elitistisk, men også som et forvarsel om den nye og fremadstormende borgerklasse. Hele komedien er gjennomsyret av eksempler på folk som prøver å diskutere politikk *uten å klare det*.[49] Deri ligger det dype komiske element. Men når den latterliggjorte Herman von Bremen sitter i sitt *Collegium Politicum* (som Holberg gjør narr av flere andre steder, for eksempel i sine epistler), så legger han nettopp vekt på at alle skal komme til orde, alles argumenter skal høres.[50] Han har et deliberativt instinkt som gir karakteren verdighet og dybde.[51] Der *Kandestøberen* er hans mest spilte komedie (og blant de mest spilte i hele Nord-Europa til langt utpå 1800-tallet), hadde en av hans siste komedier *Republiqen eller Det gemeene Beste* (1754) langt mindre suksess, dog samme tematikk – i abstrahert form. Det er nemlig selve *Frue Respublica,* altså «fru staten», som mener samfunnet er i så dårlig forfatning at hun lover sin datter til den som kommer med de beste forslag til forbedring. Dermed er scenen duket for en lang rekke av noen av Holbergs satiriske yndlinger: prosjektmakere (folk som kommer med ubegrunnede forslag på felleskapets vegne). Det var et såpass stort problem at Frederik IV i 1717 hadde utstedte en forordning mot det.[52]

Også i mange andre sentrale komedier legges det vekt på offentlig samtale i ulike, mer eller mindre absurde, former. I *Jean de France* (1723) ligger det latterlige i at en ung mann etter noen uker i Paris har tilegnet seg en hel kultur og væremåte, noe som ikke minst lar seg avspeile i at han erstattet sitt morsmål med dårlig fransk. I den legendariske *Jeppe paa Bierge*t (1723) er mye på spill, men i rettsscenen og Jeppes utbrudd – «Tal Dansk, din sorte Hund! saa skal vi nok svare for os» – ligger komikken i møtet mellom elitens juridiske spissfindigheter og Jeppes burleske folkelige fornuft.[53] I *Mester Gert Westphaler eller den meget talende Barbeer* ligger tematikken i selve tittelen, «Hvor», ifølge Holberg «udi Hovedpersonen er en der dræber Folk med Snack».[54] Og Gert selv entrer scenen med å savne sitt gamle Westphalen, der:

> har mand hver Time paa Dagen Snacke-Forsamlinger, hvor der disputeres om allehaande Materier, undertiden heele Nætter til om Morgenen Klocken fire, saa at fast ingen gaar af saadane Forsamlinger, førend hand er saa hæs, at hand icke kand tale meer.[55]

Komedien løses, som ofte i Holbergs karakterkomedier, ved at hovedpersonen lærer en lekse, i dette tilfellet at byfogden dømmer Gert til tre dagers taushet for å ha:

> indmænget sig i Christoffer Persen Øll-Tappers Giesters Laug, mod Giesternes Villie, og forstyrret deres ædrue og ærbare Discourser med u-begiert og ham u-vedkommende Raisonneren.[56]

Som Johan Rosdahl og Peter Zeeberg har påpekt, er problemet hvordan «Gerts ensidige, mono-logiske tale bevirker et sammenbrud af kommunikation. Når den ene part bliver afskåret fra at komme igennem med ytringer, er der ikke længere tale om en sam-tale, og ingen af parterne kan flytte sig.»[57] I *Ulysses von Ithacia* (1725) er det krigsretorikken som fremstilles og gjøres til latter. I *Hexeri eller Blind Alarm* (1731) er temaet ifølge Holberg selv «at en ringe Ting kand sætte et heelt Land i Bevægelse, og hvorledes en Løgn kand ved Tillæg forøges».[58] Allerede i starten av andre akt kan skuespilleren som har satt i gang hekseriet i første akt, kjøpe gateviser om «den, der gav sig Fanden i Vold». Som Lars Ilsøe har påpekt: «Det er nærliggende at sammenligne komediens gadeviser med moderne tiders sensationspresse.»[59] I hanreikomedien *Barselstuen* (1724) tematiseres forholdet mellom det private og det offentlige, i overgangen fra adelskultur til borgerlighet. Og i *Melampe* (1725) gjør Holberg (igjen) narr av krigs- (og tragedie-) sjangeren gjennom overdreven affeksjon over en skjødehund.

Som Billeskov-Jansen hevder, kan Holbergs komedier grovt sett deles i tre: karakterkomedier, intrigekomedier og det han kaller «præsentationskomedier». Her er det «en Mode eller Skik, en kulturel Vane, der er Stykkets Hovedperson eller 'Karakter'».[60] Gjennom å tematisere et mangfold av samfunnets kulturelle uttrykk med skarpt blikk ga Holberg nett-

Ole Thestrup i Folketeatret's (København) oppsetning av "Jean de France" i 2016. Foto: Folketeatret.

opp sitt publikum redskaper til å se mer selvkritisk på sine egne praksiser. Og mest berømt av komediene som tematiserer ytringskultur, er utvilsomt *Erasmus Montanus*, et fast referansepunkt når noen vil påpeke akademisk fjolleri spesielt, og språk som mister kontakten med virkeligheten, generelt. Her tar naturrettstenkeren Holberg et kraftig oppgjør med disputasvesenet. Ikke for å avblåse disputaser i sin helhet, men for å vise at det å kunne snakke «fint» ikke er ensbetydende med å tenke godt. Heri ligger også Rasmus Bergs dybde, og Holbergs kraftige advarsel. Mannen som har vært ute i verden og skaffet seg kunnskap, mangler de menneskelige egenskapene og den naturgitte fornuft som trengs for å anvende kunnskapen. Dermed ender han opp (under trussel om tvangsinnrullering i militæret) med å måtte innrømme at jorden er flat, et like stort overtramp mot egen (og 1700-tallspublikummets) kunnskap, som om en seriøs forsker av 2018 skulle måtte innrømme at klimaendringer ikke er menneskeskapte. *Erasmus Montanus* var skrevet i 1723, men ble først oppført i 1747 (dog på tysk i 1742). Den sene komedie *Philosophus udi Egen Indbilding* (1754) tar opp samme tematikk, selv om vi der møter en «praktisk» filosof som forpester omgivelsene med overdreven pietisme. Den er både en implisitt kritikk av det moralistiske styret til Christian VI, samt at den, som Holberg skrev, selv «sigter paa dem, som indbilde sig, at Philosophie bestaaer allene udi Theorie, Skiæg og Kaabe, [...]».[61] Holberg evnet å sparke både ned og til siden på rangstigen. Han gjør narr av det han har observert ved egne øyne og erfaring ved København Universitet. Og *Erasmus Montanus* blir forelegg for lærdomsidealene ved Sorø Akademi hvor Holberg fikk prege pedagogiske tenkning og pensum.[62]

Til sist bør den mindre kjente *Det Lykkelige Skipbrudd* nevnes. Sannsynligvis skrevet i 1724, men trykket i 1731 og oppført i 1754, kort før Holbergs død. Her

står den sanne satiriker Philemon opp mot den sleske leilighetsdikter Rosifleng i kamp om den gifteklare Leonara. Hele komedien spiller på motsetningen mellom satire og «ziiret» tale, hvor den ene et nådeløst ærlig. Den avsluttes med en parade av en rettsscene hvor representanter for flere av de over nevnte komediene kommer til retten for å klage sin nød over Philemons (altså egentlig Holbergs) nådeløse satirer. Dommeren er dog klok, og dommen naturrettslig harmoniserende. Verden trenger både ris og ros: «Det som holder Verden nogenledes i Ballance, er saadane Folk, som disse stridige Personer.»[63] Rosifleng (for øvrig utstyrt med pukkelrygg) som driver hva man i våre dager ville kalt post-faktuelt spinndoktori, blir tvunget til å gå spottet ut av teateret.

Det er en risikosport å generalisere over Holbergs komedier. Men leser man dem som grunnlag for en ytringskultur, springer eksemplene frem i en slik grad at det er umulig å ikke slå fast at den offentlige samtale er et hovedtema. Ikke bare den offentlige samtalen *per se*, men kvaliteten på denne, og hvordan den er uttrykk for friksjonen mellom vårt kortsiktige begjær og vår langsiktige streben etter det sannferdige og fornuftige. Holberg brukte komediene didaktisk.[64] Et viktig virkemiddel er bruk av ironi som grunntone (det gjennomsyrer både romanen *Niels Klim*, epistlene og levnedsbrevene). Han setter et speil opp mot publikum, og dermed belærer ham dem. I sin *Jødiske historie* skriver han hvordan det er «mærkeligt» at Jesus «fremsatt sin Lærdom udi Lignelser, og under Fabler», og slår fast at «det er den allerkraftigste Maade at moralisere paa».[65] Men i *Moralske tanker* peker han på egen kunst. Og da sier han: «Hvad Comœdier angaaer, da kand man sige, at ingen kraftigere Skrivemaade er opfunden at moralisere paa[...]».[66] Komedier og lignelser blir i Holbergs egen etterpåklokskap samlet med et moralsk fellesanliggende.

«Med sin utrolige tungeferdighed rev han ned og byggede op, gjorde cirkler til kvadrater, slog om sig med syllogismer og sofismer og dialektiske fælder, og distingverede, subsumerede og limiterede så han var i stand til at bringe en hvilken som helst modstander på glatis og til tavshed efter behag.»

VI. Ytringskultur i romanen *Niels Klim*

Niels Klims underjordiske rejse, utgitt i 1741, var Holbergs eneste roman, men er sentral, både på grunn av dens rike resepsjonshistorie og den sentrale plass han selv gir den i sine senere skrifter. Ved siden av *Moralske Tanker* er *Niels Klim* kanskje det av hans verker som i størst grad plasserte ham som en del av en europeisk tradisjon. Holberg viser selv til arven fra Swifts *Gullivers Reiser* (1726), men antyder at *Niels Klim* er hakket mer lærerik. Den inneholder «Materialier til et heelt Moralsk Systema».[67] Boken utkom på latin i Leipzig i 1741 og kunne bli lest av alle med utdannelse i Europa. Det ble også en suksess, både hjemme og internasjonalt. Fra latin ble den i løpet av 1700-tallet oversatt til tysk, engelsk, fransk, hollandsk, russisk, svensk, ungarsk og – ja – dansk.

Om å utgi boken skrev Holberg i sitt *Tredje Levnedsbrev* at det var et absolutt krav til forleggeren at «han skulle lade værket censurere før udgivelsen, og at han skulde hemmeligholde forfatterens navn». Her skylder han indirekte på det klamme åndsklimaet under Christian VI, hvor visse «strenge dommere» dadler alt som er fornøyelig og smukt og «anser det for uværdigt for en kristen».[68] Det er en vanlig oppfatning at en tilleggsmotivasjon for Holberg med å utgi boken i et annet land og på et annet språk handlet om å omgå sensuren. Mer interessant i vår sammenheng er imidlertid hva Holberg følger opp med, da han vil utlevere verkets nøkler «ærligt og redeligt»:

> Muligvis vil andre finde stilen altfor tilbageholdende, frygtsom og kraftesløs, skønt den art værkers natur kræver, at den skal være spids og samtidig stikke og more. Man maa dog passe omhyggeligt paa, at forfatterne holder sig indenfor de rette grænser og ikke angriber enkeltpersoner, men hele menneskeslægten.

Scene fra Holbergs eneste roman, Niels Klims underjordiske reise (1741), malt av Nicolai Abraham Abildgaard (1743-1809). Foto: Hamburger Kunsthalle, Hamburg.

> Hvis de retter sig efter denne regel, satiriserer de ikke, men belærer, saarer ikke, men helbreder. Jo rummeligere en satire er, jo mindre fortjener den navn af satire. Det er mere undskyldeligt at revse hele menneskeslægten end et enkelt folkeslag [...].[69]

Her ser vi igjen refleksjonen rundt ytringers etikk og konsekvens. Forholdet mellom «stilen» og verkets «natur» gjøres til et allment spørsmål om en litterær moral. En bok skal både belære og helbrede.

Niels Klim er en romanen som stadig tar opp spørsmål om *hvordan* folk snakker sammen, og hvordan beslutninger treffes gjennom debatt. I andre kapittel, da Niels har dalt ned til idealstaten Potu med sin unyttige eksamen fra universitetet i København i hånden, klatrer han forskrekket opp i et tre, bare for å oppdage at treet er levende, og at det ser ut som hans intensjon var å «voldtage en ærbar frue af den højeste stand».[70] Han dømmes imidlertid mildt av den kvinnelige dommer, naturrettslig kan man hevde, ut fra sine forutsetninger.[71] Som en som ikke forstår stedets egenart. Så beordrer også keiseren at han skal kultiveres i språk og innskrives i byens seminarium. Gjennomgående for samfunnet er ærlighet. Både aktor og advokat skal strebe etter en sann og rettferdig dom. Og embeter blir utdelt på meritter, ikke arv (noe Holberg tar opp, også fra og med andre utgave av sin *Natur og Folkerett* fra 1728). Potu skiller seg fra den hektiske europeiske offentlighet som Holberg satiriserte over, ved at det ikke var noe ideal å være kjapp i tale og tanke. «De der opfattede tingene med det samme, blev betragtet som folk uden dømmekraft [...]».[72] De samme disputaser som er blitt gjort narr av i Erasmus Montanus, får nok en gang gjennomgå i tredje kapittels beskrivelse av Potu:

> Jeg kunne nu ikke undgå at blive forarget da det gik op for mig at disputereøvelser blev regnet blandt forlystelser og teaterforestillinger. På faste tidspunkter hvert år blev der indgået væddemål og udlovet præmier til vinderne, hvorefter disputanterne blev sluppet løs på hinanden som om de var gladiatorer i tvekamp, og med omtrent samme regler som man hos os bruger til hanekampe og andre hidsige dyreslagsmål. Derfor plejede rige folk at opdrætte disputatorer ligesom man i vores verden opdrætter jagthunde, og træne dem i disputerekunst og dialektik så de var velkvalificerede og snakkesalige til de faste årlige konkurrencer.[73]

Den fremste oppdrettede disputatoren var uovervinnelig. Og til tross for at mange hadde budt eieren store summer, var han ikke til salgs.

> Med sin utrolige tungefærdighed rev han ned og byggede op, gjorde cirkler til kvadrater, slog om sig med syllogismer og sofismer og dialektiske fælder, og distingverede, subsumerede og limiterede så han var i stand til at bringe en hvilken som helst modstander på glatis og til tavshed efter behag.[74]

Da Niels forskrekket klager til sin vert over denne latterliggjørelsen av disputaskunsten, og i største alvor forklarer at han selv har disputert hele tre ganger over så viktige emner som tøflene «hos to oldtidsfolk der havde været særdeles betydningsfulde i Europa i gamle dage», fører det til mye lystighet i byen. En klok kvinne med hele syv grener ler til hun dør av det. I begravelsen lærer Niels enda noe nytt.

> De holder ganske vist taler over de døde, men de indeholder ikke andet end opfordringer til at leve ordentligt og holder tilhørerne deres egen dødelighed for øje. Reglerne siger at der skal være nogle opsynsmænd til stede, som kontrollerer at talerne hverken under- eller overdriver de dødes fortjenester. De underjordiske talere er derfor meget sparsomme med lovprisninger af de afdøde, eftersom det er strafbart at rose folk umådeholdent og ud over hvad de har fortjent.[75]

Slik forsetter det gjennom en roman som er et overflødighetshorn av eksempler på et helt «Moralsk Systema». Og som stadig tematiserer talens betingelser. Niels, som jo er altfor *rask* i både tanke og tale, blir til sin store misnøye utnevnt til «hofløber.» I sin

reise under jorden, beskrevet i det sentrale kapittel 9, møter han alle slags måter å organisere samfunnet på. I Mardak, som er et anagram for Danmark, blir folk pisket hvis de ikke ser at den hellige soltavle er avlang. Problemet er at man må ha avlange øyne for å kunne se dette, og det mangler Niels i likhet med store deler av befolkningen. Da han senere klager over dette, blir han møtt med at han selv har «forklaret at der i de fleste europæiske stater findes ledende befolkningsgrupper der farer frem med bål og brand mod andre grupper [...].[76] I landet Mütak får han innblikk i *restorative justice*, siden dette landet ikke straffer, men behandler. På torget sitter der fastspent «en talentløs forfatter hvis skrivekløe rådet hverken har fået bugt med med forbud eller med henstillinger». Litteraturanmelderne (byens «censorer») renser ham til «sidste gnist af skrivelyst er slukket».[77] I landet Mikrok sover man i 19 av døgnets særegent inndelte 23 timer, men det går helt fint da både prekener, fredstrakter og rettsaker er gjort korte og fyndige ved at man går direkte til sakens kjerne. Dette er omvendt i Makrok, de våknes land, hvor ingen sover, men alle bruker uendelig mye tid på tullprat. Og biblioteket er fullt av bøker, men tynt i innhold, ref. «tarmløb»:

1) Beskrivelse af domkirken, 24 bind.
2) Belejringen af borgen Pehunc, 36 bind.
3) Om anvendelsen af urten slac, 13 bind.
4) Gravtale ved Rådmand Iacksis død, 18 bind.[78]

I Potu, som er reisens utgangspunkt, «anvender de kun talekunsten i sobre sammenhænge. Teologiske diskussioner er forbudt».[79] Men det nærliggende Iochtana er «en pøl hvor alle religioner løb sammen, og alle de trossætninger der fandtes spredt over hele planeten, var her samlet ligesom i et centrum, hvor de alle sammen blev doceret». Her fremstår Holberg på sitt kanskje mest radikale, da han beskriver trosfriheten:

> Jeg huskede hvor mange uroligheder trosforskellene har det med at udløse rundt omkring i de europæiske samfund, så jeg turde dårligt nok gå ind i hovedstaden Iochtansii, hvor der er lige så mange forskellige kirker og modstridende trosretninger som der er bydele, gader og pladser. Men min frygt forsvandt som dug for solen da jeg så at alt var idel harmoni, og ingen beklagede sig. Inden for politik var alt ens, alle tænkte ens, hvilede og arbejdede ens. Der var dødsstraf for at forstyrre andre folks gudsdyrkelse eller hidse sig op over andres afvigende religiøse anskuelser, så de var uenige uden at være fjender, diskuterede uden at skændes, og kunne ikke komme til at hade hinanden fordi ingen blev forfulgt. Der var kun en aldrig ophørende, men altid taktfuld konkurrence mellem forskelligt tænkende, hvor de enkelte trosretninger forsøgte at bevise deres egen tros fortrin ved at leve et pletfrit og ulasteligt liv. På den måde havde myndighederne sørget for at de religiøse forskelligheder ikke forårsagede større uroligheder end den der opstår mellem forskellige handelsboder på en markedsplads eller forskellige håndværkeres værksteder når de udelukkende lokker kunderne til med kvaliteten på deres varer eller arbejde, uden snyd, uden vold og uden chikanerier, hvilket betyder at alle ansatser til stridigheder bliver kvalt i fødslen, og der kun fremelskes en ærlig og for samfundet sund konkurrence. Sådan blev det klart at de uroligheder der er så dominerende andre steder, ikke skyldes de forskellige religiøse anskuelser i sig selv, men udelukkende det faktum at de bliver forfulgt.[80]

Holberg diskuterer her ytringer generelt og religion spesielt, i en vid kontekst. Alt settes under debatt. Dette er et ideal med ytringsfrihet. Men det viser også hvordan ytringer påvirker oss og former våre liv. Dette er opplysningstenkeren Holberg, som formidler det store tankeskiftet Jonathan Israel har døpt *radical enlightenment*, selve grunnlaget for at monarki, patriarki, slaveri og religiøst tyranni blir erstattet med universelle rettigheter og demokrati.[81] Det sentrale i vår sammenheng blir at opplysningstiden, i tillegg til å fremme ideer om trykkefrihet og religionsfrihet, også fremmet toleranse. Toleranse som konsept oppstod som reaksjon på Europas blodige religionskriger i

etterkant av reformasjonen. Som Helge Svare skriver: «hadde [det] da en betydning som ligger nærmere det norske ordet 'å tåle'. Ideen var at man skulle tåle å omgås andre mennesker med en annen tro, og ikke forfølge dem med våpen i hånd eller true dem til å tro det samme som en selv.»[82] Å «tolerere» er ikke ensbetydende med «å like» i den fremvoksende ytringskulturen.

VII. Ytringskultur i Holbergs sakprosa[83]

Det er først i sine sene tekster Holberg skriver mest direkte om sensurens forbannelser. Og som Langslet har påpekt, er det også essay- og epistelsjangeren som egner seg best for denne typen refleksjon. I de historiske verkene (som utgjorde om lag to tredeler av Holbergs samlede skrifter) samt i hans mange epistler (1748–54) og *Moralske Tanker* (1744) gjør Holberg seg flere betraktninger om ytringer i *bred* kontekst. Plassen vi har tilgjengelig her, tilsier imidlertid at vi bør legge vekt på ett hovedpoeng: Fremtredende i Holbergs sakprosa er det vi kan kalle hans *retorikk mot retorikken*. Det betyr ikke at han klarer det umulige, å melde seg ut av retorikken. Men han er en del av sin tids oppgjør med overdrevet kunstig og blomstret tale – og tar til orde for et kort og fyndig språk som søker å gå direkte til sakens kjerne.[84] Holberg pendler mellom å være naturrettstenker med tro på fornuften i mennesket og kyniker med like stor tro på menneskets svake og dyriske sider. Vi er både sosiale og anti-sosiale.[85] Derfor må «ziiret tale» – retorikken som Holberg var grundig skolert i, og hadde vært professor for i ti år – behandles med den største forsiktighet. Som han skriver skarpt i sitt epigram *Talekunst*: «Den første Rhetor, det var Slangen udi Eden.»[86] Denne dype skepsisen får konsekvenser for hans syn på retorikkens plass i samfunnet, som i *Heltehistorier:*

> De gamle Romere og Græker havde den Feil at dømme om Folks Capacitet efter deres Veltalenhed eller Svadsighed, hvilket havde mange onde Suiter: thi derved komme mange daarlige Mænd til de vigtigste Embeder, og den Tausse og stammende Viisdom maatte ofte ligge begraven udi ævig Forglemmelse.[87]

Det er altså ikke kun sensur som står i veien for innsikt, men like mye hvordan vi dømmer folk etter tilsynelatende flotte formuleringer. Dette kan også komme hverdagslig til uttrykk, som i Epistel 29, om hvorfor den aldrende (og jord-eiende) Holberg foretrekker å snakke med bønder fremfor folk i kjøpstedene: «Jeg taler aldrig med Bønder, uden jeg jo lærer noget af dem: Thi de raisonnere ikke uden om solide og magtpaaliggende Ting, hvorom de vide fuldkommen Beskeed.»[88] Epistelen er et av mange eksempler på Holbergs skepsis til den nye flyktige offentligheten, som han med glimt av ironi viser at han er en del av:

> Spørger jeg Kiøbstæd-Manden om Nyt, giver han mig et Udtog af de sidste Aviser, som jeg selv forhen haver læset, og fører mig igiennem Tydskland, Ungarn, Tyrkiet, indtil Persien, ja omstændeligen fortæller mig Ting, hvorom han selv ikke veed ringeste Beskeed, og som mig er aldeeles ikke magtpaaliggende at vide.[89]

Det vi kan konkludere med, er at Holbergs forfatterskap med fordel kan leses som et bidrag til en ytringskultur.

Vi hører ekkoet fra den yngre forfatterens kannestøper, da Holberg klager over hvordan «Barberere, Kandestøbere og Spidsborgere» skal «decidere udi Stats-Sager, hvorover de selv ikke have mindste Idée».[90] Det er viktig å huske at dette er i den prejournalistiske era, før nyheten slik vi kjenner den i dag. Men det er interessant å se Holbergs tidlige kritikk av den fremvoksende pressen, hvor folk blir lurt av skriverier som «med næste Post ærklæres at være Løgn».[91]

Når Herman Von Bremen og hans collegium ønsker at de kunne «viske Chur-Fyrsten af Mayntz noget i Ørene» i samme scene som de avslører at de ikke vet hvorvidt Paris er en havneby, er vi inne i noe av det samme dilemma som er et sentralt forskningsspørsmål i deliberativ teori. Hva gjør man med desinforma-

sjon og kunnskapsmangel i et moderne demokrati?[92] I selve metaforen opplysning, aufklärung, enlightenment ligger verdien av faktisk kunnskap om verden dypt forankret. Holberg brukte ikke begrepet «opplysning» i betydningen som i Kants berømte tekst fra 1784. Men som Thomas Bredsdorff har påpekt, brukte han metaforen *lys* i lignende betydning.[93] Ja, allerede i første setning i første kapittel av hans første utgave av *Natur og folkeretten*: «Menneskets Herlighed frem for de Umælende beester kand fornemmelig sees deraf, at det er begavet met en fornuftig Siæl, hvorudi, er et herligt Lys til at kiende [...]».[94] Det er muligheten for rasjonell deliberasjon mellom borgere som er hovedanliggendet. De stedene han argumentere for ytringsfrihet, er argumentet først og fremst utilitaristisk. Det handler om det felles beste.[95] Og viktigst for det felles beste er fornuftens lys.

VIII. Konklusjon:

Det er – grovt sagt – vanskelig å finne et lengre Holbergverk som ikke på en eller annen måte tematiserer den offentlige samtalens kvalitet, mangler og muligheter. Men som så ofte ellers dyrker Holberg her paradokset som figur: Man skal ikke ta for store ord i sin munn, men heller ikke for små. Løsaktighet er ille, det samme er overdreven strenghet. Fjas er ikke bra, men satire og humor nødvendig. Det vi kan konkludere med, er at Holbergs forfatterskap med fordel kan leses som et bidrag til en *ytringskultur*. Og at dette begrepet (paradoksalt nok) både er mer presist, og treffer bredere, enn ytringsfrihet og ytringsansvar som har preget det siste tiårets debatt. I likhet med de fleste, også i dag, hadde Holberg aldri hørt om ytringskultur. Begrepet peker likefullt på noe sentralt ved hans forfatterskap og beskriver et arbeid som fremdeles *virker*. *Erasmus Montanus* er aldri langt unna for å gjøre narr av falske syllogismer og akademisk tåketale. Dette perspektivet er nyttig når vi ser vår egen offentlighet i lys av dens historiske røtter i opplysningstiden. Enten det handler om sensur, ytringsfrihet eller post-faktuelle Facebook-poster, dreier det seg om bredden av menneskelig virksomhet i offentligheten – mulighetene for å utøve det man i et nyere dansk forskningsprosjekt har kalt retorisk medborgerskap.[96] Det innebærer ikke å devaluere verdien av ytringsfrihet, som jo er avgjørende for vår ytringskultur, men snarere å se at denne friheten lever i et dynamisk forhold til et bredere sett av kulturelle forutsetninger. Frihet og kvalitet i den offentlige samtalen er ikke to uavhengige størrelser. Vi trenger derfor, i vår tid, å ha med oss både det positive og det negative frihetsbegrepet. Frihet til å delta i en offentlig samtale med en viss standard for rasjonalitet. Frihet fra både undertrykkelse – og fra et språk overfylt av strategisk spinn eller destruktiv ytringskultur.

Man skal være varsom med å tolke historien som en rett linje, eller en funicular, hvor man reiser fra fjelltopp til fjelltopp av store tenkere som danner grunnlag for hverandre. Store forfattere virker i *sin* tid. På den andre side ville de ikke ha vært store, hvis vi ikke også mente de kunne virke i *vår*. Holberg var viktig for utviklingen av det dansk-norske språket. Like viktig var han som en del av den nye opplysningsretorikken, sterkt preget av naturrett, men også et oppgjør med den barokke kunstlete tale. Selv om mange av Holbergs tekster med nåtidig blikk kan fremstå som overfylt med kunstgrep, var de i samtiden et eksempel på en klar stil. Holberg fornyet og forbedret ytringskulturen ved å kritisere den.

Noter

1 Berge 2014; Israel 2015; Krefting, Nøding og Ringvej 2014, 2015; Maliks 2015; Rian 2014
2 Dette poenget var en av motivasjonene bak artikkelen «Ytringskultur bør finde sted» hvor Helge Svare og jeg utforsker begrepet bl.a. i kontekst av debatten etter karikaturkrisen (Svare og Svensson 2015)
3 Svare og Svensson 2015: 73
4 Jakobsen 2016: 17
5 Ibid.
6 Forskning på dette spørsmålet er i en fase med mye nytenking i Norge. Kjell Lars Berges tekst om ytringsanstendighet (Berge 2010) og Lars Laird Iversens bok Uenighetsfellesskap (Iversen 2014) er eksempler. Andre bidrag er rapporten «Status for ytringsfriheten i Norge» (Steen-Johnsen et al. 2014), Sindre Bangstad og Arne Johan Vetlesens artikkel om ytringsansvar (Bangstad og Vetlesen 2011) samt Odin Lysaker og Henrik Syses artikkel «The dignity in free speech» (Lysaker og Syse 2016).
7 Fairclough, Cortese og Ardizzone 2012; Wodak 2012
8 Bastiansen 2015: 1
9 Berge 2014; Krefting, Nøding og Ringvej 2014; Maliks 2011; Tjønneland 2008
10 Dørum 2016: 25–29
11 Dørum 2015

12 Rian 2015. Fra teksten «Hvorfor skrev jeg boka Sensuren i Danmark-Norge». http://www.historieblogg.no/?p=2305 (Sist besøkt 11.1.2018)
13 Rian 2014: 21. Her gir Rian et ganske tynt belegg og refererer til Janet E. Esposito, som er «life coach» og ekspert på å hjelpe folk med sceneskrekk.
14 Se UNDP 2015
15 Mchangama og Stjernfelt 2016: 92
16 Henningsen og Wingender 2010
17 Sennet 2003
18 Skre 2014: 107–108
19 Krefting et al. 2014: 289
20 Ibid.: 291
21 Habermas 2002
22 Tjønneland 2008: 202–203
23 Ibid: 202
24 Ibid: 203
25 Seip 1958
26 Maliks 2011
27 Jakobsen 2016: 58
28 Ibid.: 70
29 Holm 1879: 1
30 Rian 2014: 473
31 Bull 1933: 216, 224
32 Maliks 2011: 15
33 Bull 1933: 216
34 Krefting et al.: 46
35 Jakobsen 2013: 131
36 Krefting et al.: 51
37 Lyngby, Olden-Jørgensen og Mentz 2010: 71
38 Langslet 2005: 358
39 Bull 1933: 218
40 Langslet 2005: 354
41 Jeg bruker gjennomgående www.holbergskrifter.no som kilde til Holberg-sitater. Det er en digitalisert tekstkritisk utgave basert på førsteutgavene av Holberg – også tilgjengelige som faksimiler. Siden er åpent tilgjengelig for alle.
42 Holberg 1743: 16
43 Holberg 1971: 344
44 Holberg 1722: 1
45 Holberg 1729: 18
46 Ibid.: 174
47 Langslet 2005: 349
48 Billeskov Jansen 1969: 5
49 Holberg skriver også flere steder at han som ung mann selv kunne være litt av en «kandestøber». Se for eksempel Moralske Tanker. Holberg 1744: 199 og 357
50 Svensson 2017: 235
51 Kruuse 1964: 63
52 Langslet 2005: 281
53 Holberg 1723a: IV, 6
54 Holberg 1723c: 8
55 Holberg 1723b: I, 2
56 Ibid.: V, 3
57 Zeeberg og Rosdahl 2014
58 Holberg 1754: 506b
59 Ilsøe 2014
60 Thorsen 2014
61 Holberg 1754: Epistel 447
62 Glahn 1925; Langslet 2005: 473–474
63 Holberg 1731: V, 10
64 Svensson 2017
65 Holberg 1742: 202
66 Holberg 1744: 15
67 Ibid.: 10
68 Holberg 1743: 9
69 Ibid.: 11–12
70 Holberg 1741: 24
71 Linneberg 2004
72 Holberg 1741: 25
73 Ibid.: 34
74 Ibid.: 35
75 Ibid.: 39
76 Ibid.: 133
77 Ibid.: 173
78 Ibid.: 181
79 Skovgaard-Petersen og Zeeberg 2014
80 Holberg 1741: 185–186
81 Israel 2001
82 Svare 2012: 59
83 Det tydelige skillet mellom skjønnlitteratur og sakprosa var ikke like klart på Holbergs tid. Men «sakprosa» blir brukt, blant annet på holbergskrifter.no, for å skille mellom Holbergs fiksjonsverk og historiske verk, essay, epistler osv.
84 Svensson 2016: 36–39
85 Gilje 2005: 374
86 […] «Tvetunget end sig snor al Talekunst herneden.» Fra Billeskov-Jansens folkeutgave. Billeskov-Jansen 1971: 42
87 Holberg 1739: 290
88 Holberg 1748: 160
89 Ibid: 161
90 Ibid.
91 Ibid.
92 Kuklinski, Quirk, Jerit, Schwieder og Rich 2000
93 Bredsdorff 2003: 23
94 Holberg 1716: 11
95 Koch 2015: 354
96 Kock og Villadsen 2012

Litteratur:

Bangstad, S. og Vetlesen, A.J. (2011). «Ytringsfrihet og ytringsansvar.» *Nytt Norsk Tidsskrift, 28*(04), s. 334–346.

Bastiansen, H. G. (2015). «Øystein Rian: Sensuren i Danmark-Norge. Vilkårene for offentlige ytringer 1536–1814.» *Norsk medietidsskrift*, *21*(02), s. 1–6.

Berge, K.L. (2014). «*The evolution of a public opinion text culture in Denmark-Norway 1770–1799.*» K. Gammelgaard (red.). *Writing democracy The Norwegian Constitution 1814–2014*. New York–Oxford: Berghahn

Berge, K.L. (red.) (2010). *Ytringsfrihet og ytringsanstendighet – om ytringsfrihetens retoriske vilkår*. Oslo: Pax Forlag

Bredsdorff, T. (2003). *Den brogede oplysning. Om følelsernes fornuft og fornuftens følelse i 1700- tallets nordiske litteratur*. København: Gyldendal

Bull, F. (1933). *Festskrift til Halvdan Koht på sekstiårsdagen 7de juli 1933*. Oslo: Aschehoug

Fairclough, N., Cortese, G. og Ardizzone, P. (2012). *Discourse and Contemporary Social Change*. Bern: Internationaler Verlag der Wissenschaften

Dørum, K. (2015). «Øystein Rian: Sensuren i Danmark–Norge. Vilkårene for offentlige ytringer 1536–1814.» *Historisk tidsskrift 94* (02), s. 327–335.

Dørum, K. (2016). *Frå undersått til medborgar. Styreform og politisk kultur i Noreg 1660 til 1884*. Oslo: Samlaget

Glahn, A. (1925). *Sorø akademi og Holberg*. København: H. Aschehoug & Co

Habermas, J. (2002). *Borgerlig offentlighet* (H. Høibraaten, overs. 3. utg. ed.). Oslo: Gyldendal

Henningsen, P. og Wingender, N.B. (2010). *Store forventninger. Moral og økonomi i 1700-tallets København*. København: Københavns Stadsarkiv

Holberg, L. (1716). *Introduction til Naturens- og Folke-Rettens Kundskab*

Holberg, L. (1722). *4re Skiemte-Digte.*

Holberg, L. (1723a). *Jeppe på Bjerget eller Den forvandlede bonde.*

Holberg, L. (1723b). *Mester Gert Westphaler eller den meget talende Barbeer.*

Holberg, L. (1723c). *Just Justesens Betenkning over Comoedier.*

Holberg, L. (1729). *Dannemarks og Norges Beskrivelse.*

Holberg, L. (1731). *Det Lykkelige Skibbrud.*

Holberg, L. (1739). *Heltehistorier, Tomus II.*

Holberg, L. (1729). *Jødiske Historie.*

Holberg, L. (1741). *Niels Klims underjordiske rejse (oversatt av Peter Zeeberg).*

Holberg, L. (1743). *Tredje Levnedsbrev (oversat af A. Kragelund).*

Holberg, L. (1744). *Moralske Tanker.*

Holberg, L. (1748). *Epistler, Tomus I.*

Holberg, L. (1754). *Epistler, Tomus V.*

Samtlige hentet fra *Ludvig Holbergs skrifter. En tekstkritisk og kommentert utgave* åpent tilgjengelig på www.holbergsskrifter.no

Holberg, L. (1971). *Værker i tolv bind: Digteren, historikeren, juristen, vismanden. Bind 12.* København: Rosenkilde & Bagger

Holberg, L. (1971). *Værker i tolv bind: Digteren, historikeren, juristen, vismanden. Bind 9.* København: Rosenkilde & Bagger

Holm, E. (1879). *Holbergs statsretlige og politiske Synsmaade – Festskrift i Anledning af Universitetets Firehundreaarsfest juni 1879.* Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel

Ilsøe, L. (2014). «Indledning til Hexerie eller Blind Allarm.» Hentet fra *Ludvig Holbergs skrifter. En tekstkritisk og kommentert utgave* åpent tilgjengelig på www.holbergsskrifter.no

Israel, J.I. (2001). *Radical enlightenment. Philosophy and the making of modernity 1650–1750*. Oxford: Oxford University Press

Iversen, L.L. (2014). *Uenighetsfellesskap. Blikk på demokratisk samhandling*. Oslo: Universitetsforlaget

Jakobsen, K. (2016). *Etter Charlie Hebdo. Ytringsfrihetens krise i historisk lys*. Oslo: Forlaget Press

Jakobsen, R.N. (2013). «Vekselbruk mellom skjønnlitteratur og sakprosa – Holbergs *Den politiske kandestøber* som replikk og eksempel til dei ulike utgåvene av Natur- og Folkeretten.» *Edda 100*(2), s. 130–145.

Koch, S. (2015). *En naturlig rettsorden for det dansk-norske kongeriket – en rettshistorisk analyse av Ludvig Holbergs lærebok i natur- og folkerett.* Ph.d. ved Det juridiske fakultet, Universitetet i Bergen, Bergen

Kock, C. og Villadsen, L. (2012). *Rhetorical citizenship and public deliberation*. University Park: Pennsylvania State University Press

Krefting, E., Nøding, A. og Ringvej, M. (2014). *En pokkers skrivesyge. 1700-tallets dansk-norske tidsskrifter mellom sensur og ytringsfrihet*. Oslo: Scandinavian Academic Press

Krefting, E., Nøding, A. og Ringvej, M. R. (2015). *Eighteenth-century periodicals as agents of change: Perspectives on northern enlightenment*. Leiden: Brill

Kruuse, J. (1964). *Holbergs maske*. København: Gyldendal

Kuklinski, J.H., Quirk, P.J., Jerit, J., Schwieder, D., og Rich, R.F. (2000). «Misinformation and the Currency of Democratic Citizenship.» *Journal of Politics 62*(3), s. 790–816. DOI:10.1111/0022-3816.00033

Langslet, L.R. (2005). *Den store ensomme. En biografi om Ludvig Holberg*. Oslo: Forlaget Press

Linneberg, A. (2004). «Holberg og naturretten i Niels Klims reise til den underjordiske verden.» I Dahlberg, G. og Thorsen, F. (red.) *Holberg i Norden. Om Ludvig Holbergs författarskap och dess kulturhistoriska betydelse*. Göteborg & Stockholm: Makadam förlag

Lyngby, T., Olden-Jørgensen, S. og Mentz, S. (2010). *Magt og pragt – enevælde 1660–1848*. København: Gad

Lysaker, O. og Syse, H. (2016). «The dignity in free speech: Civility norms in post-terror societies.» *Nordic journal of human rights 34*, s. 104–123.

Maliks, J. (2015). «To Rule is to Communicate: The Absolutist System of Political Communication in Denmark-Norway, 1660–1750.» I E. Krefting, A. Nøding og M.R. Ringvej (red.). *Eighteenth-century periodicals as agents of change: Perspectives on northern enlightenment*. Leiden: Brill

Maliks, J. (2011). *Vilkår for offentlighet: Sensur, økonomi og transformasjonen av det offentlige rom i Danmark-Norge 1730–1770.* Ph.d. ved Norges Teknisk-Naturvitenskaplige Universitet, Trondheim

Mchangama, J. og Stjernfelt, F. (2016). *MEN – ytringsfrihedens historie i Danmark*. København: Gyldendal

Rian, Ø. (2014). *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkårene for offentlige ytringer 1536–1814*. Oslo: Universitetsforlaget

Rian, Ø. (2015). «Hvorfor skrev jeg boka *Sensuren i Danmark-Norge. Forutsetningene for offentlige ytringer 1536-1814*». Fra historieblogg: http://www.historieblogg.no/?p=2305

Seip, J. A. (1958). *Teorien om det opinionsstyrte enevelde*. Oslo: Universitetsforlaget

Sennet, R. (2003). *The Fall of Public Man*. London: Penguin

Skovgaard-Petersen, K. og Zeeberg, P. (2014). «Indledning til Niels Klims underjordiske rejse.» Hentet fra *Ludvig Holbergs skrifter. En tekstkritisk og kommentert utgave* åpent tilgjengelig på www.holbergsskrifter.no

Skre, A. (2014). «Sensur og opning.» *Pressehistorisk tidsskrift nr. 22*, s. 107–108.

Steen-Johnsen, K., Enjolras, B., Staksrud, E., Gustafsson, M.H., Ihlebæk, K. A., Midtbøen, A. H. og Utheim, M. (2014). *Ytringsfrihet i Norge: Holdninger og erfaringer i befolkningen. Resultater fra befolkningsundersøkelsen 2014.* Oslo: Fritt Ord, ISF, IMK, FAFO

Svare, H. (2012). *Til saken – Etikk og retorikk i den offentlige debatten*. Oslo: Pax.

Svare, H., og Svensson, T. (2015). «Ytringskultur bør finde Sted». *Sosiologi i dag 45(4)* s. 67–89.

Svensson, T. (2016). «*Jeg taler her om Tale–Konstens Misbrug*» – *Om Ludvig Holbergs konsekvent paradoksale retorikksyn*. Rhetorica Scandinavica (71) s. 32-49.

Svensson, T. (2017). «Didactic negotiations – A rhetorical analysis of Ludvig Holberg's *The Political Tinker*.» *Edda* (3) s. 219–239. DOI:10.18261/ISSN.1500-1989-2017-03-02

Thorsen, P. (2014). «Indledning til Juele-Stue». Hentet fra *Ludvig Holbergs skrifter. En tekstkritisk og kommentert utgave* åpent tilgjengelig på www.holbergsskrifter.no

Tjønneland, E. (2008). *Opplysningens tidsskrifter – Norske og danske periodiske publikasjoner på 1700-tallet*. Bergen: Fagbokforlaget

Tjønneland, E. (red.) (2005). *Den mangfoldige Holberg*. Oslo: Aschehoug

UNDP. (2015). *Human Development Report 2015*. http://hdr.undp.org/sites/default/files/20&&15_human_development_report_0.pdf

Vinje, E. (2014). «Innledning til Moralske Tanker.» Hentet fra *Ludvig Holbergs skrifter. En tekstkritisk og kommentert utgave* åpent tilgjengelig på www.holbergsskrifter.no

Wodak, R. (2012). «Language, power and identity.» *Language Teaching 45*(2), s. 215–233. DOI:10.1017/S0261444811000048

Zeeberg, P. og Rosdahl, J. (2014). «Indledning til Mester Gert Westphaler.» Hentet fra *Ludvig Holbergs skrifter. En tekstkritisk og kommentert utgave* åpent tilgjengelig på www.holbergsskrifter.no

Høsten 1961. To vestberlinere viser frem sine barn til familiemedlemmer i Øst-Berlin. Det skulle ta nesten 28 år før familiene ble gjenforent. Bilde fra boken " A City Torn Apart: Building of the Berlin Wall". Foto: CIA Historical Collection.

Da Berlinmuren falt:
En komparativ studie av presse, radio og TV i 1989

Henrik G. Bastiansen
Professor i medievitenskap
Høgskulen i Volda
bastians@hivolda.no

Enkelte begivenheter huskes bedre enn andre. De har en tendens til å vokse i ettertidens erindring. Noen ganger kan de oppnå en ikonisk status, som unike hendelser som markerer historiske overganger. Ett eksempel på dette er det som gjerne går under betegnelsen «Berlinmurens fall», og som inntraff på grensen mellom Øst- og Vest-Berlin den 9. november 1989. Åpningen av muren i Berlin er uten tvil den enkelthendelsen som huskes best fra 1989 – selv om dramatiske nyheter stod i kø gjennom hele året. «Da muren falt» er siden blitt et stående uttrykk. Men disse tre ordene har også et videre meningsinnhold: De refererer da til kommunismens sammenbrudd i de østeuropeiske landene dette året, med alle de konsekvensene det fikk for øst–vest-forholdet: åpningen av jernteppet som delte Europa, gjenforeningen av de to tyske statene i 1990 og Sovjetunionens kollaps i 1991 – og dermed også avslutningen av den kalde krigen, som hadde preget internasjonal politikk siden 1945.

Berlinmurens fall innledet det vi kan kalle «det lange 1990-tallet», som kan tidfestes til årene 1989–2001, og som tok slutt med terrorangrepene mot USA den 11. september. Vi snakker her altså om sjeldne hendelser som er spesielle fordi de avslutter én epoke og innleder en ny – samtidig. De inntreffer ofte helt uventet. Derfor får de høy nyhetsverdi for mediene. Forskerne kan vanskelig finne mer dramatiske hendelser enn disse. Deres interesse er lett å forklare, for det er alltid interessant å studere hvordan tidens største omveltninger ble rapportert og fortolket, *mens* de skjedde. Å forske på så sentrale hendelser som Berlinmurens fall trenger derfor ingen nærmere begrunnelse.

Det skrives nå historie i et tempo som få – om overhodet noen - kunne ha forestilt seg for bare et par uker siden.

Leder i VG, 13. november 1989

Innledning

Denne artikkelen undersøker hvordan norsk presse, radio og fjernsyn dekket Berlinmurens fall. Det er et bevisst valg å inkludere alle tre. Pressen må med fordi avisene på mange måter danner offentlighetens grunnfjell med sine nyheter og kommentarer. Radio og fjernsyn er tatt med både på grunn av sin egenart som kringkastede medier med lyd og bilde, men også for å skape en komparativ analyse, der tre ulike former for massekommunikasjon kan belyse hverandre. Artikkelen består derfor av tre deler, som er viet til hvert av de tre mediene.

Pressen er representert med fire aviser: *VG*, landets største avis i 1989, *Dagbladet*, dets konkurrent, *Arbeiderbladet*, landets største arbeideravis, og *Aftenposten,* landets største abonnementsavis. Radioen er representert ved *NRK P1*, landets største radiokanal i 1989, med hovedvekt på dens nyhets- og aktualitetssendinger i løpet av de tre viktigste

døgnene. Fjernsynet er representert ved *NRK-fjernsynet*, landets største TV-kanal, med sine nyhetssendinger Dagsrevyen og Kveldsnytt. Undersøkelsesperioden er satt til tiden fra 1. til 15. november 1989, altså fra én uke før til én uke etter 9. november. Hele nyhetsdekningen er tatt med. Problemstillingen vi skal søke svar på, er ganske enkelt denne: Hvordan dekket norsk presse, radio og fjernsyn Berlinmurens fall i 1989? Denne formuleringen er så operasjonalisert til tre forskbare del-problemstillinger:

1. Hvordan var nyhetsdekningens numeriske dimensjon i hvert av de tre mediene? Altså: hvor omfattende var dekningen, målt i tall?
2. Hvordan foregikk nyhetsdekningens journalistiske forløp – kvalitativt og kronologisk – i hvert av de tre mediene?
3. I hvilken grad fikk presse, radio og TV frem den iboende symbolikken som lå i Berlinmurens fall?

Disse del-problemstillingene peker på tre parametre som til sammen utgjør studiens analytiske grep: nyhetsdekningens numeriske omfang, dens journalistiske forløp og dens iboende symbolikk. De tre parametrene vil strukturere analysen av hvert medium. Til slutt følger en komparativ diskusjon.

Kildesituasjonen er nokså sammensatt. Avisene er enklest: De lar seg studere på mikrofilm eller digitalt via deres egne eller Nasjonalbibliotekets nettsider. Hele dekningen er studert i alle fire aviser over femten dager. Undersøkelsen av radioen måtte derimot avgrenses. Det er nyhets- og aktualitetssendingene i NRK P1 som er studert, time for time i dagene fra 9. til 11. november 1989. På min forespørsel ble P1s totale programtilbud disse datoene kopiert digitalt ved Kringkastingsarkivet i Mo i Rana og tilsendt meg som separate lydfiler. Hver lydfil er på 12 timer og inneholder det komplette radioprogrammet for et halvt døgn. Tre døgns sendinger utgjorde altså 72 timer.[1] For å begrense arbeidsmengden ble radioanalysen derfor begrenset til de tre viktigste dagene. På mitt initiativ har student Andreas Augdahl gjennomført en pilot-undersøkelse av disse.[2] Programopplysninger for P1 er ellers hentet fra NRKs løpende oversikt, slik de ble trykket i *Programbladet*.[3] TV-delen av undersøkelsen bygger på en fullstendig gjennomgang av alle utgavene av Dagsrevyen fra 1. til 15. november 1989, samt for Kveldsnytt den 9. november. Alle disse sendingene er blitt digitalisert av NRK, på min forespørsel og spesielt for denne studien. De er siden lagt ut på NRKs nettsider, der de nå er allment tilgjengelige. I tillegg er nyhetssendingenes programopplysninger kryss-sjekket opp mot NRKs interne database med nyhetsinnslag.[4]

Hva betyr det å utforske tre så forskjellige medier som presse, radio og TV? Vi trenger en begrunnelse for det. Den er det nærliggende å hente fra medie- og kommunikasjonsteorien. Espen Ytreberg sier det slik: «dersom vi oppsøker den samme nyheten, slik den dekkes i en avis, i TV og på radio, vil den da ikke dekkes forskjellig i de forskjellige mediene?»[5] Han peker på at «mediene gjør noe med kommunikasjonen. Mediet gjør en forskjell … Mediene har evner til bokstavelig talt å stable om på virkeligheten. De setter sammen rommet og tiden på nye måter, og etablerer seg som et bindeledd mellom oss og den store verden … mediering involverer en *forvandling* av det som formidles».[6] Disse formuleringene er inspirert av Marshall McLuhans tese om at et budskap forvandles av mediet det kommuniseres gjennom.[7] Dette kalles gjerne «mediumsentrert teori», et felt der Joshua Meyrowitz står sentralt. Mediesentrerte forskere er opptatt av hvordan mediene «*legger noe til* det som formidles», og de insisterer på at dette «noe» er sentralt og avgjørende for kommunikasjonen.[8] Forskerne blir derfor opptatt av å undersøke de essensielle egenskapene ved mediene i seg selv og hvilken betydning for kommunikasjonen de kan sies å ha.[9] De undersøker derfor mediet selv, hvordan det formidler, og teknologien det bruker. For forskerne i denne tradisjonen spiller medienes

Marshall McLuhans tese var at budskapet forvandles av mediet det kommuniseres gjennom.

egenskaper en avgjørende rolle.

Nå er det slett ikke alle forskere som deler dette mediesentrerte utgangspunktet. Noen mener tvert imot at mediene og teknologien er nøytral, og at det er bruken som avgjør. Andre har kritisert McLuhan for en iboende teknologisk determinisme, det vil si de mener at han ser medienes betydning som direkte virkninger av teknologien. Dette er en stor og grunnleggende debatt som vi ikke kan gå dypere inn i akkurat her. Den grunnleggende tesen – om betydningen av enkeltmedienes egenart – forblir likevel interessant. Med henvisning til McLuhan skriver for eksempel Espen Ytreberg: «Klarer vi å skaffe oss en oversikt over hvordan nye medieteknologier gjennom historien har produsert nye sanse- og tenkemåter, skal vi ideelt sett kunne overskue også hvordan medieteknologiene former vår egen samtid.»[10] Vi tar opp igjen noe av denne diskusjonen i den avsluttende epilogen, som ligger i spenningsfeltet mellom mediehistorie og denne typen medieteori.

Foreliggende forskning

Berlinmuren er et stort tema i faglitteraturen. Standardverket om murens historie fra den ble reist i 1961 til dens fall i 1989, er skrevet av den britiske historikeren Frederick Taylor.[11] Michael Meyer har skrevet en innside-beretning om kommunismens fall i Øst-Europa i 1989, basert på sine erfaringer som korrespondent for det amerikanske nyhetsmagasinet *Newsweek*, mens Michael S. Bruner har skrevet om Berlinmuren som symbol.[12] Detaljerte faktasamlinger over det realhistoriske hendelsesforløpet er gjort både av Bahrmann og Links og av Hertle.[13] Mikhail Gorbatsjovs bøker er også blitt konsultert.[14] Om sovjetisk historie har jeg brukt Smith og Sakwa.[15]

Berlinmuren ble straks ansett som et symbol på den kalde krigen. Ingen andre steder var jernteppets deling av Europa i et øst og et vest tydeligere. Derfor står Berlinmuren med selvfølgelighet også sentralt i litteraturen om den kalde krigen.[16] Et fellestrekk ved slike fremstillinger er at historikerne har en tendens til å overse medienes betydning. Samtidens kommunikasjonsmidler faller altfor ofte utenfor deres synsfelt: De er som regel mer opptatt av realhistorie enn av mediehistorie. Det er derfor det trengs egne mediehistoriske undersøkelser som kan bringe supplerende kunnskap. Om sovjetiske medier i glasnostepoken se bøkene til McNair og Paletz[17], for journalistikken i Øst-Europa før, under og etter kommunismen se Aumente.[18] Kurt Hesse har studert spredningen av vestlig radio og TV innad i DDR, mens Rüdiger Steinmetz har studert de østtyske og vesttyske TV-sendingene i dagene rundt 9. november 1989.[19] Michael Nelson har analysert vestlige radiostasjoners innflytelse i Sovjetunionen og Øst-Europa under den kalde krigen.[20] I den amerikanske kringkastingssjournalistikkens annaler er Berlinmurens fall for øvrig regnet som «one of the great stories of the century».[21]

Ingen andre steder enn ved Berlinmuren var jernteppets deling av Europa i et øst og et vest tydeligere.

En tilsvarende litteratur finnes ikke i norsk forskning. Det foreligger ingen studier av hvordan norske medier har fremstilt Berlinmuren, hverken mens den stod der eller da den falt. Vi vet faktisk ingenting om hvordan norske lesere, lyttere og seere ble presentert for dette byggverket – og heller ikke hva norske aviser, radio og TV rapporterte da muren ble åpnet. Det er faktisk utført overraskende lite norsk forskning på mediene under den kalde krigen, selv om interessen har økt de senere årene.[22]

Undersøkelsen som fremlegges her, springer ut av forskningsprosjektet «Media and the Cold War», som de senere årene har pågått ved Avdeling for mediefag ved Høgskolen i Volda. Høsten 2016 foretok en gruppe Volda-studenter flere pilot-studier av den norske mediedekningen av Berlinmurens fall – på mitt initiativ og under min veiledning (se kildeliste), men jeg har siden gått gjennom alle resultater på nytt, uavhengig av deres arbeid. Eneste unntaket er den kvantitative radio-analysen, der Augdahls resultater er brukt.

November 1961. Østtyskerne forsterker grensemuren og setter opp piggtråd ved Brandenburger Tor. Bilde fra boken " A City Torn Apart:

Building of the Berlin Wall". Foto: CIA Historical Collection.

DDR og Berlinmuren

Staten DDR – Deutsche Demokratische Republik – ble proklamert den 7. oktober 1949. Opprettelsen var det sovjetiske svaret på vestmaktenes sammenslåing av de tre vestlige okkupasjonssonene til Bundesrepublik Deutschland (BRD) den 23. mai samme år. Dermed ble Tyskland delt i to: en kapitalistisk stat i vest og en kommunistisk i øst. Øst-Tyskland var et resultat av Sovjetunionens seier over Hitler-Tyskland, etter dets uventede angrep østover i 1941. Som seiersmakt med enorme tap krevde Sovjetunionen innflytelse over tysk territorium. At sovjetiske tropper inntok Berlin – til og med byens sentrum («Mitte») helt frem forbi Brandenburger Tor – var en del av Stalins seier over Hitler. En kommunistisk stat under sovjetisk kontroll skulle nå bygges på tysk jord. DDR skulle bli en «arbeider- og bondestat». Hovedstaden Berlin ble også delt mellom de fire seiersmaktene. De tre vestlige sonene ble snart slått sammen til Vest-Berlin, som ble liggende som en isolert enklave omgitt av Øst-Tyskland på alle kanter – mens den sovjetiske sonen ble til Øst-Berlin, som ble hovedstad i DDR. Øst-Berlin fikk en ny og prangende paradegate – den enorme Stalin-alleen. Komponisten Hanns Eisler skrev landets nasjonalsang «Auferstanden aus Ruinen», med tekst av Johannes R. Becher. Landets kommunistparti – Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED) – ble landets statsbærende parti, under ledelse av Walter Ulbricht (1893–1973). Men snart viste det seg uro i befolkningen. Etter Stalins død i 1953 gjorde østberlinerne opprør – noe som viste at misnøye var utbredt i befolkningen. Utover i 1950-årene og inn i 1960-årene økte utvandringen fra DDR til Vest-Tyskland så mye at DDR ble tappet for høyt utdannet arbeidskraft. I 1961 fikk Erich Honecker (1912–1994) i oppgave å bygge en mur som skulle stanse utvandringen. Muren ble satt opp uten forvarsel den 13. august 1961 – og sjokkerte en hel verden.[23]

Berlinmuren var et nesten ufattelig grotesk byggverk. Den demonstrerte for all verden at DDR måtte sperre befolkningen inne for å beholde den. Denne innesperringen kom til å definere hele statens karakter. På vestlig side ble muren straks omtalt som en skammens mur.[24] Historier om fluktforsøk vakte stor oppsikt i vesten. Men muren roet også ned befolkningskrisen i den østtyske staten. DDR kunne nå tilby mer stabile forhold enn før for alle ikke-opposisjonelle. Befolkningen fikk gradvis økende levestandard. DDR-regimet fikk bygd nye drabantbyer og det enorme TV-tårnet på Alexanderplatz i Øst-Berlin. Barne-TV-figuren Sandmann ble populær hos DDR-barna. Da Walter Ulbricht gikk av som partileder i 1971, var det Erich Honecker som overtok makten. Dette lederskiftet var preget av indre kontinuitet, for de var begge overbeviste og Moskva-tro kommunister. Honecker styrte DDR helt til han ble tvunget til å gå av den 18. oktober 1989. Hans avgang gjorde slutt på den lange Ulbricht-Honecker-linjen i DDRs historie. Dette var et kontinuitetsbrudd som viste seg vanskelig å fylle for Honeckers etterfølger, Egon Krenz.

Hvis ikke Sovjetunionen hadde stanset liberaliseringsforsøket i Tsjekkoslovakia i 1968, kunne det ha spredd seg til hele Øst-Europa.

1989 – kommunismens fall

For å forstå Berlinmurens fall må vi også ha kjennskap til hendelsene i 1989 og bakgrunnen for dem. Året før var det gått nøyaktig 20 år siden den sovjetiske invasjonen i Tsjekkoslovakia i 1968. Slik stoppet Sovjet-lederen Leonid Bresjnev det liberale forsøket som Alexander Dubček der prøvde å få til under mottoet «sosialisme med et menneskelig ansikt» – og som snart fikk navnet «Praha-våren.» Den sovjetiske innmarsjen 21. august fikk siden navnet Bresjnev-doktrinen, idet han insisterte på Sovjetunionens rett til å gripe inn hvis kommunismen var truet i de land som Sovjet anså som sin interessesfære i Europa. Men Øst-Europa glemte aldri Dubčeks reformer. Man kan trolig si det slik: Hvis Sovjetunionen ikke hadde stanset dette liberaliseringsforsøket, kunne det ha spredd seg fra Praha til hele Øst-Europa. Da ville kommunismens fall funnet sted i 1968. Så tett forbundne er disse to årene at flere av aktørene fra 1968 dukket opp igjen i 1989 – ikke minst Dubček selv.

Det nye i 1989 var endringene innad i Sovjetunionen siden innsettelsen av Mikhail Gorbatsjov som partiets nye generalsekretær i 1985. Han lanserte snart en reformpolitikk med nye ideer: «glasnost» (åpenhet), «perestrojka» (omstrukturering av produksjonen) og «novoye myslenie», som innebar nytenkning om Sovjetunionens forhold til resten av verden.[25] Disse signalene fra Gorbatsjov ble møtt med interesse over hele verden. Den nye Sovjet-lederen syntes å bryte med sine forgjengere, ikke bare i personlig stil, men også i politisk innhold. Han viste en vilje til åpenhet og selvkritikk som var utenkelig for hans forgjengere. Hans uttalelser stimulerte også dissidenter og opposisjonelle i Øst-Europa – grupper som hadde sin opprinnelse i tøværsperiodene i 1950- og 60-årene, og som fattet nytt mot etter slutterklæringen fra Helsingfors-konferansen i 1975. Der underskrev alle kommunistlederne i Øst-Europa og i Sovjetunionen – med Leonid Bresjnev som den fremste – på at de ville respektere innbyggernes menneskerettigheter, ytringsfrihet og demokratiske verdier i sine land. Til gjengjeld fikk de Vestens aksept for at Europas grenser etter andre verdenskrig skulle ligge fast. Det innebar at Vesten aksepterte den sterke sovjetiske innflytelsen i Øst-Europa.[26]

Flere ganger sa Gorbatsjov at hvert kommunistiske land måtte finne sin egen vei.

Fra 1985 begynte opposisjonsgruppene i Øst-Europa å følge nøye med på Gorbatsjovs uttalelser. Flere ganger sa han at hvert kommunistisk land måtte finne sin egen vei, noe som ble tolket som at han begravet Bresjnev-doktrinen fra 1968. I 1989 var denne utviklingen kommet så langt at det reiste seg en folkelig motstandsbølge mot de kommunistiske ettpartistatene i Øst-Europa – uten at Sovjet grep inn. I Sovjetunionen fikk man en svært fritt-talende folkekongress utpå våren. Den 2. mai klippet Ungarn det første hullet i jernteppet på grensen mot Østerrike, og i Polen gjennomførte myndighetene en enestående rundebordskonferanse med den forbudte fagbevegelsen Solidaritet.

Liberale reformer presset seg på i flere østeuropeiske land, men selv så sent som sommeren 1989 var det lite som tydet på at året ville bli så historisk at det kunne sammenliknes med den franske revolusjon 200 år før. Det var først utover høsten at hendelsene i Øst-Europa virkelig tetnet seg til. I august begynte en strøm av flyktninger fra DDR å vekke oppsikt. De klarte å omgå Berlinmuren og DDRs vestgrense ved å reise via Tsjekkoslovakia, som var lovlig for dem. Samtidig forberedte statssjef Erich Honecker feiringen av DDRs 40-årsjubileum, som skulle finne sted på dagen, den 7. oktober. Disse to hendelsene pågikk parallelt: økende uro og stadig flere DDR-flyktninger, samtidig som DDR-regimet ville feire hva det hadde oppnådd gjennom fire tiår. Uroen i DDR fylte stadig større plass i det internasjonale nyhetsbildet høsten 1989. Massedemonstrasjonene i Leipzig hver mandag økte i omfang fra uke til uke. Den stigende spenningen i DDR ble snart fulgt av en hel verden.

Byen Berlin befant seg i sentrum av det hele – i bokstaveligste forstand – men var fortsatt delt. Langs sektorgrensen mellom den østlige og vestlige delen ruvet fortsatt den kalde krigens fremste symbol – Berlinmuren: reist i betong, forsterket med vakttårn, grensevakter, hunder og dødsstriper. Dens eneste hensikt var å hindre befolkningen i å emigrere. Muren var oppført langs hele grensen mellom DDR og Vest-Tyskland, men det var kun den delen som omkranset selve Vest-Berlin, som gikk under navnet Berlinmuren. Den skilte bydeler og nabolag: gater var blitt delt slik at hver side tilhørte hver sin sektor. Berlinmuren dominerte landskapet og delte byen i det velstående Vest-Berlin og det kommunistiske Øst-Berlin. Kurfürstendamm befant seg i vest, Alexanderplatz i øst. Checkpoint Charlie var den mest berømte grenseovergangen, men det fantes også andre, slik som den i Bornholmer Strasse.[27]

Byggingen av muren i 1961 var førstesidestoff over hele verden. I Norge utga utenriksjournalisten Albert Henrik Mohn en egen bok om Berlin-krisen året etter at muren ble reist.[28] Hvordan norske medier ellers dekket det delte Tyskland og det delte Berlin i tiden fra 1961 til 1989, faller utenfor rammene for denne

Tabell 1. Dekningen av Berlinmuren i fire norske aviser.
Totalt antall saker i tiden 1.–15. november, 1989

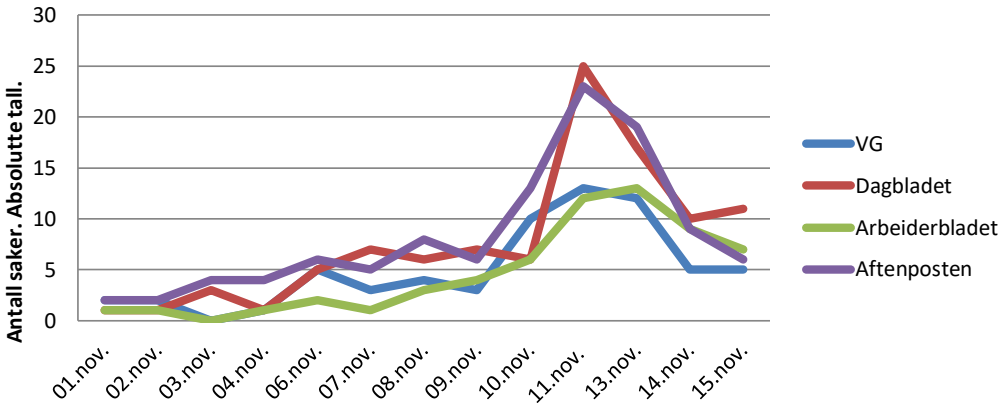

artikkelen. Det som er spørsmålet nå, er hva norske medier rapporterte da Berlinmuren falt.

DEL I: PRESSEN

Pressedekningens numeriske dimensjon

Spørsmålet om pressedekningens numeriske dimensjon er det første vi skal søke svar på. Hvor omfattende var egentlig avisenes dekning av Berlinmurens fall? Vi tar utgangspunkt i de fire utvalgte avisene: *VG*, *Dagbladet*, *Arbeiderbladet* og *Aftenposten*. Gjennomgår vi hele dekningen i alle fire avisene i tiden fra 1. til 15. november 1989 og teller opp samtlige nyhetsoppslag de trykket om DDR og Berlinmuren i løpet av disse to ukene, får vi følgende resultat (se tabell 1).

Tabell 1 over pressedekningens numeriske dimensjon viser tre tydelige tendenser. For det første viser den at alle fire aviser hadde noe felles, nemlig stoffmengdens overordnede struktur. Alle fire begynte november måned med en nokså lav dekning av DDR og situasjonen i Berlin. Riktignok lå *Aftenposten* noe høyere enn de andre, men tendensen er felles. I dagene frem til 8. november ser vi et felles mønster: en gradvis økning i alle fire avisene, selv om linjene er litt ujevne. Litt overraskende viser to aviser nedgang i antall oppslag den 9. november, men vi skal huske på at avisenes innhold denne dagen, da Berlinmuren ble åpnet, var redigert dagen før.

For det andre ser vi tydelig at nyhetsmengden i pressen nådde klimaks den 10. og 11. november. Dette skyldtes åpningen av sektorgrensen – altså muren – som skilte Øst- og Vest- Berlin. Åpningen fant sted ved 23-tiden om kvelden torsdag 9. november. For norsk presse var dette et lite gunstig tidspunkt for en virkelig stor nyhet. Dekningen var derfor noe begrenset fredag 10. november. Først lørdag 11. november kom avisene med sin fyldigste dekning. Størst dekning denne dagen – målt i antall oppslag – hadde *Dagbladet* og *Aftenposten* – mens *VG* og *Arbeiderbladet* lå på omkring halvparten.

For det tredje ser vi tydelig hvor hurtig Berlinmuren deretter begynte å falle nedover i nyhetsbildet. Etter den avisfrie søndagen den 12. november fortsatte avisene med fyldig dekning mandag den 13., men deretter ble avisenes interesse stadig mindre.

Disse tre funnene gjør det nærliggende å inndele pressedekningen i tre stadier: *før*, *under* og *etter* murens fall. Det gir oss følgende perioder: 1.–8. november, 9.–11. november og 13.–15. november. Den følgende analysen bygger på denne inndelingen.

Tabell 2. Berlinmuren i fire norske aviser.
Totalt antall saker 1.–8. november 1989

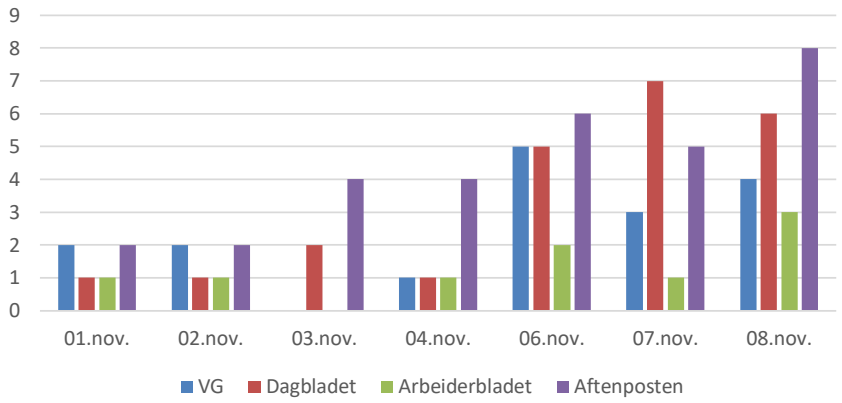

Pressedekningens journalistiske forløp 1.-8. november

Den andre delproblemstillingen nevnt i innledningen gjaldt pressedekningens journalistiske forløp. Med det menes hva avisene skrev om hendelsene i Berlin etter hvert som de utspant seg. La oss begynne med noen forskjeller mellom de fire avisene. Om vi samler tallene for *VG*, *Dagbladet*, *Arbeiderbladet* og *Aftenposten* for perioden 1.–8. november, får vi en tabell (tabell 2) der vi kan se hver avis for seg, men også sammenlikne dem innbyrdes.

Tabell 2 viser tydelig publisitetsøkningen i alle fire aviser. Likevel ser vi også at økningen artet seg noe forskjellig. I *VG* gikk antallet saker nedover de første novemberdagene, før de økte igjen fra den 6. dagen. *Dagbladet* startet november med en svært lav dekning, men nådde et høyere antall nyhetssaker enn *Aftenposten* den 7. november. *Arbeiderbladet* startet også med en beskjeden dekning, og den holdt seg lav gjennom hele uken, men økte noe mot slutten. *Aftenposten* brakte den bredeste dekningen på de fleste av disse dagene, selv om avisen ble overgått av *Dagbladet* i antall saker den 7. november. Hva var det så avisene skrev om muren disse dagene?

For *VG* var Berlinmuren godt stoff allerede tidlig i november. Alle kjente jo muren: den var så fryktinngytende at det var lett for avisen å presentere den. «Skammens mur RIVES IKKE», forkynte avisen som overskrift om det første møtet mellom den nye DDR-lederen Egon Krenz og Mikhail Gorbatsjov i Moskva.[29] Ifølge *VG* sa Krenz at Berlinmuren symboliserte forskjellen mellom «den underlegne kapitalismen og den overlegne sosialismen». «Øst-Europa rakner» var tittelen på en dobbeltside samme dag. Der skrev avisen at «Kravet om større frihet og demokratisering gjaller fra Østersjøen til Svartehavet. Det som en gang var en kompakt blokk […] under jernhard sovjetisk kontroll, er i oppløsning. Det fryktede jernteppet minner mer og mer om en sveitserost».[30] Avisens kommentator Tor Sylte omtalte den siste måneds hendelser i DDR som «Oktoberrevolusjonen 1989», mens journalisten Hans Kristoffersen skrev om de «tusenvis av frihetshungrende østtyskere» som ventet på immigrasjonspapirer til Vest-Tyskland.[31]

«Muren står FOR FALL», erklærte journalisten Jan Christensen i en oppsiktsvekkende artikkel. Han mente at «Fysisk nedriving av Muren snarest – det er det eneste som kan få østtyskerne til å stole på den nye DDR-sjefen Egon Krenz og kanskje bremse opp folkeflukten», som nå var inne i enda en ny bølge. Krenz hadde allerede «revet et digert hull i Muren» ved å tillate nesten helt fri utreise fra DDR gjennom

Tsjekkoslovakia, skrev han: østtyskerne kunne bare sneie innom et hjørne av Tsjekkoslovakia og så fortsette videre til Vest-Tyskland, hvor de ble mottatt som fullverdige statsborgere. Et stort pressefoto av den dystre Berlinmuren illustrerte artikkelen. Dette var nok den mest dramatiske *VG*-artikkelen om DDR så langt i november.[32]

VG skrev også flere ganger om DDR-flyktningene.[33] Avisen fant situasjonen så dramatisk at den sendte journalisten Alf Bjarne Johnsen til Berlin. Hans første reportasje kom på trykk 8. november: «Regjeringens fall TENNER HÅP.» Folket jublet, skrev han, «i triumf over at det tidligere så strenge kommunistregimet nå har begynt å bøye av for folkekravet om større frihet. Det gir ny næring til håpet om reformer på en rekke områder, slik millioner av demonstranter har krevd i ukevis.» Et Reuter-foto viste demonstrerende østtyskere som gjorde V-tegnet. Hans Kristoffersen skrev i en kommentar at det var «langt fra nok» at Krenz hadde kvittet seg med alle medlemmer av regjeringen.[34]

«Regjeringens fall tenner håp.»

VG 8. november 1989

Dagbladet så også den økende spenningen i DDR. «Hodene ruller i Øst-Tyskland», konstaterte avisen første dag i november. Avisens korrespondent Jon-Hjalmar Smith spurte om Egon Krenz var en Gorbi eller en ny Honecker.[35] «FLYKTER FRA KRENZ' LØFTER», skrev avisen om DDR-flyktningene som hadde kommet seg inn i den vesttyske ambassaden i Praha.[36]

Mandag 6. november slo *Dagbladet* opp på førstesiden at avisen hadde sendt sine egne medarbeidere til DDR: Reporter Håkon Lund og fotograf William Mikkelsen befant seg nå i Øst-Berlin. Lunds første reportasje handlet om en massedemonstrasjon i Øst-Berlin lørdag 4. november, da «mer enn en halv million østtyskere [fylte] den enorme Alexanderplatz og gatene rundt.» Der stod de «hånd i hånd … og tør håpe på frihet og demokrati etter årtier med undertrykkelse, fortielse og løgn». Jon-Hjalmar Smith kalte det «Revolusjon på østtysk».[37] Han fulgte opp med å spørre «Kan DDR reddes?»[38]

På lederplass så *Dagbladet* folkevandringen fra DDR som et «mektig symptom» på at den «oversiktlige situasjonen vi har levd med i Europa i over 40 år er i ferd med å forsvinne». Avisen var bekymret for de kreftene som nå kunne bli sluppet løs.[39] Håkon Lund skrev om en østtysk punker som ville bli igjen i DDR, selv om hele familien hans hadde reist til Vest-Tyskland. Samme dag skrev avisen at 500 000 mennesker hadde demonstrert i Leipzig.[40] *Dagbladet* begynte nå å samle sine DDR-nyheter under vignetten «Frihetsdrømmen». Jon-Hjalmar Smith slo fast at «Det rakner for Egon Krenz», etter nyheten om DDR-regjeringens avgang. Håkon Lund rapporterte at «FOLKET JUBLER».[41]

Slik fikk *Dagbladet* mye stoff fra sine utsendte medarbeidere. *Arbeiderbladet* satset derimot på byråstoffet, som avisen kombinerte med kommentarer fra hjemmeredaksjonen. Avisen brukte for eksempel NTB på nyheten om Krenz' besøk i Moskva,[42] mens Erik Sagflaat kommenterte at «Knivene slipes i DDR» foran neste møte i landets kommunistparti.[43] Under tittelen «Protest og masseflukt» satte *Arbeiderbladet* DDR på førstesiden mandag 6. november. Oppslaget viste til meldinger fra NTB, Reuter og AP, som avisen presenterte under overskriften «DDR tømmes». 15 000 østtyskere hadde forlatt DDR i helgen. Avisen illustrerte med et pressefoto fra NTB-AP, som viste en kø av østtyske Trabantbiler i Tsjekkoslovakia, på vei mot vest.[44]

«FOLKE-SEIER I DDR», forkynte *Arbeiderbladet* over hele førstesiden onsdag 8. november. DDR-regjeringens avgang var dagens sak: Presset fra befolkningen økte mens masseutvandringen «fortsetter». På lederplass skrev avisen at det var i alles interesse med en «stabil utvikling i den østtyske staten».[45] Nyhetsstoffet var blitt høydramatisk.

Så også i *Aftenposten*. Den kunne mobilisere store ressurser for å dekke DDR: en stor utenriksredaksjon, to daglige utgaver med god plass til utenriksnyheter og ikke minst: egne faste utenrikskorrespondenter. De var så produktive at de bidro sterkt til avisens særegne utenriksprofil. Særlig kom Nils Morten

Udgaard i Bonn og Aasmund Willersrud i Moskva til å stå sentralt i disse novemberdagene. Willersrud omtalte DDR-lederens besøk i Moskva under tittelen «Krenz nyfrelst reform-tilhenger»,[46] mens Udgaard skrev om «Øket reisefrihet for øst-tyskerne».[47] Likevel måtte også *Aftenposten* dekke enkelte DDR-nyheter med byråstoff.[48] I spalten «Her er Bonn» omtalte Nils Morten Udgaard det østtyske TV-programmet «Den svarte kanal» og dets kommentator Karl-Eduard von Schnitzler, som med sine 1518 programmer gjennom 29 år hadde drevet østtysk mot-propaganda mot vestlige massemedier. Nå var han en av de mest forhatte menn i DDR.[49] Ingen av de andre avisene omtalte dette TV-programmet.

Nils Morten Udgaard skrev gjerne slike bakgrunnsartikler innimellom de nyhetsartiklene han hele tiden leverte. En annen – som han kalte «Konkursboet Øst-Europa» – ga en analyse av den dype økonomiske krisen, land for land.[50] Den nyeste TV-talen til Egon Krenz betegnet han som en «patetisk appell».[51]

Nyhetsstoffets dramatikk i *Aftenposten* nådde et foreløpig klimaks mandag 6. november med førstesideoppslaget «15 000 ut fra DDR i helgen». Et pressefoto viste den kilometerlange bilkøen på grensen mellom Tsjekkoslovakia og Vest-Tyskland. I lederen «Krise» erklærte avisen at «De siste døgns helt utrolige masseflukt fra DDR til Vest-Tyskland bekrefter til overmål hvilken bunnløs krise regimet befinner seg i». Avisen mente at reformene til Egon Krenz ikke var nok. Avisen pekte selv på løsningen: Den «forhatte muren gjennom Berlin, selve symbolet på skillet mellom øst og vest, bør snarest bort».[52]

Pressefoto viser den kilometerlange bilkøen på grensen mellom Tsjekkoslovakia og Vest-Tyskland.

Oppslaget inni avisen var enda mer dramatisk. «Helgen da Øst-Tyskland sprakk», lød overskriften, som strakk seg over åtte spalter. Reportasjen, som dekket nesten hele siden, var skrevet av Nils Morten Udgaard, som nå rapporterte fra Øst-Berlin. Han skrev at «DDR synker ned i en stadig dypere politisk krise: ledelsens troverdighet svikter katastrofalt». Udgaard fremstilte helgens hendelser som et jordskjelv; noe definitivt hadde skjedd i DDR – og nå gikk det ingen vei tilbake. Et Reuter-foto viste lørdagens massedemonstrasjon i Øst-Berlin, der over en halv million mennesker deltok. Udgaard nevnte at DDR-myndighetene denne gangen hadde tillatt at demonstrasjonen ble overført direkte i radio og TV.[53] I aftenutgaven skrev han at DDR-regjeringen hadde gitt sine innbyggere 30 dagers reisefrihet per år som en «julegave til en befolkning i opprør».[54] «DDR skriver historie», bemerket han i en ny kommentar. Dette «merkelige, efterkrigsisolerte tyske samfunn [var] for alvor kommet i bevegelse». Ingen ro ville vende tilbake med de reformer som DDR-ledelsen hittil hadde varslet, mente han: Det var «for lite og for sent», som «så ofte i historien når et utslitt regime er på vei mot undergangen».[55]

Nyhetsdekningens journalistiske forløp artet seg altså slik i de fire avisene disse dagene: DDR vendte tilbake som toppsak i nyhetsbildet. Stoffet var så dramatisk at avisene plasserte DDR på sine førstesider og øverst på nyhetssidene. Leserne som fulgte avisene disse dagene, måtte forstå at noe viktig var i ferd med å bygge seg opp i den østtyske staten. Pressens ordbruk i overskrifter, ingresser, nyheter og kommentarer viste det med all mulig tydelighet. Tre av de fire avisene hadde også sendt sine egne medarbeidere til Øst-Berlin – enda et tegn på at norsk presse forventet at noe enda større enn DDR-regjeringens fall snart kunne skje i Øst-Tyskland. I ettertid kan vi betrakte disse nyhetene som opptakten til det som skulle komme.

9.–11. november

Fortsetter vi å følge nyhetsdekningens journalistiske forløp, ser vi at den nådde sitt klimaks de neste dagene, fra 9. til 11. november. Her er den samlede nyhetsdekningen i alle fire avisene disse dagene (se tabell 3).

Tabell 3 viser en sterk økning i avisenes nyhetsrapportering dag for dag. Likevel er det også noen innbyrdes forskjeller mellom dem. Torsdag den 9.

Køer av biler ved grenseovergangen ved Zarrentin 12. november 1989, tre dager etter at muren falt. Foto: Bundesarchiv.

Grenzüberschreitender
Verkehr

Tabell 3. Berlinmuren i fire norske aviser.
Totalt antall saker 9.–11. november 1989

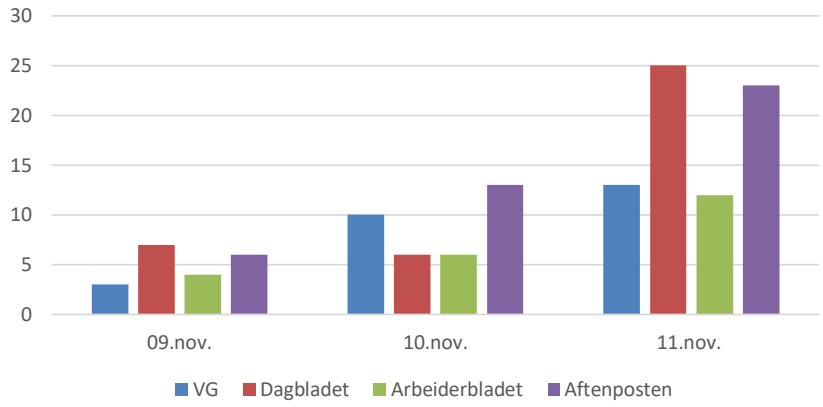

november var pressens dekning av DDR og Berlin fortsatt begrenset. Årsaken var at avisene denne dagen jo rapporterte nyheter fra kvelden før. Den fysiske åpningen av Berlinmuren fant først sted ved 23-tiden denne kvelden, like før avisenes deadline. Et så sent tidspunkt for en verdensnyhet passet ikke så godt for norske aviser. Det er forklaringen på at avisenes dekning ikke var større på fredag den 10. november. Tabell 3 viser at avisene først nådde klimaks i sin dekning lørdag 11. november, halvannet døgn etter. I *VG* var stofføkningen markant, men den var faktisk større i *Dagbladet*, som denne lørdagen lå høyere enn *Aftenposten* målt i antall nyhetssaker. *Arbeiderbladet* fordoblet sin dekning, mens *Aftenposten* hadde den største dekningen om man ser disse dagene under ett. *Dagbladet* og *Aftenposten* hadde flest nyhetssaker denne lørdagen, mens *VG* og *Arbeiderbladet* lå på omtrent halvparten.

I norsk presse var dette ekstraordinære nyhetsdøgn, men det er først når vi går inn i nyhetsdekningens journalistiske forløp disse dagene, at vi virkelig kan se hva avisene gjorde. La oss se begynne med førstesidene (se tabell 4).

Tabell 4 oppsummerer førstesider formet i hektiske nyhetsdøgn – med ordbruk og titler formulert der og da, uten historisk distanse. La oss nå se nærmere på detaljene bak.

Torsdag 9. november var avisene noe avventende i sitt DDR-stoff. *VGs* førsteside handlet riktignok ikke om DDR, men nederst stod det at «Egon møter folket». I lederen «Riv muren!» ga avisen klar beskjed: «Nesten alt rakner i Øst-Tyskland … Bare Muren står, slik den har stått siden 1961». Avisen skrev at «Symbolverdien av å rive bare noen hundre meter av selve Muren synes ennå ikke å ha gått opp for [Krenz] … Frie valg er et hovedkrav hos DDR-demonstrantene, mens de færreste våger å kreve riving av Muren – nesten som om det dreier seg om et religiøst monument». En riving kunne i første omgang gi «økt utvandring», men deretter kunne det oppstå en «viss folkevandring tilbake til DDR» av folk som var skuffet over Vest-Tyskland, mente avisen. Det var Alf Bjarne Johnsen som rapporterte at «Egon møter folket».[56]

Dagbladet satte heller ikke DDR på førstesiden denne dagen. Avisens store nyhet var at Arve Solstad trakk seg som redaktør. Dagens leder handlet dog om DDR: «For hver dag som går med sensasjonelle meldinger om den politiske utviklingen i DDR, Øst-Tyskland, endres vårt bilde av det gamle, stabile Europa. Hvordan skal dette ende? Med forferdelse, kanskje?» Avisen omtalte Mikhail Gorbatsjov som en «trollmannens læregutt, som satte i gang krefter han ikke kunne styre» – for i DDR har «ingen oversikt over hva begivenhetene vil føre til». Var det mulig med en

Dato: **Avis:**	**9. november**	**10. november**	**11. november**
VG	BILEN som kan oppklare seksualmordet	MUREN FALLER	MUREN RIVES
Dagbladet	FAMILIE PÅ TRE HIV-SMITTET	«LA BARNA BANNE» Ekstra utgave: «MUREN» REVNET I NATT	«STØRSTE DAG I MITT LIV"
Arbeiderbladet	NY DRAPSTRUSSEL mot kvinnelig betjent	BERLINMUREN REVNER	FOLKEFEST PÅ MUREN
Aftenposten	Mot frie valg i Øst-Tyskland	Morgenutgaven: Muren kan rives Aftenutgaven: Fest på den forhatte mur	Morgenutgaven: Grenseløs jubel og fest i Berlin Aftenutgaven: ÅPNINGEN

Tabell 4: Førstesidene i fire norske aviser i tiden 9.–11. november 1989.

demokratisk utvikling med et flerparti-system også i det østlige Tyskland? spurte avisen. *Dagbladet* presenterte dagens DDR-nyheter under vignetten «Frihetsdrømmen». Fra Øst-Berlin rapporterte Håkon Lund at Egon Krenz «MØTTE FOLKET», mens Jon-Hjalmar Smith, også i Øst-Berlin, omtalte den kommende DDR-lederen Hans Modrow som «en østtysk Gorbie».[57]

I *Arbeiderbladet* var torsdag 9. november en nokså ordinær nyhetsdag. Avisen trykket kun en liten notis om frie valg i DDR nederst på førstesiden. «Har Vest-Tyskland plass til alle?» spurte Erik Sagflaat, og mente flyktningene fra DDR. Under tittelen «Drama i DDR: Revolusjonen ruller videre» trykket avisen en NTB-artikkel om Hans Modrow – landets neste statsminister – som avisen omtalte som «DDRs Gorbatsjov.»[58]

Aftenposten var den eneste av de fire avisene som gjorde DDR til toppsak på førstesiden torsdag 9. november. Overskriften «Mot frie valg i Øst-Tyskland» var illustrert med et Reuter-foto av Egon Krenz foran mikrofonene. Nils Morten Udgaard rapporterte at reformpolitikerne nå overtok i DDR, og at landet gikk i retning av frie valg. Fra Moskva rapporterte Aasmund Willersrud at «Kreml roser DDR-demonstrantene».[59]

Ingen av de fire avisene syntes å være forberedt på det som skulle skje samme kveld. Hendelsesforløpet var dramatisk: Ved 19-tiden erklærte DDR-talsmannen Günther Schabowski – på en direktesendt pressekonferanse – ved en spontan forsnakkelse at DDR ville åpne sine grenser med øyeblikkelig virkning. Dette budskapet ble plukket opp i TV-nyhetene både øst og vest for den tysk-tyske grensen.[60] Etter at vesttysk TV meldte at DDR åpnet Berlinmuren, begynte befolkningen å strømme til muren på østsiden og krevde at grenseportene ble åpnet – noe vaktene til slutt ga etter for ved 23-tiden. I hvilken grad klarte så de fire norske avisene å dekke dette i sine utgaver fredag 10. november?

«Muren faller», erklærte *VG*. Avisen hadde ryddet førstesiden til nattens sensasjon. Avisen må ha hatt en sen (eller fleksibel) deadline for å rekke å få med siste nytt. Et pressefoto viste tydelig hvilken mur det dreide seg om. Ved sin bruk av dramatisk presens («faller») fikk *VG* frem at dette skjedde akkurat nå – nær sagt i samme øyeblikk som lesernes blikk traff førstesiden morgenen etter. «Grensevaktene nektet å tro det», stod det under. I ingressen skrev avisen at «I går kveld kom den overraskende – og historiske erklæringen om at Øst-Tyskland tillater fri utreise også i Berlin». *VG* kommenterte hverken i sin leder eller i den store Akkurat nå-kommentaren på side 2, men nyheten fikk fire sider under vignetten «Muren faller», skrevet av Alf Bjarne Johnsen i Berlin. Under

tittelen «Frihetsnatten» skrev han at «Berlinere fra øst og vest danset til og med oppå Muren, etter at den i går ble åpnet igjen etter 28 år». Han slo fast at «Vestberlinerne og østberlinerne var ett folk i natt». Et pressefoto viste østtyske biler på Kurfürstendamm. «UTROLIG sa grensepolitiet», lød en annen overskrift. Der skrev Johnsen at Günther Schabowski fikk det til å «lyde som en selvfølgelighet» … «grensepassering skal heretter skje uten unødige formaliteter». Johnsen forklarte at «Den nye utreisebestemmelsen gikk ut i østtysk TV før vaktpersonalet ved grenseovergangene ble informert. Vaktene nektet lenge å tro på det media-folk fortalte». Johnsen forklarte årsaken: «For partiledelsen i Øst-Berlin har grenseåpningen et eneste formål – å stoppe flukten av landsmenn til vest.»

Alf Bjarne Johnsen må ha jobbet på spreng denne natten. «NÅ ER DU FRI», lød overskriften på hans tredje tema-side. «Det er virkelig hull i Berlin-muren», fortalte ingressen. «De første østtyskerne med det nye stemplet i passet passerte inn i Vest-Berlin i natt, og ble tatt imot med champagne», skrev han. Skuelystne hadde begitt seg til grensepasseringene «kort tid etter» at meldingen om den åpne grensen ble kjent. Han skrev om fire DDR-flyktninger som spilte Monopol på et flyktningmottak i Vest-Berlin. *VG* omtalte det som «Lynkurs i kapitalisme».[61]

Dagbladet ryddet ikke førstesiden denne fredagen, men slo heller opp «LA BARNA BANNE» – et bevisst provoserende sitat fra barnepsykologen Magne Raundalen. Heller ikke lederen eller side 2-kommentaren omtalte nattens sensasjon i Berlin, men avisen brukte fortsatt vignetten «Frihetsdrømmen» på sine DDR-sider. Håkon Lund rapporterte om utviklingen mot frie valg i DDR, og Jon-Hjalmar Smith kommenterte. En helside med overskriften «MUREN FALLER» viste dog at *Dagbladet* hadde fått med seg siste nytt før det gikk i trykken. Ingressen slo fast at «Berlin-muren er nå en historisk levning: Alle østtyskere kan nå gå gjennom Muren over til Vest-Berlin, på samme måte som de fritt kan reise ut over alle østtyske grense-stasjoner».[62]

Men var dette oppslaget virkelig en tilstrekkelig dekning? Utpå natten ga vaktsjefen ordre om å stoppe pressen for å oppdatere avisen. *Dagbladet* kom derfor med ekstrautgave. Førstesiden forkynte nå med store bokstaver «MUREN» REVNET I NATT. Avisen hadde satt ordet «Muren» i anførselstegn. På nyhetsplass ga avisen nå en bredere dekning enn i førsteutgaven. Slik prøvde *Dagbladet* å rette opp den famøse førstesiden med Magne Raundalen.

I kontrast til *Dagbladet* ryddet *Arbeiderbladet* førstesiden til tittelen BERLINMUREN REVNER. Formuleringen lå nær *Dagbladets* ekstrautgave, men var holdt i dramatisk presens («revner»), som for å understreke at hendelsen foregikk i samme øyeblikk. Ingressen fortalte at «Partiledelsen i Øst-Tyskland ga i går kveld hele Europa gledes-sjokk med å åpne DDRs grense til Vest-Tyskland. Dermed har Berlin-muren revnet med et stort smell». Avisen siterte Vest-Berlins borgermester: «Gledelig! Muren er blitt en relikvie og vår by er ikke lenger delt.» Statsminister Jan P. Syse sa til avisen at dette var «en meget positiv nyhet»; utviklingen i DDR hadde gått «langt raskere enn noen kunne forestille seg». Avisen rakk ikke å kommentere hverken på lederplass eller i side 2-kommentaren. Førstesiden henviste kun til et nyhetstelegram, mens et byråfoto viste «lykkelige øst-tyske ungdommer på den 'riktige' siden av Berlin-muren», som det het i bildeteksten. Under plasserte *Arbeiderbladet* flere korte kommentarer. Førstesiden viste altså for det meste bare til byråstoff.

Aftenposten brukte førstesiden litt annerledes. Overskriften «Muren kan rives» var en snedig formulering, for den innebar ikke at Berlinmuren allerede var revet eller åpnet, men at riving nå var blitt mer sannsynlig enn før. Oppslaget handlet om Günther Schabowskis sensasjonelle uttalelse om grenseåpningen ved 19-tiden kvelden før, men ikke den fysiske åpningen av muren ved midnatt. Ingressen erklærte at «Øst-Tyskland åpnet igår sin grense til Vest-Tyskland. Dermed er Berlinmuren – det fremste symbolet på Europas deling – i praksis falt». Et pressefoto viste muren foran Brandenburger Tor. *Aftenposten* kommenterte nyheten slik på lederplass:

> Det som nå skjer i Øst-Europa, har slike dimensjoner at det vanskelig lar seg fatte. Et veldig, jernskodd imperium går i oppløsning, og land efter land beveger seg i retning av hva som i årtier har vært det utskjelte Vestens enemerker

> – politisk frihet og markedsøkonomi … Tingene utvikler seg i et forbløffende tempo … Øst-Tyskland forblør … Et helt folk befinner seg i opprør, og masseutvandringen synes nærmest å ha fått psykosens kraft.[63]

«DDRs grensegjerder faller», var avisens overskrift på meldingen fra NTB-Reuter om Schabowskis pressekonferanse. Beslutningen betød at «den opprinnelige hensikten med opprettelsen av Berlinmuren i 1961 er opphevet», het det. «Vantro politifolk» og «Høyt DDR-spill» var andre overskrifter, som ble supplert med positive vestlige reaksjoner.

Det var først i aftenutgaven at *Aftenposten* kunne fortelle om selve åpningen av Berlinmuren. Avisen ryddet førstesiden til ordene «Fest på den forhatte mur». Et stort pressefoto viste at en folkemengde hadde tatt seg opp på muren foran Brandenburger Tor. «Et lykkelig kaos rådet ved grenseovergangene langs Berlinmuren iformiddag, efter nattens historiske fest da Muren slo sprekker. Inatt dro tusenvis av østberlinere over til vest for å smake på det kapitalistiske livet … En ny tidsregning er begynt i den delte byen», skrev avisen. «Berlinere festet på Muren» og «Smakte på vestlig natteliv», forkynte to nyhetstelegrammer. Nils Morten Udgaard skrev om «Nasjonal sjokkstemning i Bonn». Avisen kommenterte ikke på lederplass, men John Crowo fant grunn til «å minnes de mange som har mistet livet i sine desperate forsøk på å unnslippe til Vesten».[64]

Nyhetsdekningens journalistiske forløp artet seg altså noe forskjellig i de fire avisene denne fredagen: *VG* satset på egenproduksjon, *Dagbladet* på ekstrautgave, *Arbeiderbladet* på byråstoff, mens *Aftenposten* omtalte Schabowski i morgenutgaven og folkefesten i aftenutgaven. Det var fire forskjellige løsninger på problemet med sene nyheter. Bruken av presensform i flere overskrifter ga stoffet en dramatisk effekt, men skjulte samtidig noe av avisenes vansker med å dekke det aller siste. Avisene trengte rett og slett mer tid på seg for å gi en skikkelig dekning. Derfor må vi til lørdag 11. november før vi kan studere pressedekningens klimaks. Halvannet døgn etter murens fall kunne avisene endelig ta i bruk hele sitt arsenal av virkemidler.

VG forkynte at MUREN RIVES. Et pressefoto viste hvordan en mann nå gikk løs på Berlinmuren med hammer og meisel. I lederen skrev avisen at i DDR og de andre østeuropeiske land

> … er vi idag vitne til en utvikling som ikke lar seg stanse. Det er et opprør mot tvang, terror og undertrykkelse, og opprørerne er de store folkemasser. Store militærstyrker og et veldig apparat av hemmelig politi har gjennom en årrekke klart å forhindre at befolkningens trang til frihet fikk lov til å komme til uttrykk. Men lengselen etter frihet har det ikke vært mulig å undertrykke. Denne lengselen har ligget latent hele tiden.[65]

VG mente at det var folkemassene som hadde æren for det hele, drevet av en frihetslengsel som ingen myndigheter hadde klart å viske ut. Under vignetten «Muren faller» plasserte *VG* en rekke artikler. Med tittelen «Knusende hat MOT MUREN» skrev Morten Aasbø: «Med slagbor og spett gikk utålmodige vestberlinere i natt løs på den forhatte muren», ett sted klarte de også å lage hull til en av de nye grenseovergangene. Et pressefoto viste hvordan. Et annet foto viste folkemengden stående på muren ved Brandenburger Tor – et motiv som hadde vært utenkelig bare noen dager før. «Gleden er grenseløs», skrev avisen over en dobbeltside. Ingressen slo fast at «Ingen, absolutt ingen, har gått denne veien fra vest til øst på 28 år», men dagen før hadde en ungdom klatret ned fra Berlinmuren og gått «triumferende over Pariser Platz til Brandenburger Tor … Soldatene skjøt ikke, som de kanskje hadde gjort for en uke siden». *VG* siterte Willy Brandt som var «takknemlig» for at han fikk «oppleve at Europas to deler igjen vokser sammen». Han var «rørt til tårer».[66]

Denne *VG*-utgaven var en fest – full av jubel og glede. I *Dagbladet* hersket tilsynelatende samme stemning. Avisens førsteside slo opp: «Beveget Willy Brandt til *Dagbladet*: «STØRSTE DAG I MITT LIV.» Et foto viste ham i silhuett foran folkemassene og muren ved Brandenburger Tor. *Dagbladet* brukte en ny vignett – «Frihetsfesten i Berlin» – over tolv sider. Men samtidig tillot Jon-Hjalmar Smith seg å komme med

kritiske bemerkninger: Han trakk et skille mellom den offisielle gleden over murens fall og det uoffisielle som få egentlig snakket om: I realiteten hadde «vi aldri hatt noe særlig imot at muren i Berlin og grensesperringene lenger vest deler det største og mest dynamiske landet i Europa – så vi unngår et altfor mektig samlet Tyskland». Derfor vil vi «gjerne tro», skrev han, at en demokratisk østtysk stat kan eksistere i skyggen av Vest-Tyskland. Han satte fingeren på at mange egentlig var fornøyde med delingen av Tyskland – etter erfaringene fra andre verdenskrig.[67] Slike synspunkter ga et langt mer kritisk perspektiv på åpningen av Berlinmuren enn det vi finner hos andre kommentatorer disse dagene.

Journalisten Claus Wiese rapporterte fra Berlin at østtyske grensevakter allerede var i gang med å rive muren. «Den østtyske revolusjonen lar seg ikke lenger stanse», skrev han. Håkon Lund skrev at dette «er de vakreste scenene som noen gang er utspilt i Europa. Tre millioner berlinere i en gjenforeningsfest som verden aldri har sett maken til.» På side 8–9 trykket avisen at «*Dagbladets* Håkon Lund møtte en beveget Willy Brandt», mens fotograf Mikkelsen dokumenterte øyeblikket. Brandt sa at «Jeg greier ikke å skjule at jeg er beveget. Jeg har ventet på denne dagen i 28 år».[68]

Arbeiderbladet kalte det FOLKEFEST PÅ MUREN. Et pressefoto viste de jublende folkemassene. «Et forent Berlin feiret i går åpningen i Berlin-muren. Det ble en folkefest uten like.» Titusener av østberlinere hadde brukt sin «nyvunne frihet» og dratt over til Vest-Berlin. «Vi er alle berlinere», var tittelen på avisens kommentar. *Arbeiderbladet* brukte vignetten «Murens fall» over fire sider. Erik Sagflaat – som nå også rapporterte fra Berlin – skrev at «Skammens mur er forvandlet til en festplass. Jublende mennesker fra øst og vest klatret fredag uhindret opp på Muren ved Brandenburger Tor, der de danset, sang og omfavnet hverandre. Mange med tårene trillende». Et pressefoto med en gledelig omfavnelse fylte halve siden. Per Edgar Kokkvold skrev at «Super-Tyskland kommer nærmere» i en artikkel om mulig tysk gjenforening. En NTB-AP-melding fortalte at soldater fra DDR «allerede» var i gang med å rive muren. *Arbeiderbladet* hadde økt sin egenproduksjon, men lente seg fortsatt tungt på det innkomne byråstoffet.

Aftenposten ryddet førstesiden til dette: «Skammens mur faller efter 28 år: Grenseløs jubel og fest i Berlin.» Et stort pressefoto viste folk som var i ferd med å klatre opp på muren. Ingressen skildret gleden:

> Folkefest og jubel på begge sider av Berlinmuren i går: Tusener av øst-tyskere forserte denne forhatte barriere mellom øst og vest. Passeringen skjedde både gjennom de kontrollpostene som er åpnet og over selve Muren (bildet). Øst-tyskerne brøt de regler de selv hadde kunngjort bare få timer tidligere og slapp alle gjennom – med eller uten utreisevisum. De hadde åpenbart ikke noe valg efterat radio og fjernsyn på vest-tysk side hadde kunngjort at grensen var åpnet på vidt gap.[69]

Aftenposten siterte de første østberlinerne i Vest-Berlin: «Helt utrolig! For bare to uker siden ville jeg ha trodd det var umulig», sa en av dem. «Deler av muren allerede fjernet», fortalte avisen lenger ned. Lederen «Gledens dag» sa det slik:

> I overgiven glede, med fyrverkeri og champagne, gjennomlevet berlinerne igår en begivenhet som skriver seg direkte inn i historien. Berlinmuren, det mest groteske av alle skammens monumenter over det kommunistiske Øst-Europa, er falt. Enda en gang er det så man må gni seg i øynene. Øst-Tyskland, Warszawapaktens fremste bolverk mot Vesten, er plutselig hvirvlet inn i et utviklingsforløp som drives frem med svimlende og stadig selvforsterkende hastighet. I januar iår utbasunerte Erich Honecker at Berlinmuren ville bestå i 50, ja 100 år til. Og Honecker var Øst-Tysklands herre så sent som for tre uker siden! … Når det først begynner å vakle, er det ikke mye motstandskraft i et pill råttent byggverk.[70]

Aftenposten brukte vignetten «Berlin-muren faller» over to helsider. En rekke av avisens medarbeidere gikk sammen om dem, mens pressefotoene kom fra NTB, AP, Reuter og EPA. Den første siden hadde tittelen «Berlinerne er forenet i jubelrus». Ingressen

slo fast at «Jubelen preger Berlin». Tusenvis av østtyskere hadde tatt seg over til vest etter at DDR åpnet grensen. Samtidig «drives» det østtyske kommunistpartiet, SED, «fra skanse til skanse». Avisen skrev at tropper fra DDR var gått i gang med å rive deler av muren for å få plass til flere grenseoverganger. Nok et pressefoto viste energiske østberlinere som gikk løs på muren med hver sin hammer. Den andre helsiden var et NTB-telegram med Willy Brandt: «Dette er en herlig dag for tyskerne, men vi befinner oss bare på en mellomstasjon. Mye arbeide venter ennå på oss», hadde han sagt på et folkemøte kvelden før. Avisen siterte også Sovjetunionens utenriksminister Eduard Sjevardnadse, som sa at Moskva ikke satte seg imot grenseåpningen i DDR, men så med tilfredshet på det som skjedde.[71] I lørdagens aftenutgave – der *Aftenposten* tok i bruk tabloid-formatet – satte den kun ett ord – ÅPNINGEN – på førstesiden. Ingressen slo fast: «Og så rives Muren! Av øst-tyskerne! … Det er historie som skrives.» Morten Fyhn rapporterte at «Frihets- og folkefesten i Vest-Berlin i glede over Murens sammenbrudd satte byen nesten på hodet i natt … Trafikken vokser så raskt at DDR er i full gang med å slå nye hull i sin egen mur …».[72]

Alle disse sitatene viser mye av det samme: Jubel og glede preget norske aviser disse dagene. Ja, fra 9. til 11. november nådde dekningens journalistiske forløp sitt absolutte klimaks. Avisene var særlig opptatt av folkemassene og av vanlige mennesker, for det var de som angivelig hadde drevet frem den store forandringen, ikke statslederne. Da situasjonen først forelå, overtok folkemassene initiativet og drev frem en omveltning som overrasket alle.

13.–15. november

Tredje og siste del av pressedekningens journalistiske forløp omfatter dagene fra mandag 13. til onsdag 15. november. Om vi gjennomgår avisenes dekning disse dagene, får vi følgende resultat (se tabell 5).

Tabell 5 viser at Berlinmuren mandag 13. november fortsatt var på topp i avisenes nyhetsbilde, men deretter begynte deres interesse å falle. Nedgangen etter denne dagen er tydelig i alle fire aviser, selv om *Dagbladet* er et unntak med sin økning den 15. november. Nedgangen fortsatte sannsynligvis de neste dagene. Da var det gått en uke, og muren var ikke lenger noen nyhet. Etter mandag den 13. var Berlinmuren altså på vei ut av nyhetsbildet. Også denne prosessen er det mulig å følge i detalj.

I *VG* var Berlinmuren ikke lenger førstesidens hovedsak mandag 13. november. Nå plasserte avisen den i en tekstboks om folk som ville bli i Øst-Tyskland. Avisen fortsatte likevel sin løpende dekning. I lederen «Veien mot et nytt Europa» slo avisen fast at «Det

Tabell 5. Berlinmuren i fire norske aviser.
Totalt antall saker 13.–15. november 1989

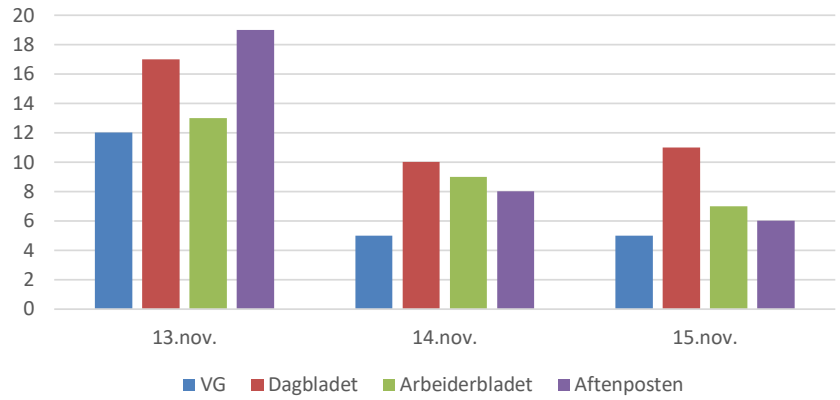

skrives nå historie i et tempo som få – om overhodet noen – kunne ha forestilt seg for bare et par uker siden … Vi er på vei mot et nytt Europa. Det synes helt åpenbart. Men utviklingen er uforutsigbar». Avisen pekte på at Berlinmuren siden 1961 hadde stått som «selve symbolet på etterkrigstidens Europa og inndelingen i maktblokker». En gjenforening av de to tyske statene hadde i realiteten vært et «dødt spørsmål», het det, men nå ble alt «kastet om». Gjenforeningsspørsmålet var kommet i brennpunktet og utløste ubesvarte spørsmål på begge sider av det som en gang hadde vært «et dødelig jernteppe».[73] *VG* betraktet hendelsene i DDR og Øst-Europa som «slutten på etterkrigstiden og begynnelsen på en ny epoke»; et samlet Tyskland ville med sine nær 80 millioner innbyggere «fremstå som en ny superstat i Europas midte. Og det er en tanke som ikke bare de østtyske og sovjetiske ledere vender tommelen ned for». Avisen siterte en anonym fransk diplomat som foretrakk å beholde de to tyske statene.[74] *VG* knyttet altså Berlinmurens fall direkte til spørsmålet om tysk samling – et nytt og stort tema. Under tittelen «Den nye supermakten» kommenterte Jan Christensen at «mange både i øst og vest» advarte mot å skape «en tysk supermakt», og nevnte Polen, Frankrike og Storbritannia. Under vignetten «Muren faller» trykket *VG* flere human touch-historier om vanlige mennesker.[75] *VG* begynte altså å se murens fall og tysk gjenforening som to sider av samme sak.

Flere aviser knyttet Murens fall til spørsmålet om tysk samling.

Dagbladet gjorde heller ikke Berlinmuren til førstesidestoff mandag 13. november, men trykket seks sider under vignetten «Jernteppet revner». Tittelen «Dagbladet over det nye Berlin» var en dobbeltsidig fotoreportasje der Håkon Lund og William Mikkelsen, angivelig som «den første avis i verden», tok en helikoptertur over muren som hadde delt byen i 28 år: «Vi ser rett ned på Potsdamer Platz, der jublende menneskemengder fortsatt feirer det siste hullet som er slått gjennom Muren.» Et pressefoto viste muren i fugleperspektiv. *Dagbladet* trykket også flere human touch-saker, slik som «MØTTE SIN MOR ETTER 28 ÅR».[76] Samtidig grep også *Dagbladet* fatt i Tysklandsspørsmålet. «Går det mot tysk gjenforening?» spurte Karl Emil Hagelund. Han mente at noe slikt kanskje lå «innenfor en tiårsperiode».[77]

Arbeiderbladet plasserte en human touch-historie om Berlinmuren som førstesidens hovedsak mandag 13. november. Oppslaget handlet om en mann som forsøkte å flykte fra DDR i 1963, ble oppdaget, arrestert og fengslet i to år før han ble kjøpt fri av Vest-Tyskland. Nå var han tilbake og så hvordan rivingen av Berlinmuren var i gang. Han hadde ikke sett sin søster på 27 år. Med hans historie viste *Arbeiderbladet* hvor brutalt Berlinmuren hadde skilt vanlige familiemedlemmer fra hverandre. På lederplass skrev avisen at hendelsene i Berlin «brenner seg sterkest inn i bevisstheten hos de fleste av oss … Gledesscenene og gledestårene vi nå er vitne til i Berlins gater, er et vitnesbyrd om frihetens og demokratiets iboende kraft. Det er dette som er drømmen og lengselen hos mennesker som lever i en politistat og et undertrykket diktatur». Atmosfæren hadde vært «så kald og hard» at «knapt noen trodde at de noen gang skulle få oppleve at muren ble revet igjen. Og akkurat det er vi nå vitne til». Dag Halvorsen diskuterte «Europa uten murer» – et tema som hadde vært utenkelig siden 1945. Under vignetten «Murens fall» trykket avisen flere historier. Erik Sagflaat rapporterte for eksempel om østtyskernes handlefeber i Vest-Berlin.[78]

Men *Arbeiderbladet* begynte også å se murens fall i sammenheng med gjenforeningsspørsmålet. Under tittelen «Stor-tysk drøm vekket til live» rapporterte Erik Sagflaat at «Drømmen om tysk gjenforening er vekket til live etter at DDR åpnet grensene», selv om opposisjonen i DDR stilte seg avvisende. Sagflaat pekte sågar på at «Jøder som overlevde nazi-Tysklands dødsleirer, gir nå åpent uttrykk for frykt ved tanken på en mulig gjenforening av de tyske statene». De satte ord på en «underliggende stemning i flere europeiske land etter begivenhetene de siste dagene», mente Sagflaat.[79] Han skrev at «DDR har nå krav på respekt for sine grenser». Han avviste

muligheten for tysk gjenforening, det tjente «ingen hensikt på det nåværende tidspunkt å framprovosere en gjenforenings-debatt, slik en god del vest-tyske konservative er i ferd med». Sagflaat viste til at Helmut Kohl ble pepet ut da han i Vest-Berlin begynte å snakke om gjenforening dagen etter murens fall. Sagflaat så det ikke som noe problem at det fortsatt fantes to tyske stater. Han mente at «Muren har skygget for de gode sider som også finnes i DDR-samfunnet». Han omtalte landet som et «rettferdighetssamfunn» med fri utdanning, sykehus, eldreomsorg, barnehageplasser og uten arbeidsledighet. Sagflaat var opptatt av hvordan DDR kunne gjennomføre reformer «uten samtidig å drepe alt det gode man har fått til de siste 40 årene».[80] Slik viste *Arbeiderbladet* en åpenbart DDR-vennlig holdning, som nok skilte seg fra store deler av den øvrige norske presse.

For *Aftenposten* var DDR fortsatt førstesidestoff mandag 13. november. Hovedoppslaget «Håndslag til øst» handlet om utdeling av kaffe og sjokolade til østberlinere på besøk i Vest-Berlin. På lederplass skrev avisen at DDR-ledelsen ble drevet fra «skanse til skanse av sitt eget folk til stadig nye innrømmelser». Avisen viet to utenrikssider til DDR. På den andre av dem rapporterte Morten Fyhn om DDR-borgere som nå vendte tilbake til Øst-Tyskland etter sine besøk i vest: De visste «utmerket godt hvordan det ser ut i Vest-Berlin. Vestlig TV har sine mest trofaste seere i øst», konstaterte han.[81]

«Berlins hjerte banker påny.»
Aftenposten 13. november 1989

Disse sidene – som var skrevet i helgen – var oppfølgningsreportasjer. Nils Morten Udgaard skildret øyeblikket da Berlinmuren ble åpnet over Potsdamer Platz. «Berlins hjerte banker på ny», lød overskriften. Det var her «millionbyens hovedpulsåre [ble] kuttet, hovedgaten ble blindveier, knutepunkter ble dødsstriper. Her var det at alt begynte og her var det at alt sluttet – inntil denne søndags morgenen.» Han var vitne da folkemassene trengte seg frem fra begge sider – folkepoliti fra øst og ordenspoliti fra vest – mens de første østberlinere fikk passere gjennom en trang passasje omgitt av jublende mennesker.[82] Men også Udgaard begynte nå å trekke inn gjenforeningsspørsmålet: «Murens åpning er kommet plutseligere og voldsommere enn noen hadde regnet med, i øst eller vest, og den har med eftertrykk satt spørsmålet om tysk samling på den internasjonale dagsorden. Et annet Europa enn det vi har vennet oss til siden krigen, vil komme raskt.» Han skrev at «Tyskland-spørsmålet tilhører ikke tyskerne alene, fordi det påvirker det politiske likevekt-spørsmål for hele Europa».[83]

Dagene fra 13. til 15. november utgjør siste delen av pressedekningens journalistiske forløp. Avisenes interesse var fortsatt stor, og de kom nå med oppfølgningsreportasjer som utdypet inntrykket av det som hadde skjedd. Likevel ser vi at avisene begynte å betrakte murens fall som et uttømt emne i seg selv. Nå begynte de heller å knytte det sammen med gjenforeningsspørsmålet – som plutselig var blitt aktuelt igjen. Og dermed hadde de nye ting å skrive om: Hvordan det nye Europa skulle utformes.

Pressedekningens iboende symbolikk

Nyheter er som kjent mer enn fakta. Dermed er vi over i den tredje delproblemstillingen vi reiste i innledningen: I hvilken grad fikk pressen frem den iboende symbolikken som lå i Berlinmurens fall?

Alle de fire avisene skildret Berlinmurens fall som folkets seier over innesperringen. Seieren lå i at DDR-borgerne nå tiltok seg en bevegelsesfrihet som muren hadde nektet dem hver eneste dag siden 1961. Den nye friheten var like enkel som den var effektiv: Det var bare å forflytte seg fysisk fra øst til vest i Berlin – gjennom de åpnede sperringene. Dette var *bevegelsesfrihetens ufattelige øyeblikk* for østtyskerne. Det viktigste trekk ved landet deres var jo at alle var innesperret. Men ved å forflytte seg fra øst til vest gjennom Berlinmuren protesterte folk nå mot dette. Denne forflytningen representerte likevel noe langt mer enn bare å studere den vestlige delen av byen: Det å ta seg over sektorgrensen var en politisk handling, en meningsytring. De la DDR, ettpartistaten og kommunismen bak seg og vendte seg til

Vest-Tyskland, flerparti-demokratiet og kapitalismen. Denne meningsytringen foregikk med føttene – eller med biler som den østtyske Trabanten. Det var ved føttenes og bilenes hjelp at østtyskerne uttrykte sin mening om innesperring, ufrihet og kontroll og ga sin tilslutning til åpenhet, reisefrihet og menneskerettigheter. Det var ved føttenes og bilenes hjelp de kunne studere forskjellen mellom varemangelen i øst og overfloden vest i Berlin.

Avisene været alt dette – enten vi finner det skrevet på eller mellom linjene. Pressens folk anså straks murens fall som historisk og overveldende – ja, bokstavelig talt som grenseoverskridende. Hvis vi ikke får med oss hvordan avisene så den iboende symbolikken i murens fall, klarer vi ikke å forstå meningsfylden i pressedekningen. Det var denne som kom til uttrykk når avisene utformet sine virkemidler – fra enkeltsetninger i nyhetsartikler og kommentarer til store førstesideoppslag og dramatiske pressefotos. Murens fall var en nyhetshendelse langt utover det dagligdagse i pressen. Det fremste uttrykket for dette var førstesidene om folkefesten på muren, sogar foran selveste Brandenburger Tor. Denne berømte byporten fra 1791 lå selv sperret inne bak muren. Fra vest så man den over muren, men i et område der skiltene advarte med «Achtung! Sie verlassen jetzt West-Berlin». Skiltet etterlot ingen tvil om farene forut: Det var dødsstriper og grensevakter med skyteordre på den andre siden.

«Aldri har rivingen av et byggverk vært omfattet med større interesse verden over.»
VG 13. november 1989

De 28 årene med innesperring tilførte en uvanlig meningsfylde til murens fall. Det var derfor folkefesten på muren var et så sensasjonelt motiv for pressen: Dette var den totale negasjonen av DDR-regimets makt. Folket tok selv kontroll over muren. Det var et motiv som var utenkelig i DDR: Det folk ville ha, var friheten i vest. I disse gledesscenene lå DDR-statens nederlag: Folket avviste statens berettigelse, partiets lederskap, sosialismen som idé og kommunismen som styreform.

Nyhetsdekningen i norsk presse var gjennomsyret av slike temaer, i mange ulike former. Vi har allerede sett mange eksempler i gjennomgangen ovenfor. I det følgende skal vi derfor bare nøye oss med noen få supplerende eksempler.

I lederen «Frihet» to dager etter åpningen av Berlinmuren omtalte *VG* det historiske som nå var i ferd med å skje, på denne måten:

> Det blir et fyldig kapittel i fremtidens historiebøker når utviklingen i den siste halvdel av 1980-årene skal beskrives. Erklæringen torsdag kveld fra makthaverne i Øst-Tyskland om at alle grensestasjoner mot Vest-Tyskland heretter kan passeres uten unødige formaliteter, vil bli stående som en milepæl i utviklingen av nye relasjoner mellom Øst og Vest. … Med ett slag har Berlinmuren mistet sin praktiske betydning. Dette skrekkelige byggverket som ble satt opp i 1961 har siden stått som selve symbolet på forskjellen mellom en fri og en ufri verden. Muren ble den fysiske bekreftelse på et politisk system som ikke kunne løse sine problemer på en menneskeverdig måte.[84]

Slik påpekte *VG* at dette var stoff for fremtidens historiebøker. Avisen betraktet nok en gang Berlinmuren som «selve symbolet» på forskjellene mellom øst og vest under den kalde krigen. Avisens kommentator Svein A. Røhne omtalte den som «Skammens symbol», som «det fremste symbol og håndfaste bevis for den kalde krigen og konfrontasjonen mellom øst og vest». Han kalte muren for «etterkrigstidens mest forhatte byggverk» og bemerket at «Aldri har rivingen at et byggverk vært omfattet med større interesse verden over».[85] Det symbolske kom også til uttrykk da *VG* trykket en dobbeltside om Conrad Schumann, DDR-soldaten som i 1961 ble verdensberømt da han hoppet over den nytrukne grenselinjen for å flykte til vesten. Nå foreviget fotografen ham i et nytt hopp i full frihet på samme sted: Han hadde aldri trodd at han ville få oppleve murens fall.[86]

Dagbladet trykket en leder under tittelen «Europa

uten mur». Der så avisen murens fall som noe nesten uunngåelig på grunn av DDR-regimets karakter:

> Idag ser vi klart at all den maktutfoldelse og indoktrinering som kommunistpartiene i øst har utsatt sine folk for, har vært helt forgjeves. Tvangsforanstaltningene kunne nok skape uro, angst og en slags kortsiktig politisk gevinst. Men over tid samlet problemene seg opp med en slik styrke at før eller seinere måtte noe dramatisk skje. Og dette dramatiske utfolder seg rett foran øynene våre i disse dager. En folkets protest og krav om frihet river vekk maktgrunnlaget for kommunistpartiene i de østeuropeiske landene … I Berlin, det mangeårige symbolet på et delt Europa, faller muren.[87]

Slik gjorde *Dagbladet* Berlin til et symbol på det delte Europa. Muren falt, ifølge avisen, fordi undertrykkelse og tvang i lengden ikke kunne kontrollere et helt lands befolkning.

Det var likevel et åpent spørsmål hvor langtrekkende konsekvenser den enkelte avis ville trekke av det som hadde hendt. *Arbeiderbladet* pekte på de positive sidene ved DDR, men det mest nærliggende for de fleste i de fire avisene var nok å utvide perspektivet til sosialismen og kommunismen som helhet. En uke etter åpningen av muren trykket for eksempel *Aftenposten* en leder som hentet sin tittel «La falle hva ikke kan stå» fra en gammel arbeidersang:

> En kjent sang fra arbeiderbevegelsens pionertid åpner med strofen «Snart dages det brødre, det lysner i øst» – et begrep som passer godt på det som nå skjer i Øst-Europa … Det siste verset er forøvrig enda mer treffende om man overfører det på den revolusjon som feier gjennom det kommunistiske fallittbo i øst: «Det knaker i samfundets fuger og baand, la falde hvad ikke kan stå!»

VG

MUREN FALLER

Grenservaktene nekter å tro det

VG

MUREN RIVES.

VG fredag den 10. november 1989: Avisen rakk å rydde førstesiden til nattens store nyhet fra Berlin. Oppfølgningen «Muren rives» dagen etter var like oppsiktsvekkende. Avisens samspill mellom titler, bilder og bruken av presens skapte en dramatisk effekt.

Til venstre: Dagbladets ekstrautgave fredag 10. november erstattet det famøse oppslaget «La barna banne». Til høyre: Dagbladet 11. november, der Willy Brandt uttalte seg til avisens medarbeider Håkon Lund.

Arbeiderbladet brukte presensform og store typer på førstesiden fredag 10. november. Dagen etter presenterte den folkets seier over muren – fortsatt i presens.

Fors dag:

Aftenposten

Muren kan rives

Bravo, Mandal

Budsjettkutt står i fare

VIF vil ha Bengtsson

Musikkpris til Norge

Debatt

KJEMPESALG

Aftenposten aften

En farende filmfant fra Moss

Fest på den forhatte mur

Lykkelig kaos og historisk jubelnatt i Berlin

SØNDAG ER FARSDAG

Aftenposten fredag 10. november. Morgenutgaven presenterte Schabowskis erklæring, mens aftenutgaven fortalte om folkefesten på muren.

Aftenposten

IDAG: WASSMO KLAR MED DINA

Grenseløs jubel og fest i Berlin

Deler av muren allerede fjernet

Hydro vil bli større i petrokjemi

Afrikansk narko-liga i stjålne luksusbiler

Leder studentaksjon

weekend Aftenposten

Alene med det siste!

ÅPNINGEN

Berlin ikke lenger delt

Aftenposten lørdag 11. november: Morgenutgaven om Berlin i jubel og fest, mens aftenutgaven – i avisens nye tabloid-format – nøyde seg med ett eneste ord i overskriften.

> Utviklingen er særlig dramatisk i DDR, hvor det virkelig knaker i fuger og bånd. Det er åpenbart bare spørsmål om tid før arven efter 40 års kommuniststyre er moden for «historiens skraphaug». Med ett slag er det oppstått en tilstand som ingen hadde kunnet drømme om bare for en uke siden.[88]

Ved å anvende arbeidersangen slik oppnådde *Aftenposten* en ironisk effekt. Konklusjonen var tydelig: Avviket mellom ord og realiteter i Øst-Europa var for stort til at kommunismen kunne overleve som ideologi. Samme dag skrev avisens Moskva-korrespondent Aasmund Willersrud om «Marxismen – en blindgate».[89]

Den iboende symbolikken i Berlinmurens fall kunne altså tolkes og kommenteres på mange ulike måter i pressen. Mest iøynefallende av dem alle var førstesidene. Et utvalg av disse førstesidene viser hvordan de fire studerte avisene gjorde det, fra dag til dag.

DEL II: RADIOEN

Radioen fungerte på en helt annen måte enn pressen. I 1989 var P1 NRKs hovedkanal. Den følgende undersøkelsen bygger på en full gjennomgang av P1s sendinger fra 9. til 11. november 1989. De er studert sending for sending, men deler av undersøkelsen bygger også på Andreas Augdahls arbeid. Skal man studere radionyhetene disse dagene, må man altså lytte seg igjennom hele programmet, time for time. Derfor er radioundersøkelsen avgrenset til de tre viktigste dagene. Tabell 6 er en oversikt over samtlige nyhets- og aktualitetssendinger i P1 den 9. og 10. november 1989.

Tabell 6 viser at NRK brukte Dagsnytt som en viktig byggestein i kanalens programskjema. Hele programtilbudet ble så å si bygd opp rundt Dagsnytt – fra den første bulletinen kl. 06 til den siste kl. 24. De korte bulletinene ble supplert av fire lengre Dagsnytt-utgaver med et bredere stofftilfang. Dertil kom spesialsendinger som Ekko og Verden i dag. P1 skapte nærmest sitt eget nyhetsdøgn, med stadige oppdateringer. Regner vi alle programposter som egne sendinger, får vi i alt 16 sendinger på hverdager. Kanalens programskjema for lørdag 11. november hadde en liknende oppbygning (se tabell 7).

Tabell 7 viser at P1s lørdagstilbud hadde åtte Dagsnytt-bulletiner, i tillegg kom de utvidede

Klokkeslett	Program: tittel og type
06.00	Dagsnytt. Bulletin
06.30	Dagsnytt. Bulletin
07.00	Dagsnytt. Bulletin
07.30	Dagsnytt, med rapporter, intervjuer og kommentarer
08.00	Dagsnytt-bulletin og Verden i dag
09.00	Dagsnytt. Bulletin
10.00	Dagsnytt. Bulletin
12.30	Dagsnytt, med rapporter, intervjuer og kommentarer
15.00	Dagsnytt. Bulletin
16.30	Dagsnytt, med rapporter, intervjuer og kommentarer
18.00	Ekko. Samfunnsredaksjonens ettermiddagsmagasin
18.35	Dagsnytt og Verden i dag, med rapporter, intervjuer og kommentarer
22.00	Dagsnytt. Bulletin
24.00	Dagsnytt. Bulletin

Tabell 6. Nyhets- og aktualitetssendinger i NRK P1 for 9. og 10. november 1989. Kilde: Programbladet nr. 46 1989: 28–29 og 32–33.

Klokkeslett	Program: tittel og type
06.00	Dagsnytt. Bulletin
07.00	Dagsnytt. Bulletin
07.30	Dagsnytt, med rapporter, intervjuer og kommentarer
08.00	Dagsnytt. Bulletin
09.00	Dagsnytt. Bulletin
10.00	Dagsnytt. Bulletin
12.30	Ukeslutt. Dagsnyttredaksjonens lørdagsmagasin
15.00	Dagsnytt. Bulletin
16.30	Dagsnytt, med rapporter, intervjuer og kommentarer
18.35	Dagsnytt. Korrespondentbrev
22.00	Dagsnytt. Bulletin
24.00	Dagsnytt. Bulletin

Tabell 7. Nyhetssendinger i NRK P1 lørdag 11. november 1989. Kilde: Programbladet nr. 46 1989: 36–37

Dagsnytt-sendingene kl. 07.30 og 16.30 og magasinprogrammet Ukeslutt. I alt var det 13 nyhets- og aktualitetssendinger i P1 denne lørdagen.

Radiodekningens numeriske dimensjon

P1s programskjema strukturerte radiokanalens dekning av nyhetsbildet. Alle nyheter måtte tilpasses denne strukturen. Det gjaldt ikke minst for store nyheter som fortsatte som føljetong fra sending til sending. Hvis vi nå måler omfanget av P1s nyhetsdekning – i form av lengde på alle innslag om Berlinmuren i prosentvis andel av nyhetenes totale sendetid – får vi dette resultatet. (se tabell 8)

Tabell 8 viser radiodekningens numeriske dimensjon, det vil si Berlin-innslagenes prosentvise omfang av P1s nyhetssendinger. Begynnelsen i morgentimene torsdag 9. november var nokså beskjeden. Kl. 16.30. var dekningens andel kun på ca. 10 prosent. Men så nærmest eksploderte den – helt opp til 100 prosent ved midnatt. Da fylte Berlinmuren hele Dagsnytt-

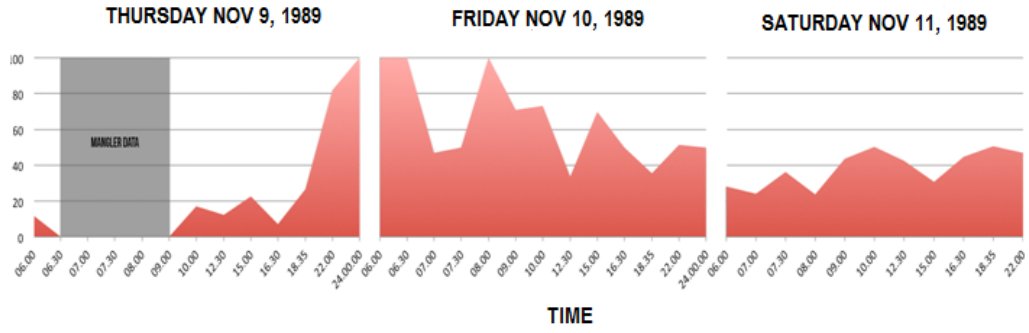

Tabell 8: Radioens dekning av Berlinmurens fall. Dekningens prosentvise andel av nyhetssendingene i P1 for dagene 9.–11. november 1989. Kilde: Augdahl 2016: 20. Grått felt den 9/11: Tall mangler.

bulletinen, som sendingens eneste sak. Det er svært sjelden at én enkelt nyhet opptar hele sendetiden. Dekningen startet på et like høyt nivå fredag morgen. Deretter viser den gradvis nedgang, men fortsatt med høye topper på omkring 40 prosent. Radioens klimaks inntraff altså fra torsdag kveld til fredag formiddag.

Radiodekningens journalistiske forløp

Hvordan skal vi så forstå radiodekningens journalistiske forløp disse dagene? For å søke svar på det må vi inn i detaljene.

Torsdag 9. november begynte som en tilsynelatende normal sendedag i P1. Dagens første Dagsnytt-bulletin, kl. 06.00, ble lest av Knut Fjerdingstad. Som sak nummer tre meldte han at kommunistpartiet i DDR kunne komme til å gjøre det mulig for andre partier å stille til valg. Denne meldingen ble gjentatt i flere bulletiner. Kl. 12.30 begynte Dagsnytt med at DDRs partisjef Egon Krenz lovet reformer og trolig ville oppheve forbudet mot opposisjonsbevegelsen Nytt Forum. Nyheten kom fra NRKs reporter Jon Røssum, som befant seg i Øst-Berlin. Han refererte fra en tale som Krenz hadde holdt dagen før, der han lovet fri forsamlingsrett, større ytringsfrihet og frie valg. Reformene skulle tjene til å fornye sosialismen, ikke avskaffe den, sa Krenz. Røssum fulgte så opp nyhetsrapportene om strømmen av DDR-flyktninger: Det var ventet om lag 10 000 østtyske borgere til Vest-Tyskland denne dagen: «Omfanget av masseutreisa er nå så stort at til og med opposisjonen appellerer til folk om å bli», sa han.

I Dagsnytt kl. 15.00 var uroen i DDR sak nummer to, tre og fire. I bulletinen klokken 16.30, lest av Ingvild Bryn, var sak to en melding om at stadig flere krevde frie valg i DDR. Det het også at DDRs kommunistparti ville avholde en ekstraordinær partikongress. Samtidig fortsatte flyktningestrømmen til Vest-Tyskland. Innslaget med kravet om frie valg i DDR var en ny rapport fra Jon Røssum i Øst-Berlin: Ikke siden 1956 hadde DDR sammenkalt en ekstraordinær partikongress, sa han. Selv innad i partiet økte nå kritikken mot ledelsen. Flere østtyske aviser kom med åpen kritikk. Røssum slo fast at «Tillitskrisa mellom parti og folk blir stadig tydeligare».

I Dagsnytt kl. 18.35 var meldingen om den ekstraordinære partikongressen i DDR plassert på andreplass. Utenriksmagasinet Verden i dag kl. 18.45 handlet om supermaktenes Tysklands-politikk «på bakgrunn av den dramatiske utviklingen i Øst-Tyskland». Fra Moskva deltok NRKs korrespondent, Hans-Wilhelm Steinfeld, og fra Washington, Håvard Narum. De rapporterte om hvordan Sovjetunionen og USA nå så på Tyskland-spørsmålet. Håvard Narum sa at utviklingen gikk litt vel raskt for amerikanerne. De så at hendelsene kunne «føre til en eller annen form for tysk gjenforening noe raskere enn de hadde tenkt seg. En slik utvikling er man ikke forberedt på her», før han la til: «Det skjer naturligvis ikke over natten.» De snakket også om en mulig sammenslåing av Øst- og Vest-Tyskland.

Dette var P1s siste nyhetssending før Günther Schabowski avsluttet sin pressekonferanse i Øst-Berlin ca. kl. 19 med den sensasjonelle erklæringen om at Berlinmuren skulle åpnes øyeblikkelig («sofort»).[90] P1 kunne først offentliggjøre denne nyheten i Dagsnytts 22-bulletin. Helge Jøssing utformet meldingen slik:

> Dagsnytt. Øst-Tyskland har i kveld åpnet alle sine grenser for dem som vil reise fra landet. Det gjelder også alle grensestasjoner mot Vest-Tyskland, inkludert grenseovergangene gjennom Berlinmuren, som deler byen i to. Slik ble østtyskerne gjort kjent med den dramatiske beslutningen, gjennom den østtyske dagsrevyen i kveld.[91]

Helge Jøssing henviste altså til DDR-fjernsynets nyhetssending, Aktuelle Kamera, som kilde. Deretter overtok Jon Røssum fra Øst-Berlin:

> Alle grenseovergangar mellom DDR og Forbundsrepublikken Tyskland, inkludert Vest-Berlin, er nå åpna for alle som vil ut. Dermed er det ikkje lenger naudsynt å reise gjennom tredjeland, annonserte den kvinnelege opplesaren i den østtyske dagsrevyen i kveld. Det var politbyrå-medlem Günther Schabowski som først kunngjorde det dramatiske vedtaket i sentralkomiteen. Alle borgarar av DDR som ønskjer å forlate landet, kan frå og med i kveld krysse

> alle grenseovergangane til Vest-Tyskland. Dette gjeld også dei to grenseovergangene gjennom muren, som har delt Berlin i to sidan 1961.[92]

Slik lød P1s første rapport om åpningen av DDRs grenser. Etterpå rapporterte NRKs Brussel-korrespondent Gunnar Høidahl at den vesttyske Forbundsdagen hadde brutt ut i applaus da de fikk nyheten. Han siterte Vest-Berlins regjerende borgermester, Walter Momper, som sa at dette var et øyeblikk de hadde ventet på i 28 år, helt siden muren ble reist. Høidahl meldte at det var «overveiende begeistring» i Vest-Tyskland «over den historiske beslutningen som ble tatt i Øst-Berlin i kveld». Deretter fulgte en serie positive reaksjoner – fra statsminister Jan P. Syse til Sovjetunionens utenrikspolitiske talsmann Gennadij Gerasimov.

To timer etter åpnet Helge Jøssing Dagsnytts midnatts-bulletin slik: «Dagsnytt. DDR åpnet i kveld grensene mot Vest-Tyskland for alle dem som vil reise ut av landet. Alle grenseovergangene gjennom Berlinmuren er også åpnet for utreise. Ifølge politiet har om lag ett hundre mennesker kommet gjennom muren til Vest-Berlin i kveld.» Han introduserte så en ny rapport fra Jon Røssum i Øst-Berlin – men den kom ikke. Eteren ble stille et øyeblikk. Det må ha vært tekniske problemer med avspillingen av båndet. Helge Jøssing leste derfor noen andre nyheter før han introduserte Røssum på nytt. Og nå kom rapporten. Den begynte med lyden av en folkemengde. Så begynte Jon Røssum å rapportere, langsomt og med vekt på hvert eneste ord – der han stod i Bornholmer Strasse:

> (Lyden av en folkemengde. Noen roper, andre synger.) Nå nærare midnatt så er det nærast kaos her i Bornholmer Strasse. Hundrevis av mennesker strømmer på for å kunne gå over sektorgrensa. Bilane står i kø. Folk smiler. Folk gret. Ikkje sidan muren vart bygd i 1961, har det vore mogleg å fritt kunne gå over sektorgrensa mellom dei to delane av Berlin, mellom Aust- og Vest-Berlin. (Lydbåndet stopper.)[93]

Dette var hele rapporten. Opptaket var kort og ble trolig spilt inn i en tagning og sendt til Oslo like før sending. Etterpå la Helge Jøssing til: «Ja, det var altså rapporten fra Jon Røssum, som nå er på grensen mellom Øst- og Vest-Berlin.»

Både nyhetsoppleseren og reporteren pekte altså tydelig på *hvor* rapporten kom fra: Dette var en øyenvitneskildring fra NRKs mann på stedet. Lyden av folkemengden i Bornholmer Strasse underbygget det. Hverken Jøssing og Røssum sa at Berlinmuren var «falt». Et slikt uttrykk ble ikke brukt. Det tok faktisk litt tid før den formuleringen festet seg i språket. Jon Røssum hadde forøvrig nynorsk som målform. Det betød altså at i NRK P1 falt Berlinmuren på nynorsk.

Disse tidspunktene viser at P1 var først med nyheten om Berlinmuren. Med unntak av en kort notis om Günther Schabowskis erklæring i Dagsrevyen kl. 19.30 (se nedenfor), var det neppe noen andre norske medier som rakk å komme med denne nyheten før Jon Røssum gjorde det i Dagsnytts 22-bulletin. Han var trolig også den eneste norske journalist som befant seg i Øst-Berlin akkurat da. Ja, han oppfattet seg faktisk som den eneste vestlige journalist i Bornholmer Strasse da grensevaktene åpnet porten til Vest-Berlin.[94]

Nattens sensasjonelle nyhet preget alle nyhetssendinger i P1 dagen etter. Fredag den 10. november begynte med Dagsnytts 06-bulletin, der Knut Erik Holm leste at «Grensen mellom Øst- og Vest-Tyskland ble åpnet for vanlig ferdsel i natt». Han presiserte at «Vår reporter Jon Røssum var på sektorgrensen mellom Øst- og Vest-Berlin i natt». Nå kom en betydelig lengre rapport enn den Røssum sendte hjem ved midnatt:

> (Lyd av folkemengde, noen roper i kor.) «Opp med porten! Opp med porten!» ropte menneskemengda til dei austtyske grensevaktene her i Aust-Berlin i natt. Hundrevis av menneske strøymde like før midnatt til grenseovergangen i Bornholmerstrasse, ein av dei åtte grenseovergangane mellom Aust- og Vest-Berlin. «Vi kjem over! Vi kjem over!» ropte menneskemengda her i aust, då det gjekk opp for dei at grensa var opna for vanleg ferdsel. Alle som ville, kunne i natt gå fram og tilbake over sektorgrensa mellom Aust- og Vest-Berlin. Det var som folk ikkje

> trudde at det var sant – etter 28 år bak piggtråd og ein mur som har delt Berlin i to. (Intervju med tysk kvinne.) «Eg har ikkje vore i Vest-Berlin ein einaste gong på 28 år», sa ei eldre smilande kvinne. «Det er ein utenkelig dag. Vi kan ikkje tenke. Vi vil bli i Aust-Berlin, men nå vil vi sjå om det er sant. Vi har sett at muren vart bygd, nå opplever vi at den fell», sa tre eldre kvinner som Dagsnytt snakka med i natt. Etter at det som er kalla «skammens mur», vart bygga for 28 år sidan, var den med eitt slag overflødig i natt.[95]

Jon Røssum opptrådte som lytternes vitne på stedet. Berlinmuren var sendingens eneste nyhet. Dagsnytt kl. 06.30 åpnet med at «Flere tusen østtyskere har i hele natt feiret at grensen mellom Øst- og Vest-Tyskland ble åpnet for vanlig ferdsel sent i går kveld». Deretter ble Røssums nye rapport gjentatt. DDR var fortsatt sendingens eneste sak.

I 07-sendingen fylte nyheten halve sendingen. I Dagsnytt kl. 07.30 slo nyhetsoppleser Tore Roland fast at «Berlinmuren er åpnet». Det var første gang radioen brukte en så fortettet formulering. Alle headlines handlet om DDR. Røssums 06-rapport ble gjentatt. Roland sa at «Den historiske beslutningen i Øst-Berlin ble hilst med klappsalver i den vesttyske Forbundsdagen i Bonn i går kveld». Ifølge reporter Gunnar Høidahl ble en «beveget Willy Brandt» nå «omfavnet av gråtende kolleger». Fra Moskva rapporterte Hans Wilhelm Steinfeld at DDRs nye skritt var i tråd med sovjetiske ønsker. Bresjnev-doktrinen var nå «død», sa han, og fremholdt at Egon Krenz' aksjonsprogram var «forhåndsavtalt med Gorbatsjov.» Halvparten av denne sendingen var viet til Berlinmuren. I Dagsnytts 09-bulletin rapporterte Steinfeld at den sovjetiske utenriksministeren Eduard Sjevardnadse sa at det var «en klok og riktig beslutning å åpne grensene fra DDR». Formiddagens sendinger gjentok de samme nyhetene. Dagsnytts 12.30-sending åpnet med at «Det er fortsatt feststemning ved muren i Berlin». Rundt 8, 5 minutt ble nå viet til Øst-Tyskland. Den første rapporten kom fra Gunnar Høidahl, som nå var på plass i Vest-Berlin, etter å ha tatt morgenflyet fra Brussel. Hans rapport var P1s første innslag fra vestsiden av Berlinmuren etter åpningen. Høidahl tillot seg å rapportere fra Berlin i jeg-form:

> Da jeg fløy over Berlin nå i formiddag, kunne jeg konstatere at muren fortsatt står der rent fysisk, men dens virkning er opphevet. «Muren er vekk», skriver også en av Vest-Berlins aviser over hele forsiden i dag. Om den ikke er helt vekk, later i alle fall folk som om den er det. Nå i formiddag er det rene folkevandringen mot grensesperringene. Jeg kommer nettopp fra Brandenburger Tor, der muren deler Berlins hovedgate, Unter den Linden, i to. Sist jeg var her, fikk jeg aller nådigst lov til å gå opp på en plattform i god avstand fra muren. I dag klatrer vestberlinerne opp på selve betongsperringen for å se på køene ved grensepasseringene inne i Øst-Berlin … Her i Vest-Berlin er det fortsatt bare smil og glede. Østtyskerne, i sine lett gjenkjennelige østeuropeiske biler, blir tilsnakket der de står i køene i det trafikkaoset som har oppstått. Over radio blir folk oppfordret til å gi østberlinerne småpenger, slik at de kan bruke vesttysk valuta til en kopp kaffe eller til å ringe hjem.[96]

Dette var en stemningsrapport fra gatelivet i Vest-Berlin. Gunnar Høidahl var nå mer opptatt av vanlige menneskers personlige historier enn av statsledere og storpolitikk.

Nye skildringer fra Berlin var også hovedsak i Dagsnytt 16.30. Nyhetsoppleser Aslak Bonde åpnet slik: «Her er Dagsnytt-redaksjonen med en sending som er preget av de historiske begivenhetene i DDR. Det er nå lange køer ved alle grenseovergangene mellom Øst- og Vest-Tyskland etter at grensen ble åpnet i natt, men de fleste østtyskerne reiser over på dagsbesøk, ikke for å flykte til vest.» Etter noen meldinger kom en ny rapport fra Jon Røssum i Øst-Berlin. Han brukte også jeg-form, samtidig som han tydelig presiserte hvor han befant seg:

> Her er Aust-Berlin, fredag ettermiddag 10. november 1989. 28 år etter at muren delte byen i to, er nå alle grenseovergangane opne. Eg står i enden av Unter den Linden i Aust-Berlin, ein gong Berlins

> hovudgate, som endar ved Brandenburger Tor. Men eit lite steinkast frå denne porten reiste muren seg, fire–fem meter høg. Kvitmåla, slik at det skulle vere lett å oppdage flyktningar som ville røme til vest. Framleis er denne hovudporten til Vest-Berlin avsperra, med jarngitter og væpna grensevaktar. Her på austtysk side er det nå fleire hundre menneske som nå er samla. Dei ser mot vest, ikkje fordi dei ikkje lenger kan krysse grensa, men fordi berlinarar i vest har klatra opp på den forhatte muren på vestlig side. Heile muren er nå svart av folk frå Vest-Berlin.[97]

Etterpå rapporterte Gunnar Høidahl fra Vest-Berlin: «Fortsatt preges bybildet her i Vest-Berlin av jubel og glede over at berlinere i øst og vest igjen kan møtes fritt … Berlinmuren er altså intet stengsel lenger, sjølv om den står der, grå og dyster.» Så pekte Tor Akselsen, lederen for radioens utenriksavdeling, på det historiske som hadde skjedd:

> For en dag. I 28 år har den vært nesten ugjennomtrengelig, den stygge og brutale muren gjennom Berlin. I 28 år har vi i vest stått på plattformene og skuet inn over minefeltene, piggtrådsperringene og vakttårnene. Og for hvert år har det blitt flere kors med navn på mennesker som døde da de forsøkte å ta seg fra den ene delen av hovedstaden til den andre. Nå danser folk på dette heslige symbolet på Tysklands og Europas deling. For en dag![98]

«Det er noe langt mer enn en mur som forsvinner […] En grense i vår bevissthet blir visket ut.»

NRK Ekko 9. november 1989

Fra gleden gikk han over til det sensitive gjenforeningsspørsmålet: Våget man tysk samling i øst og vest? spurte han. Han pekte også på at Bresjnevdoktrinen var død. Statsminister Jan P. Syse sa at Berlinmuren måtte rives. Nyhetene fra Berlin fylte omtrent halve sendingen.

Magasinprogrammet Ekko kl. 18 begynte med en kommentar av Simen Skjønsberg. Han snakket om dagens historiske nyhet, men omtalte den på en overraskende måte:

> «Berlinmuren faller.» Vi våkner en morgen til overskrifter i radio og aviser. «Berlinmuren faller.» Dette symbolet på en verden ulegelig delt i to, skal kanskje forsvinne. Det er noe langt mer enn en mur som forsvinner, hvis den grå grensen i Berlin virkelig blir ryddet bort. En grense i vår bevissthet blir visket ut. Muren har stått der som et symbol på en verden som ikke mestret sine problemer på en menneskeverdig måte. På den ene side av denne verden måtte man mure menneskene inne for at de ikke skulle forsvinne. På den andre siden brukte vi muren som agitasjon, på en måte som måtte gjøre den enda mer grunnfast. Vi bidro kanskje til å styrke et hjelpeløst regimes panikk.

Skjønsberg omtalte byggingen i 1961 som «et betongfast bevis på at menneskeheten ikke fikk lov å være en». Han fortsatte: «Når du kommer til Berlin med fly, er denne grå slangen det første du legger merke til fra lufta. Kanskje faller den nå. Det betyr mer enn at grenser åpnes mellom mennesker, det betyr at sperringer brytes ned i vårt sinn.» Han la til at «Vi vet ikke slutten på det kapitlet i verdenshistorien som vi deltar i nå, men ingen kan berøve oss troen på at menneskeheten er samlet på en helt annen måte i dag enn den var i går. Og ingen kan ta fra oss den frihetsfølelsen som blir skapt også i oss, av at betongsperrer som fantes i sinnet, nå er i oppløsning».

I Dagsnytt kl. 18.35 rapporterte Jon Røssum og Gunnar Høidahl fra hver sin del av Berlin. Høidahl meldte om «kilometerlange køer på begge sider av Berlinmuren i kveld». Han omtalte det som en «blanding av karneval og seiersfest». I Verden i dag kl. 18.45 sa programleder Torstein Sandø at «Berlinmuren er forvandlet til et patetisk minnesmerke over en mislykket politikk etter at de østtyske myndighetene har åpnet grensene». Jon Røssum rapporterte at folk gikk rundt med «vantru» og «smilande andletsuttrykk» og pekte på at det bare var en måned siden DDRs 40-årsjubileum og kun tre uker siden Erich Honecker

Berlin november 1989. Østtyske studenter sitter på toppen av Berlin-muren foran grensevaktene. Foto: University of Minnesota Institute of Adva

nced Studies.

gikk av: «Men nå er dette historie, slik som 9. og 10. november 1989 vil gå inn i historia som den dagen då sjølve symbolet på den kalde krigen, muren, vart overflødig.» Han sa at åpningen hadde «politiske konsekvensar dei færraste i dag overskuar». Gjenforeningsspørsmålet var nå satt på dagsordenen «av det tyske folk i aust og vest». Gunnar Høidahl la til at «Vi kommer aldri til å glemme gledesscenene fra Berlinmuren i natt og utover dagen. Bekreftelsene på at tyskerne oppfatter seg som én nasjon ble overbevisende demonstrert for en hel verden». Gjenforeningen «trenger seg i forgrunnen», sa han, selv om Sovjetunionen ikke ønsket det: «Det skal stor statsmannskunst til for å lede dette i en retning som gir trygghet for alle. Bekymringen for en tysk superstat i hjertet av Europa har frambragt kuldegysninger i diverse land opp gjennom etterkrigstiden. En slik stat har blitt enda mer aktuell etter det siste døgnets begivenheter.»

Fra Moskva trakk Hans Wilhelm Steinfeld linjene fra 1989 til 1789. Til slutt sa historikeren Geir Lundestad at «Gamle autoritære regimer brytes ned i et tempo ingen av oss hadde trodd var mulig bare for kort tid siden. Igjen viser det seg at halvdiktaturet er den vanskeligste av alle styreformer. Begynner makthaverne først å gi etter for folkets krav, er det en innrømmelse av at det gamle regimet mangler legitimitet. Årtiers forbitrelse velter fram med en kraft som nesten er umulig å kontrollere, om en da ikke vil gripe til midler som de kinesiske lederne brukte». Lundestad pekte på at forandringene i Sovjetunionen og Øst-Europa hadde hatt «svært gunstige virkninger på det internasjonale klimaet» ved å ta brodden ut av Øst–Vest-konflikten. Mange mente nå at «den kalde krig er definitivt over», sa han. Han kom inn på en mulig tysk samling og hva den kunne bety for Europa. Han sa at imperier kommer og går, og at de i nyere tid fikk et «kortere og kortere liv.»

Nye betongblokker fra muren ble løftet opp og fjernet i Bernauer Strasse.

Disse innslagene var tyngdepunktet i P1s nyhetsdekning denne fredagskvelden. Etterpå gjenstod bare to korte aften-bulletiner. Dagsnytts 22-bulletin meldte om nye reformforslag fra DDRs kommunistparti. Jon Røssum rapporterte om Egon Krenz, mens Gunnar Høidahl rapporterte om Helmuts Kohls siste tale, der han utbrøt: «Leve for det tyske fedreland! Vi er en nasjon, og vi skal stå sammen.» En beveget Willy Brandt hadde sagt at Berlin skulle leve og muren falle. I Dagsnytts midnatts-bulletin het det at DDR skulle åpne 16 nye grenseoverganger. Østtyske arbeidere hadde «allerede nå i kveld» begynt å ta ned deler av Berlinmuren, sa Jan Espen Kruse. Slik avsluttet P1 det høyst uvanlige nyhetsdøgnet som fredag 10. november var blitt.

Radionyhetene i P1 lørdag 11. november fortsatte den intense dekningen, men supplerte med tilbakeblikk og ettertanker. Dagsnytts morgenbulletiner fortsatte med stadige oppdateringer. I 07.30-sendingen rapporterte Jon Røssum at østtyske soldater nå hadde begynt å fjerne den «første vesle del av den forhatte muren mellom Aust- og Vest-Berlin», mens Gunnar Høidahl rapporterte at «I hele natt har man feiret den nyvunne friheten til østtyskerne her i Vest-Berlin. Gatene har vært fulle av unge berlinere fra øst og vest …». Nye betongblokker fra muren ble løftet opp og fjernet i Bernauer Strasse. Fra Lübeck meldte Odd Isungset at «folkefesten ingen ende ville ta i natt … Då eg gjekk heim i eitt-tida i natt, så låg Trabant-eksosen framleis som eit teppe over grensa. Køen med austtyskarar av små barn, unge og eldre var framleis fleire kilometer lang».

Lørdagens mest omfattende dekning kom i Ukeslutt kl. 12.30. Nyhetsoppleser Hanne Skårseth leste at det nå var «kilometerlange køer ved alle grenseovergangene mellom Øst- og Vest-Berlin» og at «over hundre østberlinere strømmer inn i Vest-Berlin hvert minutt». Jon Røssum rapporterte at ungdom fra Vest-Berlin klatret opp på muren, mens østtyske grensesoldater brukte vannkanoner mot dem. «Utanfor mitt hotell her i Aust-Berlin strekker køa seg rundt kvartal etter kvartal, med austtyske borgarar som vil tilbringe fridagen i Vest-Berlin», sa han.

Ukeslutt fortsatte med å intervjue østtyskere i Norge. Nå kunne de ringe familie og venner i DDR og invitere dem på besøk. Hvert eneste sekund tik-

ket det inn nye meldinger fra nyhetsbyråene, het det. Sendingen bød på rapporter fra flere utsendte medarbeidere enn før. Knut Erik Holm rapporterte fra Berlinmuren ved Brandenburger Tor, der folk nå hakket løs på muren for å skaffe seg suvenirer eller skape nye åpninger: «Berlin er ikke lenger isfrontens hovedstad. Muren har fått smilehull av de åpne portene. Her hersker et eneste stort kaos av folk og biler», sa han. Holm sa at delingen av Tyskland ikke dreide seg om «abstrakt storpolitikk», men om de nære ting: familie og venner. «Folk lever i øyeblikkets rus nå, og få har noen klare formeninger om hva den østtyske glasnosten egentlig vil føre til.» Fra grenseområdet ved Lübeck kom Odd Isungset med en ny rapport. Tusenvis av mennesker var møtt frem for å ta imot Trabanter og Ladaer fra DDR. Grensevaktene hadde blomster i knapphullene og lot seg intervjue på sin post, «der dei nærast klaup seg i armen og lurte på om dei framleis var i DDR.» Isungset sa at «gjensynsscenene var så sterke at eg fleire gonger kjente klumpen i halsen sjølv, der eg såg folk kaste seg om kvarandre, og klemte og kyste». Han gikk ut av rollen som den beherskede reporter og viste egne følelser i en sterkt personlig skildring. Dette «kjem eg sjølv aldri til å gløyme», sa han.[99]

Slike innslag gjorde Ukeslutt til klimaks i radioens dekning denne lørdagen. Likevel fortsatte strømmen av nyhetsmeldinger. I Dagsnytt kl. 16.30 medvirket Willy Brandt. Han sa at åpningen av Berlinmuren var «en sterk følelsesmessig opplevelse». Brandt, som var borgermester i Vest-Berlin da muren ble reist i 1961, var nå tilbake i byen. På perfekt norsk sa han til Dagsnytt at konsekvensene dels var avhengig av hva tyskerne selv ville, men også av «den europeiske utvikling, hvordan dette kan passe inn i et europeisk sikkerhetssystem». Han mente at de to delene av Tyskland nå ville «komme nærmere sammen enn de har vært de siste årene, og det er også rimelig». På det uunngåelige spørsmålet om tysk gjenforening svarte han: «Jeg liker ikke uttrykket 'gjenforening', fordi ingenting blir igjen sånn som det har vært før. Det vil bli en ny form for enhet, eller som jeg nevnte, føderasjon … Historien forteller oss jo at spørsmålet om hvordan tyskerne lever sammen i en stat, i grunn aldri har vært avgjort av tyskerne alene, men av dem og deres naboer, altså alle andre stater i Europa.» Han ga således et utpreget europeisk svar på spørsmålet. Etterpå rapporterte Jon Røssum enda en gang fra Øst-Berlin:

> I dag har det vore en folkestraum mellom Aust- og Vest-Tyskland utan sidestykke sidan dei to statane vart oppretta for over 40 år sidan. Frå dei 20 grenseovergangane mellom Aust- og Vest-Tyskland er det meldt om bilkøar på opp til 50 kilometer på austlig side. Her i Aust-Berlin var det i morgontimane kilometerlange køar av austtyskarar som ville over til Vest-Berlin for å handle for dei 100 marka dei vesttyske bankane deler ut i velkomstgåve […]. Samstundes ser det ut til at flyktningstraumen nå har stoppa opp. Det austtyske telegrambyrået ADN melder om at bare 8000 har søkt om migrasjon til Vest-Tyskland, men nå er da også det politiske klimaet her i aust nå eit heilt anna enn for nokre dagar siden. Det austtyske fjernsynet har nå tatt glasnost på alvor, men også den partikontrollerte pressa omtaler nå opposisjonen … Kommunistpartiet lover ein ny medialov, som skal gjere slutt på den skjønnmalande journalistikken.[100]

Ved å trekke inn østtysk presse og fjernsyn viste Røssum hvilke dype endringer som nå foregikk i DDR. Dagsnytt kl. 18.35 gjentok intervjuet med Willy Brandt, mens 22-bulletinen meldte at minst én million mennesker hadde strømmet over grensen fra Øst- til Vest-Tyskland i løpet av dagen.

Radiodekningens iboende symbolikk

Ovenfor har vi sett at pressen fremhevet den iboende symbolikken i Berlinmurens fall. Spørsmålet nå er i hvilken grad P1 gjorde det samme.

Radioens journalistikk var nemlig langt mer nøktern enn pressen. Knappe sendeminutter innebar konsentrerte nyhetsbulletiner og poengterte korrespondentrapporter i fortettet form. Det er fristende å se dem som journalistikk i «ren» form, nærmest uten effekter og virkemidler. Men som det overstående allerede har antydet, var det likevel ikke slik.

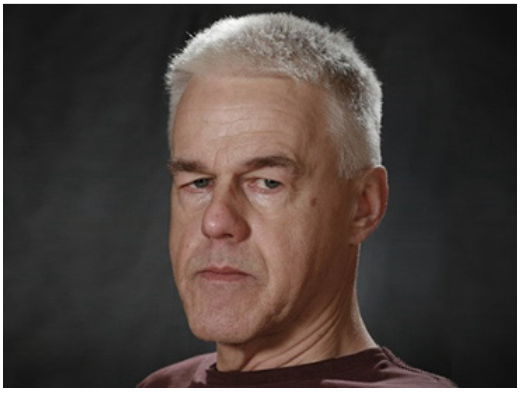

Jon Røssum, senere portrett. Til høyre Nagra-spilleren, som var standardutstyr for radioreporterne i NRK i flere tiår. Her modell E, produsert av fabrikanten Kudelski i Sveits. Nagraen var en båndopptaker. Den kunne ikke sende direkte tilbake til NRK. Røssum måtte derfor gjøre opptak ute i Øst-Berlins gater og deretter overføre dem via telefon fra hotellrommet til Linjesentralen i NRK, før hans rapporter kunne sendes i radioens Dagsnytt-sendinger.

For radioen hadde også sine virkemidler. Ja, radioens medarbeidere så også den iboende symbolikken i murens fall, men var begrenset av radioens egenart når de skulle skildre den.

Det særegne for radioen var naturligvis at den var avskåret fra å gi visuelle inntrykk. Den kunne bare formidle i muntlig form – med stemmer og reallyd fra åstedet. Til gjengjeld hadde radioen en annen påfallende egenskap: rapporteringens preg av samtidighet. Radioen var fremfor alt samtidighetens medium – og dette hadde store journalistiske fordeler. Dagsnytts bulletiner fra time til time var den raskeste nyhetsformidlingen publikum hadde tilgang til. De ble avviklet direkte, så lytterne ble kjent med meldingene i samme øyeblikk som de ble lest opp. Derfor ga de et sterkt preg av aktualitet – dette har akkurat skjedd i Berlin, nå i natt eller i morgentimene i dag. Samtidigheten preget også korrespondentrapportene til Jon Røssum og Gunnar Høidahl. Deres beretninger fra gatene øst og vest i Berlin var levende øyenvitneskildringer. Begge understreket at de rapporterte fra stedet, noe som ga rapportene et autentisk preg, slik som da Gunnar Høidahl innledet sin rapport med ordene «Da jeg fløy over Berlin nå i formiddag …».

Den muntlige formen gjorde at lytterne måtte skape sine indre inntrykk selv – enten det gjaldt Dagsnytts bulletiner og korrespondentenes på stedet-rapporter, eller de fikk høre intervjuer med DDR-borgere, politikere eller den norsktalende Willy Brandt. Radioens reportasjer fra gatene i Berlin gjenga suset av de jublende folkemasser og vanlige mennesker i ellevill glede. Odd Isungset fanget stemningen i Lübeck-området på en liknende måte. Enkelte av disse opptakene kan nok kalles *lydbilder* – fordi de gjenga åstedets reallyd på en så bildeskapende måte for lytterne.

Vi kan derfor konkludere med at også radioen fikk frem den iboende symbolikken da muren falt. Radioen fikk tydelig frem det symboltunge som skjedde – selv om formidlingen ikke foregikk typografisk, som i pressen. Også radioen skildret disse dagene som folkets protest mot innesperringen i DDR. Radioen kom også til å skildre omveltningene som et *bevegelsesfrihetens ufattelige øyeblikk* for DDR-borgerne og som folkets protest mot DDR-staten, ufriheten og tvangen. Radiorapportene handlet også om trafikkkaoset og folkefesten på muren. Lytterne fikk det hele – også i radio – men det ble utført på radioens maner. Alt i alt vil den norske radiodekningen fra disse dagene komme til å bli stående som et radiohistorisk høydepunkt for ettertiden.

Hvordan radioens medarbeidere dekket murens fall, fulgte dog ikke som noen automatisk konsekvens av mediets teknologi. Det kan man lese ut av den beretningen som Jon Røssum utga året etter om

Til venstre: Bösebrücke, broen som skilte Øst- og Vest-Berlin i Bornholmer Strasse. Det var her (innerst i bildet) at Jon Røssum ble vitne til åpningen av Berlinmuren med sin Nagra-opptaker, som eneste norske journalist der. Til høyre: Jon Røssums beretning om Øst-Europa i 1989, basert på hans arbeid som radioreporter i NRK.

sitt arbeid som NRKs Øst-Europa-reporter i 1989. Der fortalte han nemlig i detalj hvordan hans radiorapporter var blitt til.

Han ankom Øst-Berlin tirsdag 7. november og dekket Günther Schabowskis pressekonferanse dagen etter. Men han oppfattet den som så «drepande kjedeleg» at han valgte å droppe den torsdag den 9. november.[101] Røssum var derfor ikke til stede da Schabowski spontant proklamerte at full reisefrihet var innført øyeblikkelig for alle DDR-borgere. Han hadde isteden besøkt flere opposisjonelle i Øst-Berlin. Han visste derfor ikke hva Schabowski hadde sagt da han kom tilbake til hotellrommet – før han der ble oppringt av NRK i Oslo. Han skrudde på TV-apparatet. Der bekreftet DDR-fjernsynets nyhetssending Aktuelle Kamera at landet nå åpnet sine grenser. Røssum tok så en taxirunde rundt til de ulike grenseovergangene for å se om noe skjedde, men alt var rolig. Kl. 22.30 kom han til Bornholmer Strasse. Der var det like stille. Tre tenåringer var de eneste som stod der. Han gjorde likevel noen intervjuer med sin Nagra-opptaker. Mens han stod der så han at grensebommen ble åpnet og en jente kom over fra vest. De tre ungdommene ville så prøve å gå den andre veien og fikk faktisk lov av grensevaktene til å passere. Røssum intervjuet dem mens de ventet på grensevaktenes kontroll av deres papirer, men uten helt å forstå hva som var i ferd med å skje, nemlig at «Grensa mellom dei to tyske statane er i ferd med å bli opna her i Bornholmer Strasse».[102] Noen minutter etter var gaten overfylt av mennesker. Ingen trodde sine egne øyne. Folk var blitt informert av vesttysk fjernsyn, og nå ville de se det selv. Jon Røssum fanget opp det hele med sin Nagra. I sin bok beskriver han seg selv i dette øyeblikket slik: «Ennå har eg vanskar med å fatte det som har skjedd. Eg forstår jo at Muren har falle, at den kalde krigen er over, at dette er ei historisk stund. Men eg ante ikkje at det er slik historia blir opplevd av dei som er med, at ein knapt fattar kva som har skjedd før lenge etter.»[103] Ingen andre norske journalister kom nærmere dette øyeblikket enn ham. Han var i Bornholmer Strasse akkurat da muren ble åpnet. Et lykketreff satte ham i stand til å skildre de mest avgjørende minuttene i nyere europeisk historie.

DEL III: FJERNSYNET

Fra presse og radio skal vi nå over til fjernsynet. Hvordan kom norsk TV til å dekke Berlinmurens fall? For å

svare på det skal vi studere NRK-fjernsynet, landets største TV-kanal i 1989. Dagsrevyen kl. 19.30 var på mange måter nyhetsjournalistikkens flaggskip i norsk TV.[104] Undersøkelsen som følger, er basert på en systematisk gjennomgang av alle utgaver av Dagsrevyen fra 1. til 15. november 1989.[105] Utvalget inkluderer også den viktige Kveldsnytt-sendingen torsdag 9. november. Programopplysningene er kryssjekket mot NRKs interne database over nyhetsinnslag i TV. En pilotstudie av TV-dekningen ble utført av Bjørnar Sælid høsten 2016,[106] men alle beregninger og beskrivelser er foretatt på nytt av meg.

TV-dekningens numeriske dimensjon

Vi begynner med TV-dekningens kvantitative omfang. Om vi tar for oss alle de nevnte nyhetssendingene og beregner hvor mye av sendetiden som ble viet til Berlinmuren, får vi dette resultatet (se tabell 9).

Tabell 9 – over TV-dekningens numeriske dimensjon – viser virkelig store kontraster. TV-dekningens omfang begynte relativt lavt tidlig i november, deretter ser vi en sterk økning den 7. og 8. november. Fallet ned til 7,4 prosent den 9. november er overraskende, men vi må huske på at Berlinmuren fortsatt ikke var åpnet fysisk da Dagsrevyen gikk på luften kl. 19.30 denne kvelden. Det skjedde først ved 23-tiden. Den voldsomme økningen i Kveldsnytt kl. 22.45 er påfallende sammenliknet med Dagsrevyen tidligere på kvelden. TV-dekningens klimaks ble nådd i Dagsrevyen fredag 10. november. Da opptok murens fall ca. tre fjerdedeler av sendetiden. De neste to dagene fortsatte NRK-fjernsynet med en omfattende nyhetsdekning. Først deretter begynte saken å falle.

TV-dekningens journalistiske forløp

Hvis vi vil forstå TV-dekningens journalistiske forløp, må vi studere sendingene mer inngående. Vi begynner med å dele dekningen inn i tre perioder: før, under og etter murens fall. Det gir oss følgende perioder: 1.–8. november, 9.–11. november og 12.–15. november.

1.–8. november

Hvor sentralt stod egentlig DDR i Dagsrevyens nyhetsbilde den første uken i november? For å svare på det må vi studere stoffprioriteringen, det vil si hvor langt foran i sendingen redaksjonen plasserte DDR-nyhetene. Om vi teller opp antall innslag ut fra prinsippet om jo lavere tall, desto høyere prioritering, får vi følgende resultat (se tabell 10).

Hovedtendensen i tabell 10 er at Dagsrevyen løftet sine DDR-nyheter stadig høyere opp i sendingen disse dagene. I begynnelsen plasserte Dagsrevyen DDR-nyhetene langt bak. De falt så helt ned til 13. plass. Et stort omslag fant sted lørdag 4. november, som nok var forårsaket av massedemonstrasjonene i Øst-Berlin samme dag. Dagsrevyen flyttet nå DDR opp til fjerdeplass. To dager etter rykket DDR opp til andreplass. 7. november var DDR blitt Dagsrevyens toppsak, med begge de to første innslagene. Og den 8. november var alle de tre første innslagene viet utviklingen i DDR.

Denne stigende prioriteringen lar seg gjenfinne i selve TV-bildene disse dagene. Den 1. november viste Dagsrevyen et kort opptak fra Egon Krenz' pressekonferanse i Moskva. Man kan se at NRKs korrespondent Hans-Wilhelm Steinfeld stiller spørsmål fra første rad. Han rapporterte om DDR-lederens besøk hos Mikhail Gorbatsjov, men innslaget kom som nr. syv og var ikke særlig visuelt. Den 2. november viste Dagsrevyens niende innslag ivrige DDR-flyktningene idet de klatret over gjerdet til den vesttyske ambassaden i Praha. Derfra kunne de komme seg videre til Vesten. Hagegjerdet var derfor den siste hindringen de måtte passere. Energien de viste da de klatret over, fortalte hva som stod på spill for dem. Reporter Arnt Stefansen kommenterte at den nye DDR-ledelsen nå fikk det samme «flyktningemarerittet» som forgjengeren, Erich Honecker, en måned tidligere. Han sa også at 65 000 østtyskere hadde flyktet så langt. Dagsrevyen fortsatte med DDR-flyktninger 3. november – med flere østtyske flyktninger på vei over gjerdet i Praha. Bildene av de ivrige klatrerne var et «propagandanederlag» for Egon Krenz, sa Arnt Stefansen.

Dagsrevyen ville trolig ha gjort DDR til sin toppsak lørdag 4. november hvis ikke Ap-politikeren Reiulf Steen hadde lansert sin kontroversielle selvbiografi, *Maktkamp,* samme dag. Dagsrevyen viet de første elleve minuttene til ham denne kvelden, men deretter var det tid for Øst-Berlin – hvor et nesten endeløst folkehav av mennesker demonstrerte mot regimet

Tabell 9. Berlinmuren i NRK-fjernsynet.
Innslagenes sendetid og prosentandel
1.–15. november 1989. DR= Dagsrevyen. KN= Kveldsnytt. Prosent.

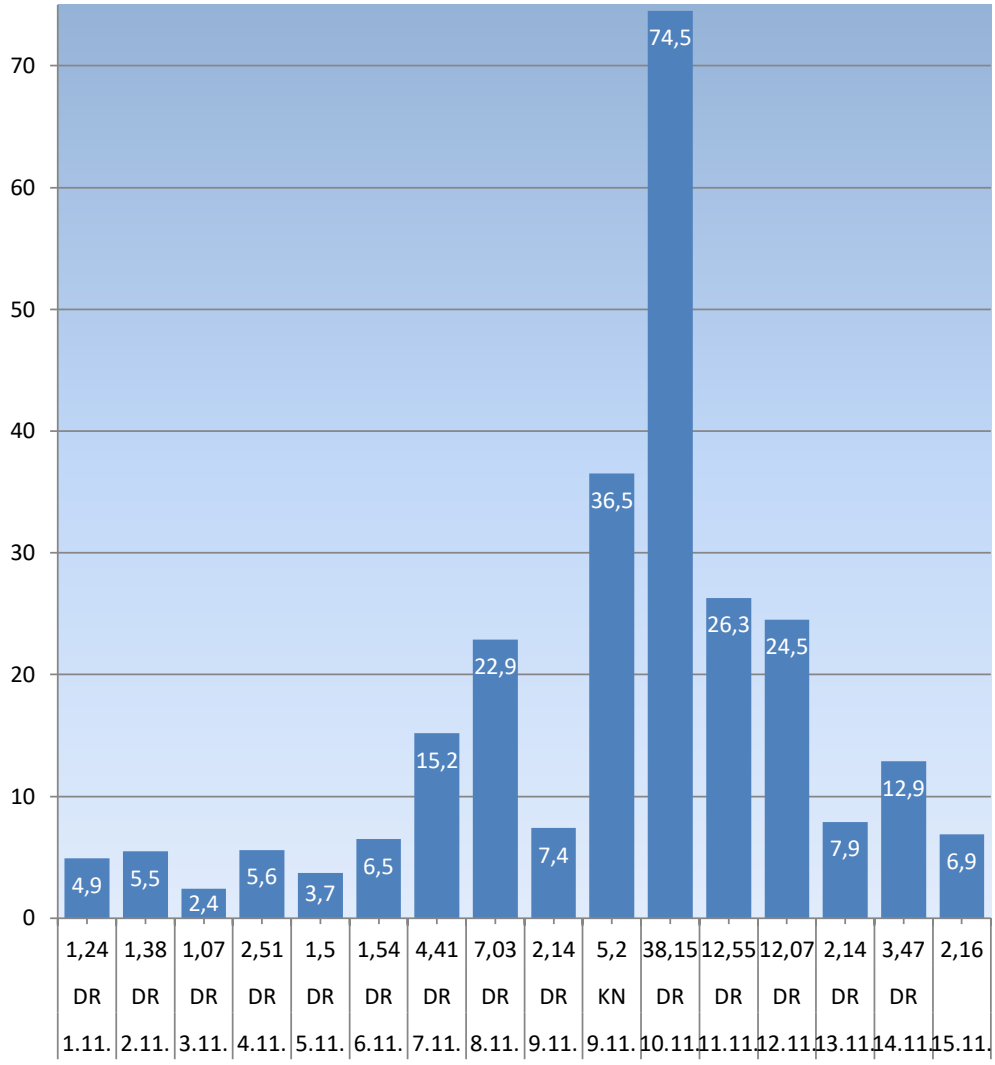

Kilde: NRK TV Arkiv, på nrk.no. Sendetidsberegningene omfatter alle nyhetsinnslag om DDR, Berlin og Berlinmuren, men ikke sendingenes headlines og oppsummeringer.

Dato	1/11	2/11	3/11	4/11	5/11	6/11	7/11	8/11
Nr.	7	9	13	4	5	2	1 og 2	1, 2 og 3
M/s	1, 24	1,38	1,07	2,51	1,50	1,54	4,41	7, 03

Tabell 10. Dagsrevyens plassering av nyheter om situasjonen i DDR i sendingene fra 1. til 8. november 1989. Innslagenes samlede sendetid i minutter og sekunder. Kilde: Dagsrevyen 1.–8. november 1989, jf. NRK-arkivet på nrk.no.

med krav om ytringsfrihet og demokratiske reformer. TV-bildene av de enorme folkemassene ga et overveldende inntrykk og viste tydelig hvor misfornøyd befolkningen nå var blitt med regimet: ett blikk på TV-skjermen var nok til å se det. Demonstrasjonen, som delvis var en reaksjon på TV-talen til Egon Krenz kvelden før, var den største protestmarsjen i DDRs historie. Reporterne Gunnar Høidahl og Arnt Stefansen forklarte at demonstrasjonen ikke bare var blitt tillatt av DDR-myndighetene, den ble også overført direkte i østtysk fjernsyn. «Ingen våger å spå hvor dette vil ende», sa de. Så kom et nytt innslag om de østtyske flyktningene i Praha. Flyktningestrømmen fra DDR hadde denne dagen økt med flere tusen. En avtale mellom DDR og Tsjekkoslovakia åpnet for at egne spesialtog skulle bringe dem til Vest-Tyskland. Disse TV-bildene utgjorde et vendepunkt i Dagsrevyens dekning av DDR denne uken.

Søndag 5. november viste Dagsrevyen TV-bilder av østtyske flyktninger på grensen mellom Tsjekkoslovakia og Vest-Tyskland: endeløse bilkøer med Trabanter og Wartburger fylte motorveiene i grenseområdet. Reporter Gunnar Høidahl sa at mange hadde kastet seg i bilene straks de fikk nyheten om at DDR hadde opphevet sine reiserestriksjoner, for de ville ikke risikere at beslutningen ble omgjort. Han sa at DDR-myndighetene håpet at de nye reisemulighetene ville få folk til å slå seg til ro i DDR. «Partiet kjemper med ryggen mot veggen, eller mot Berlin-muren, om man vil», sa Høidahl – mens TV-skjermen viste graffiti på Berlinmuren.

«Masseutvandring» var tittelen på Dagsrevyens DDR-innslag – nå på andreplass – i sendingen 6. november. TV-grafikken var tydelig: Et kart viste de to tyske statene. 20 000 østtyskere hadde flyktet til Vest-Tyskland de siste to dagene. Gunnar Høidahl sa at gjennomgangsleirene nå var fylt «til bristepunktet». DDR-borgerne lot seg ikke lokke tilbake. Nye TV-bilder viste bilkøene ved grensestasjonene. Den 7. november var DDR steget til Dagsrevyens toppsak. Nyhetsoppleser Svein Torgersen åpnet dramatisk: «Regjeringen i DDR går av. Beslutningen kunngjort for halvannen time siden.» Gunnar Høidahl rapporterte at landets regjering var blitt presset ut av en spontan folkebevegelse som var blitt stadig sterkere utover høsten. Kravet om regjeringens avgang var blitt «stadig mer høylytt». Arnt Stefansen ga et tilbakeblikk på utviklingen i DDR, mens TV-skjermen viste scener fra helgens massedemonstrasjon. Etterpå intervjuet Svein Torgersen NRKs hjemvendte korrespondent i Vest-Tyskland, Kjell Gjøstein Resi. Han sa blant annet at tiden ennå ikke var moden for tysk gjenforening. DDR var også toppsak i Dagsrevyen 8. november, med tre påfølgende innslag. Fra Øst-Berlin rapporterte Jon Røssum om politbyråets avgang og at den liberale Hans Modrow kom til å bli landets nye statsminister. En engelsk TV-rapport handlet om tomme butikker i Øst-Berlin: Eierne hadde flyktet til vesten. Fra Moskva rapporterte Hans Wilhelm Steinfeld at Mikhail Gorbatsjov kunne være positiv til at gammelkommunismen falt i DDR. Sendingen refererte utenriksminister Kjell Magne Bondevik, som sa at folk i DDR selv måtte få bestemme i gjenforeningsspørsmålet.[107]

9.–11. november

TV-dekningen nådde sitt klimaks om kvelden torsdag 9. november og fortsatte deretter de neste to dagene. Dette var ekstraordinære nyhetsdager, noe som fremgår tydelig av Dagsrevyens stoffprioritering:

Den 9. november ble nyhetene fra Berlin mer enn fordoblet fra Dagsrevyen kl. 19.30 til Kveldsnytt kl. 22.45 (se tabell 11). De neste dagene eksploderte rapporteringen: Fredag 10. november viet Dagsrevyen mer enn 38 minutter til Berlinmurens fall: alle de seks første sakene og et langt gjesteintervju til slutt. I til-

Dato	9/11	9/11: Kveldsnytt	10/11	11/11
Nr.	2	1, 2 og 3	1,2,3,4,5,6 og 11	1,2 og 4
Min/sek.	2,14	5,20	38,15	12, 55

Tabell 11. Plassering av nyhetsinnslag i Dagsrevyen om Berlinmurens fall i dagene 9.–11. november 1989. Tabellen inkluderer Kveldsnytt den 9. november. Sendetidsberegningene gjelder innslag, men ikke headlines og sendingenes avsluttende nyhetssammendrag.

legg var Berlin toppsak i Lørdagsrevyen 11. november.

Skal vi forstå dekningens journalistiske forløp, må vi inn i disse sendingene. Den 9. november åpnet ankermann Svein Torgersen Dagsrevyen med disse ord: «DDR åpner grensene med øyeblikkelig virkning.» Nyheten var sensasjonell, men den var likevel ikke sendingens toppsak. Den handlet om en milliardkontrakt til et firma i Mandal. DDR var derfor sendingens andre sak. Dette nyhetsinnslaget var en rapport fra Jon Røssum, om talen til Egon Krenz kvelden før. Han hadde da gått inn for at DDR skulle legalisere deler av landets opposisjon. Røssums rapport var gårsdagens nytt og handlet ikke om Schabowskis sensasjonelle pressekonferanse samme kveld. Det statlige østtyske nyhetsbyrået ADN sendte kl. 19.07 ut melding om reisefriheten som han hadde proklamert. Den gikk straks verden rundt. Da Dagsrevyen begynte kl. 19.30, var det kun gått 23 minutter siden meldingen ble sendt ut. Dagsrevyen klarte likevel å få Schabowskis uttalelse med i kveldens sending. Slik lød meldingen som Svein Torgersen leste fra studio, kun illustrert av et portrettfoto:

> Og på en pressekonferanse nettopp nå opplyste partitalsmannen Günther Schabowski at Øst-Tyskland med øyeblikkelig virkning har åpnet sine grenser for dem som ønsker å reise ut av landet. Det betyr at østtyskerne kan reise direkte til Vest-Tyskland gjennom alle grenseposter, også gjennom Berlinmuren.[108]

Disse ordene var NRKs første melding om reisefriheten som Schabowski hadde proklamert. Meldingen bestod kun av 43 ord, men de to setningene rommet langt mer enn ordlyden røpet. Sendingen utdypet dog intet av dette, utover Torgersens ørlille betoning av ordet «Berlinmuren». Etterpå leste han en kort melding om at Sovjetunionen ikke hadde motforestillinger til en ikke-kommunistisk regjering i DDR. Torgersen avsluttet Dagsrevyen med å gjenta at DDR hadde åpnet sine grenser.

Dagsrevyen klarte altså å få Schabowski med, bare noen minutter etter at reisefriheten var forkynt i Øst-Berlin. Men TV-redaksjonen rakk ikke å gjøre noe mer ut av det: ingen forklaringer eller kommentarer. Nyheten var for fersk.

Det hele ble derfor en sak for Kveldsnytt kl. 22.45. Nyhetsoppleser Snorre Tønset begynte med en dramatisk headline: «Øst-Tyskland åpner muren. Fri utreise for alle.» Etter noen andre overskrifter fortsatte han: «God kveld. Først til den historiske meldingen om at Øst-Tyskland åpner Berlinmuren.» Tønset pekte straks på kilden: «og slik ble nyheten presentert på østtysk fjernsyn nå i kveld.» Utdraget som fulgte, var fra DDR-fjernsynets nyhetssending, *Aktuelle Kamera*, og viste nyhetsoppleseren Angelika Unterlauf som leste opp Schabowskis utreiseordning. I Kveldsnytt fungerte dette TV-utdraget som et bevis på at meldingen var sann.

Fra Øst-Berlin rapporterte Jon Røssum at DDRs avgjørelse var «meir enn dramatisk», ikke minst for Vest-Tyskland, som nå kunne få enda flere flyktninger enn før. Men nyheten han snakket om her, gjaldt først og fremst reisefriheten som Günther Schabowski hadde proklamert, ikke den fysiske åpningen av grenseportene mellom Øst- og Vest-Berlin, som først fant sted like før kl. 23.[109] Sendingens andre sak gjaldt vesttyske reaksjoner. Tredje innslag handlet om nye demonstrasjoner i den østtyske havnebyen Rostock. Dette innslaget ble illustrert med nye TV-bilder fra *Aktuelle Kamera*, nå påført «AK». «Glasnost, perestroika, WAS sonst?» stod det på en av plakatene. Demonstrantene var sinte – og nå fikk de faktisk slippe til i DDR-fjernsynet. Kveldsnytt viste så et TV-utdrag fra Schabowskis pressekonferanse og meldte også at DDR nå ville anerkjenne opposisjonsgruppen Nytt

Forum. Med denne Kveldsnytt-sendingen startet TV-dekningens klimaks i NRK.

Toppsaken i Kveldsnytt gjaldt altså Schabowskis erklæring og ikke folkemassene som strømmet gjennom Berlinmuren. Årsaken var rett og slett at grensevaktene i Øst-Berlin enda ikke hadde åpnet portene til Vest-Berlin. I sin bok skrev Jon Røssum at grensevaktene i Bornholmer Strasse åpnet grenseportene noen minutter før kl. 23.[110] Den sensasjonelle åpningen av Berlinmuren fant med andre ord sted i samme øyeblikk som Snorre Tønsets Kveldsnytt utgikk fra NRK på Marienlyst.

Vi må derfor til fredag den 10. november for å finne Berlinmuren som toppsak i Dagsrevyen. Nyhetsoppleser Per Ståle Lønning gikk rett på sak: «Berlinmuren opna i natt. Jubel over heile Tyskland.» Formuleringen var like knapp som den var sensasjonell. At Berlinmuren kunne åpnes – av DDRs egne myndigheter – hadde vært utenkelig siden byggingen i 1961. Byggverket hadde i alle år fremstått som ugjennomtrengelig og dødelig. Nyheten var derfor nesten ikke til å fatte. At det hadde skjedd «i natt», tilførte formuleringen ytterligere dramatikk. Men den siste delen av overskriften var også talende: Det var jubel over «heile Tyskland» – altså i begge de tyske statene. Ordet «heile» bygde bro over den kalde krigens todeling av landet siden 1945. Etter noen innledende overskrifter fortsatte Per Ståle Lønning: «Ja, dei historiske hendingane i Aust-Tyskland det siste døgeret kommer til å prege denne Dagsrevyen.» «Akkurat nå», sa han, hadde det østtyske kommunistpartiet avsluttet et møte om et nytt handlingsprogram med omfattende reformer, men redaksjonen hadde ikke fått detaljene i det ennå.

«Die Mauer must weg!»

Folkemengde i Berlin

Nyhetene om Berlinmuren fylte de seks første innslagene i denne sendingen og var også tema for det avsluttende aktuell gjest-intervjuet. Per Ståle Lønning sa at Berlin nå hadde opplevd etterkrigstidens største jubeldag. Siden kvelden før hadde østtyskerne strømmet gjennom grenseovergangene i Berlinmuren og blitt møtt med åpne armer av vestberlinerne, sa han.

Med denne sendingen nådde TV-dekningen sitt klimaks. «Die Mauer must weg!», ropte folkemengden i det første nyhetsinnslaget. TV-bildene viste at folk nå gikk løs på Berlinmuren med slegge. Den vest-tyske Riksdagen reiste seg og sang nasjonalsangen. Nattens TV-bilder viste at folk nå danset og festet oppå selve muren: «Gledes-scenene er ubeskrivelige. Bildene får tale for seg», sa reporter Gunnar Høidahl. Han slo fast at «En epoke er over. Berlinmuren er revet politisk, som en politiker sa her i kveld. Nå mener man at østtyskerne også river muren fysisk og åpner portene i Brandenburger Tor, som deler den gamle rikshovedstadens paradegate i to». Vest-Berlins borgermester Walter Momper kalte avgjørelsen «historisk». Østberlinerne begynte å sette sitt preg på Vest-Berlin: kaffe og frukt – som var mangelvarer i øst – ble revet bort i Vest-Berlins stormagasiner, sa han. Helmut Kohl reiste til Vest-Berlin samme dag, mens Willy Brandt deltok på et folkemøte foran muren ved Brandenburger Tor. TV-bildene viste Willy Brandt som talte, mens tilhørerne gjorde V-tegn. Sendingens andre innslag var et tilbakeblikk på Berlinmurens historie siden 1961. Arkivklipp viste dramatiske fluktforsøk og president John F. Kennedys berømte setning på tysk i 1963. Fra studio leste Per Ståle Lønning at «Frå Berlin blir det nå meldt at» østtyske soldater «i kveld» hadde begynt å ta ned deler av muren. Meldingen var fersk. Fra Moskva rapporterte Hans Wilhelm Steinfeld om sovjetiske kommentarer, det kom en uttalelse fra den vesttyske forbundskansleren, Helmut Kohl – og en kommentar av Kjell Gjøstein Resi. Det fjerde innslaget var en studiokommentar av Christian Borch, som han leste med et DDR-kart bak seg. Positive reaksjoner strømmet inn fra hele verden, sa han, men pekte også på at det fantes en «understrøm av bekymring». Utviklingen gikk så fort: «Det er en uhyre spennende situasjon, for å si det mildt», påpekte han.

Til slutt i Dagsrevyen presenterte redaksjonen en «aktuell gjest»: østtyskeren Manfred Calvelage, som var diplomat ved DDRs ambassade i Oslo. Calvelage var presseattache og snakket godt norsk. Intervjueren Arnt Stefansen gikk rett på sak med vanskelige spørsmål som «Kan vi si gratulerer med dagen?» og

«Hvordan har din dag vært?». Calvelage fortalte at ambassaden hadde fulgt døgnets hendelser gjennom de norske nyhetene. Under intervjuet ble skjermen fylt av TV-opptak fra nattens hendelser i Berlin. Etterpå spurte Stefansen: «Hvordan reagerer du?» og «Hvor skal det ende?» Manfred Calvelage ga lange svar, men var lite konkret. Det var et journalistisk skup å få ham til å snakke i TV akkurat denne dagen, men det kom nok ikke så mye ut av intervjuet som redaksjonen kanskje hadde håpet. I et av tilbakeblikkene som avbrøt intervjuet, utbrøt reporteren: «Og i natt skjedde det som overstiger enhver politisk fatteevne.» Det lød langt bedre når TV-reporteren formulerte nyheten selv, enn når de intervjuet DDRs offisielle representant.

Nyhetsdekningens klimaks fortsatte i Lørdagsrevyen 11. november, nesten to døgn etter at muren falt. Nyhetsoppleser Einar Lunde åpnet slik: «Jubelen fortsetter i Berlin. Titusener gjennom muren hver time.» Første sak var at Berlinmuren rives. Andre sak gjaldt et ekstraordinært regjeringsmøte i Bonn. Etter noen andre nyheter fortsatte dekningen i sendingens magasindel. Einar Lunde introduserte denne delen slik:

> Men aller, aller først til jubeldagene i Berlin. I Øst-Tyskland har det kommunistiske jerngrepet sluppet taket. Den beryktede og fryktede Berlinmuren – selve symbolet på jernteppet i Europa – har fått mange hull siste døgnet, historiske smilehull, vil mange si. Titusener av østtyskere strømmer hver time gjennom disse hullene i muren. Og på plass i Vest-Berlin er Gunnar Høidahl som har sendt oss denne stemningsrapporten nå i kveld.

Stemningsrapporten begynte med en stand-up der Gunnar Høidahl rapporterte fra muren ved Brandenburger Tor. Han fortalte om det yrende gatelivet i Berlin og ga glimt av vanlige menneskers reaksjoner på murens fall. «Europas historie er i ferd med å få et nytt kapittel», sa han til slutt. Fra studio la Einar Lunde til en sluttkommentar: «Ja, vi gleder oss med de jublende østtyskere i disse dager.»[111]

12.–15. november

Etter et klimaks som strakte seg gjennom tre døgn, gikk NRKs TV-dekning nå over i en annen fase. En gjennomgang av Dagsrevyens prioritering av Berlin og muren de neste dagene gir oss følgende resultat (se tabell 12).

Tabell 12 viser at Dagsrevyen nå begynte å gjøre seg ferdig med saken. Riktignok ga Søndagsrevyen den 12. november fortsatt en omfattende dekning: Muren var både toppsak og tema i totalt fire innslag. Også i Dagsrevyen mandag 13. november var Berlinmuren selve toppsaken, men tirsdag 14. november nådde den bare til femte og sjette plass. Nedgangen fortsatte dagen etter: Andre nyheter begynte å overta.

TV-dekningens iboende symbolikk

Et studium av den norske TV-dekningen av Berlinmurens fall kan ikke unngå å legge merke til TV-bildenes slående karakter. Man ser det gang på gang. Ja, det er som om mediet har en særegen evne til å anskueliggjøre den iboende symbolikken i murens fall.

I utgangspunktet ga Dagsrevyen en liknende samtidighetsfølelse som radioen – nyhetsopplesningen fant sted direkte – men ble altså kombinert med grafikk og TV-reportasjer. Når nyhetsoppleserne brukte ord som «nå i kveld», understreket de stoffets aktualitet. Den hyppige bruken av presens-form – særlig i nyhetslesningen fra studio – viste det samme. Det viktigste lå likevel i nyhetsinnslagene: TV-bildene var helt ferske, og derfor attraktive. Det de viste, overskred enhver forhåndsfantasi: økende uro i DDR, anført av

Dato	**12/11**	**13/11**	**14/11**	**15/11**
Nr.	1,2,9, 14	1	5 og 6	7
M/s	12, 07	2, 14	3, 47	2, 16

Tabell 12. Kilde: Dagsrevyen 12.–15. november 1989, jf. NRK-arkivet på nrk.no

massedemonstrasjoner som tvang regjeringen til å gå av til fordel for liberale krefter. Deretter Schabowskis utrolige presseuttalelse, fulgt av folkemengdene som samlet seg ved Berlinmuren. Det mest slående TV-motivet var folkefesten på Berlinmuren – et motiv som var utenkelig så sent som samme dag. Men TV viste mer enn folkemengden der oppe: Seerne fikk også høre jubelen, gleden, støyen, kaoset – i scener så utrolige at de brøt ned grunnlaget for DDR som stat. Folkefesten var innbyggernes måte å protestere mot innesperringen i DDR, med tvang og ufrihet. Ved å bemektige seg Berlinmuren tok vanlige mennesker kontroll over byggverket som hadde stengt dem inne. Neste steg var nærliggende: Folk gikk løs på muren for å ødelegge den. TV-bildene viste dette steg for seg. Derfor fikk de symbolsk karakter – scenene stod for noe mer enn seg selv: De brøt med den kalde krigens todeling av Tyskland og Europa – og med hele statsformen i DDR. Gledesscenene og folkets jubel befestet folkets opprør mot regimet. Inntrykkene ble utdypet og forsterket av øyenvitnerapportene fra Gunnar Høidahl og Jon Røssum. TV-bildene i Dagsrevyen viste så unike scener at de ble oppfattet som historiske i samme øyeblikk som de ble sendt ut. Som Gunnar Høidahl sa: «Gledesscenene er ubeskrivelige. Bildene får tale for seg.» De viste at dette var slutten på innesperringen i DDR: TV-bildene ble enda en versjon av at dette var *bevegelsesfrihetens ufattelige øyeblikk* for DDR-borgerne.

Det TV-bildene viste, overgikk enhver forhåndsfantasi.

Hver eneste sending inneholder eksempler på dette. La oss derfor bare peke på noen få tilfeller. Ett av de mest talende studioinnslagene forekom under nyhetsoppleser Svein Torgersens studiointroduksjon i Dagsrevyen den 8. november: TV-grafikerne tilføyde da en illustrasjon til venstre for ham på skjermen: en murvegg dannet til sammen bokstavene «DDR», men byggverket var fullt av sprekker og i full oppløsning. Bakenfor lå et kart over det delte Tyskland. Illustrasjonen viste hvordan Dagsrevyen nå oppfattet situasjonen i DDR: Landet var i oppløsning.[112] Dagsrevyen brukte illustrasjonen på nytt dagen etter. Enda mer talende var TV-grafikken i studio to dager etter. Da var den utformet som en murvegg med hull i. Inne i hullet så man blå himmel og hvite skyer. Det liknet et maleri av den belgiske maleren René Magritte – og syntes å vise hvordan friheten i vest tok seg ut sett fra østsiden av Berlinmuren.[113]

Likevel var det selve TV-innslagene som inneholdt de mest symboltunge scenene. Ja, det er faktisk påfallende mange av disse TV-bildene som anskueliggjorde – på sitt vis – hva som var i ferd med å skje. TV-bildene i Søndagsrevyen 12. november viste for eksempel en østtysk gravemaskin som fjernet et av dekslene oppå Berlinmuren. En slik scene var utenkelig fire dager før. I samme sending rapporterte Gunnar Høidahl at Potsdamer Platz – Berlins hjerte – nå ble gjenåpnet som kontaktsted, med all den symbolske betydningen som lå i det. TV-bildene viste at folk strømmet gjennom en ny åpning i muren. I sendingen omtalte USAs president George Bush 1990-årene som «the decade of democracy». Like sterkt virket det da DDRs egne grensesoldater begynte å rive muren – fra øst – for å åpne flere passasjer gjennom den. At offiserene lot seg intervjue i norsk TV mens dette fant sted, var også fjernt fra den avstengte DDR-virkeligheten som alle betraktet som det «normale» øst for den tysk-tyske grensen. Flere ganger i sendingen ble Berlinmuren omtalt som «selve symbolet» på den kalde krigen og på delingen av Europa. Gunnar Høidahl rapporterte både fra plassen foran DDRs nasjonalforsamling i Øst-Berlin og fra paradegaten Kurfürstendamm i vest. Til slutt slo han fast at «Den andre novemberhelgen i 1989 er skrevet inn med utropstegn i Berlins, Tysklands og Europas historie».[114]

Men TV-nyhetene kunne også fortolke det hele uten bruk av filmopptak. Det skjedde da Herbjørn Sørebø avsluttet Søndagsrevyen med sin spesielle «søndagskommentar» – bygd opp rundt hans særegne posisjon som journalist og utformet på en mer personlig måte enn andre kommentarinnslag. Sørebø så rett inn i kameraet, mens han satt tilbakelent i en

skinnstol, iført dress og slips. Han tolket nyhetene fra Berlin på en sterkt personlig måte:

> Vi sit alle saman med sterke kjensler foran fjernsynet desse dagane. Europa held på å knyte ein historisk samanheng over dei grensene som vart teikna med bajonettane etter krigen. Og vi er vitne til at det blir skrive eit blad i den soga framtida skal lese. Vi ser fram mot eit opnare europeisk samfunn av folk som høyrer saman …
>
> Nå finst det ikkje ekspertar vi kan halde oss til heller. Det *dei* visste den eine dagen, heldt ikkje over natta, men vi veit kva som er valet for dei som styrer mot folkeviljen: Det er å skyte på folket eller bøye seg. Nå spør vi om dei har mista både trua på – og viljen til – å skyte. Det er det vi tek til å tru på …
>
> Nå blir muren i Berlin reven bit for bit, og mange tek med seg småstykke dei vil ha som minne om den vonde tida frå eit samfunnssystem som berre kunne halde på folket ved å sperre alle inne. I 28 år har den gråsvarte muren gjennom den gamle tyske hovudstaden vore sjølve symbolet på den kalde krigen, mistankane og motsetnaden som førde til den ulykkelege europeiske delinga mellom aust og vest, undertrykkinga og fridomslengten. Difor blir natta til den 10. november 1989 – da folket slo hol på denne muren – hugsa som eit historisk vendepunkt. Men til kva? Det veit vi ikkje. Det vi veit, er at alle må trå varsamt dersom det skal gå godt … Ich bin ein berliner, sa John F. Kennedy ved muren for 26 år sidan, og nå kjenner vi oss alle som berlinarar ...[115]

Det var kraft i disse formuleringene. Med sin hyppige bruk av ordet «vi» inkluderte Sørebø seerne i sin kommentar. Kommentaren var skarp og poengtert og la stor vekt på den iboende symbolikken i murens fall. Ja, Sørebø la hele sin autoritet inn i tolkningen av det nye Europa. Hans kommentar var et av høydepunktene i TV-dekningen.

Murens fall syntes således å *foregå* på selve TV-skjermen – også for et norsk publikum. Det er lett å se at TV-bildene fanget opp den iboende symbolikken i murens fall, hvis man studerer fastfrosne skjermdumps hentet rett fra sendingene. Se eksempler på de to foregående sidene.

Men på samme måte som med radioen kan heller ikke TV-dekningen sees som en automatisk konsekvens av mediets teknologi. Det ville innebære en uholdbar determinisme. Det er bedre å betrakte fjernsynets versjon som en kombinasjon av enkeltpersoners valg og mediets muligheter. Det kan man lese mer om i Arnt Stefansens beretning – *Folkevår i øst* – som han utga året etter. Der skildret han demokratibølgen ut fra det spesielle perspektivet han hadde som TV-journalist, nemlig dens fotografiske

Trabanter fra DDR i kø på grensen mellom Tsjekkoslovakia og Vest-Tyskland. Fra Dagsrevyen 5. november.

Talende TV-grafikk ved siden av Svein Torgersen. Fra Dagsrevyen 9. november.

Angelika Unterlauf i DDR-fjernsynets nyhetssending Aktuelle Kamera fungerte som sannhetsbevis i NRKs Kveldsnytt-sending kl. 22.45 den 9. november.

Hullet i muren – den norske TV-dekningen når klimaks. Per Ståle Lønning med TV-grafikk i Dagsrevyen 10. november.

Gunnar Høidahl rapporterer fra Berlin i Lørdagsrevyen 11. november.

Folkefesten på Berlinmuren. Illustrasjon til Gunnar Høidahls rapport i Lørdagsrevyen 11. november.

Herbjørn Sørebø kommenterer murens fall. Fra Søndagsrevyen 12. november.

DDR åpner Berlinmuren over Potsdamer Platz. Fra Søndagsrevyen 12. november.

muligheter. Boken var med andre ord en TV-journalists gjenfortelling av 1989. Han ga en rekke slående eksempler på det.[116]

Han pekte for eksempel på hvordan myndighetene i Ungarn tillot sine soldater å klippe hull i landets grensegjerde mot Østerrike – en aksjon som ble foreviget av fotografene: «TV-bildene av de grønnkledde soldatene som med kraftige avbitere kutter piggtråden, løsner det elektriske gjerdet fra de solide gjerdestolpene og kaster det hele inn i lastebilene som står klare, vil for alltid stå som et av de sterkeste symbolene på Øst-Europas folkevår», slo han fast.[117] Han kalte TV-bildene av DDR-flyktningene som klatret over hagegjerdet til den vest-tyske ambassaden i Praha, for «de sterkeste av alle bilder fra frihetsåret 1989, et drama som har brent seg inn i hukommelsen hos TV-seere verden over».[118] Han var også til stede med et TV-team da det store partisymbolet for Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED) – altså DDRs statsbærende parti – ble tatt ned fra den massive betongfasaden på Kommunistpartiets hovedkvarter i Øst-Berlin. Han omtalte det som «prikken over i-en» for sitt fjernsynsteam da «S-en for «Sosialistisk» ble skrudd løs og kastet som et hvilket som helst stykke skrapjern ned på planet av en ventende lastebil».[119] Slik kunne fjernsynet vise både det konkrete og det symbolske ved murens fall – nemlig at den kommunistiske ettpartistaten DDRs tid var ute.

Avslutning

I begynnelsen av denne artikkelen operasjonaliserte vi problemstillingen om de tre medienes dekning av Berlinmurens fall til tre forskbare delproblemstillinger. Vi kan nå svare kort på hver av dem.

Den første delproblemstillingen gjaldt nyhetsdekningens numeriske dimensjon i hvert av de tre mediene. Resultatene fra undersøkelsene ovenfor gir oss her svært parallelle funn om dette parameteret: Alle tre ga en omfattende dekning av murens fall. Nyhetsdekningen spratt i været og skapte en numerisk fjelltopp både i presse, radio og TV: Nyheten var førstesidestoff i avisene, fylte all sendetid i radionyhetene og var toppsak i Dagsrevyen – samtidig. For hvert av dem fremstår dekningen av murens fall som et høydepunkt i deres nyere journalistiske historie. Det hele pågikk parallelt i alle tre medier – over flere døgn.

Den andre delproblemstillingen gjaldt nyhetsdekningens journalistiske forløp og hvordan den artet seg innad i hvert medium. For å belyse dette har det vært nødvendig å gå nokså detaljert til verks og følge avisartikler, radioinnslag og TV-rapporter fra dag til dag. Vi har da sett at nyhetsdekningen med fordel har latt seg inndele i et tydelig før, under og etter. På forhånd (frem til den 9. november) var det ingen som visste hva som kunne komme til å skje. Mens det skjedde (fra 9. til 11. november) var det det ufattelige som preget dekningen. Etterpå kom kommentarer, analyser og refleksjoner. Dette finner vi som en gjennomgående tendens for dette parametret både i presse, radio og TV. Studiet av nyhetsdekningens forløp har også gjort det mulig å tidfeste når klimaks inntraff i hvert av mediene. Radioen kom først. Dagsnytt-bulletinene kl. 22 og ved midnatt den 9. november var starten. Deretter fortsatte klimaks i radioens morgensendinger fra kl. 06 dagen etter. I fjernsynet startet klimaks torsdag den 9. med Kveldsnytt kl. 22.45 og nådde toppen med Dagsrevyen kl. 19.30 dagen etter. For pressen startet klimaks med fredagens morgenutgaver, men avisene nådde først sitt klimaks med sine lørdagsutgaver, halvannet døgn etter.

Nyhetsdekningen spratt i været og skapte en numerisk fjelltopp både i presse, radio og TV.

Det kan være fristende å forklare disse forskjellene utelukkende ved medienes teknologi, men det blir misvisende. Det var jo ingen automatikk i hvor ofte en avis skulle utkomme per døgn: *Aftenposten* kom med to utgaver per dag, *Dagbladet* kom med ekstrautgave, og *VG* viste at de kunne forskyve deadline for å dekke nyheten dagen etter. Det lå heller ikke i teknikken alene hvor mange og hyppige radiobulletiner NRK brakte i P1, eller hvorvidt TV skulle bringe ekstrasendinger i et slikt tilfelle. Alle tre medier viser at det var deres egen organisering som avgjorde dekningens rammer – og den var noe mer enn et

rent teknologisk spørsmål. Vi kan altså ikke betrakte tidsforskjellene mellom klimaks i hvert medium som en ren konsekvens av medienes teknologi.

Den tredje delproblemstillingen gjaldt spørsmålet om i hvilken grad presse, radio og TV fikk frem nyhetens iboende symbolikk. Dette parameteret gjaldt nyhetens meningsdimensjon: *At* denne hendelsen kunne oppfattes symbolsk, var åpenbart – fordi muren i så stor grad ble oppfattet som «selve symbolet» på den kalde krigen og delingen av Europa. Enhver endring av murens status ville derfor påvirke DDRs legitimitet som stat. Kjennetegnet for denne staten var jo at den sperret alle sine innbyggere inne. Denne innesperringen var murens eneste hensikt og hadde siden 1961 vært grunnlaget for hele DDR-statens eksistens. Derfor ble symbolverdien så slående når folket krevde grenseportene åpnet, begynte å strømme igjennom dem – for deretter å bestige muren og holde folkefest der oppe. Slik protesterte de mot innesperringen de kom fra, i det vi ovenfor har kalt *bevegelsesfrihetens ufattelige øyeblikk* for DDR-borgerne.

Alle tre medier skildret dette øyeblikket. Symbolverdien var slående for alle journalister – enten de jobbet i presse, radio eller TV. Pressen trykket store pressefotos på førstesidene av folkefesten på muren, radioen gjenga lyden av folkemassene, tutende Trabanter, kaos og glede – mens TV gjenga scene for scene i lyd og bilde. Alle tre medier så nyhetsverdien som lå i DDR-folkets bevegelsesfrihet over sektorgrensen – enten det foregikk til fots eller med bil. Alle tre ga intense skildringer av dette frihetens øyeblikk: folket som frigjorde seg fra innesperringen i DDR og ga sin tilslutning til vestlige verdier som bevegelsesfrihet, folkestyre og menneskerettigheter. Både presse, radio og TV dekket dette. Ja, murens fall traff alle journalistikkens kriterier om vesentlighet, identifikasjon, sensasjon, aktualitet og konflikt.

Dermed kan vi svare på hovedproblemstillingen som vi reiste i innledningen, nemlig spørsmålet om hvordan presse, radio og TV samlet sett dekket Berlinmurens fall. For hvert av de tre parametrene vi har belyst ovenfor – nyhetsdekningens numeriske karakter, dens journalistiske forløp og dens iboende symbolikk – kan vi ganske enkelt si det slik: alle tre parametre ble influert av de tre medieformenes egenart. Selv om presse, radio og fjernsyn her dekket den samme nyheten, så gjorde de det, som vi har sett, helt forskjellig – ihvertfall når det gjelder form og presentasjon. De ga hver sin versjon av nyheten – i sine egne mediespesifikke former. Men hvor *substansielt* forskjellige de tre mediene var i forhold til hverandre i sin dekning, kan nok diskuteres. Var de innholdsmessige forskjellene mellom dem virkelig så signifikante at vi kan bekrefte McLuhans tese om at medieformen i seg selv forvandler den nyheten de formidler? Å gi noe endelig svar på dette peker langt utover denne undersøkelsen. Derfor skal vi her vi nøye oss med å oppsummere resultatene for de tre parametrene og se dem i sammenheng med hver medieform. Det gir oss følgende resultat (se tabell 13).

Tabell 13 oppsummerer kort hva vi har funnet ut om de tre parametrene og deres betydning for hvert medium. Vi ser at presse, radio og TV åpenbart hadde mye felles. Nyhetsdekningens numeriske dimensjon gjenfinner vi som en fjelltopp av publisert materiale i alle tre medier. Dekningens journalistiske forløp falt inn i et nokså parallelt før-, under- og etter-mønster i alle tre, selv om klimaks inntraff på forskjellige tidspunkter for hvert av de tre mediene. Også når det gjelder nyhetsstoffets iboende symbolikk, finner vi at substansen i stoffet langt på vei var felles: alle tre medier skildret som sagt Berlinmurens fall som et bevegelsesfrihetens ufattelige øyeblikk for de innestengte DDR-borgerne. Mye var derfor felles for de tre mediene. Hva så med forskjellene mellom dem?

Pressens styrke var at den hadde mye plass. Store blanke papirflater skulle fylles med meningsbærende tekst og typografiske effekter. Avisen kan derfor egentlig sees som et visuelt medium. Straks noe skjedde, kunne de rydde plass – til slående førstesider og helsides reportasjer. Pressens folk utstyrte Berlin-sidene med egen vignett og kunne dermed få til en så bred og omfattende dekning de bare ville. Trykketeknologien la ingen begrensninger på hva slags type stoff de brakte. Vi har sett at de fire avisene hadde ulik stoffmiks: *VG* og *Dagbladet* trykket mange human touch-saker, *Arbeiderbladet* brukte mye byråstoff og *Aftenposten* mange korrespondentrapporter. Det teknologien begrenset, var ferskheten i

Medium/Parameter	Presse	Radio	Fjernsyn
Nyhetsdekningens numeriske dimensjon:	Sterk publisitetsøkning. Klimaks nådd 10. og særlig 11. november	Sterk publisitetsøkning. Opptil 100 prosent av sendetiden i Dagsnytt. Klimaks nådd 9. og 10. november	Sterk publisitetsøkning. Opptil ca. 75 prosent av sendetiden i Dagsrevyen. Klimaks nådd 9. og 10. november.
Nyhetsdekningens journalistiske forløp	Antok et før, under og etter-mønster	Antok et før, under og etter-mønster	Antok et før, under og etter-mønster
Nyhetsdekningens iboende symbolikk	Bevegelsesfrihetens ufattelige øyeblikk for DDR-borgerne	Bevegelsesfrihetens ufattelige øyeblikk for DDR-borgerne	Bevegelsesfrihetens ufattelige øyeblikk for DDR-borgerne

Tabell 13: Nyhetsdekningen av Berlinmurens fall i presse, radio og fjernsyn inndelt etter undersøkelsens tre parametre.

stoffet, men selv her ser vi fire helt forskjellige løsninger fredag den 10. november. Avisenes styrke lå i dens detaljrikdom – og i kombinasjonen av førstesider og nyhetsreportasjer som ble utdypet og forklart i kommentarer og analyser. Til gjengjeld var avisene det langsomste mediet: De trykket kun gårsdagens nyheter og nådde sitt klimaks først halvannet døgn etter. Dette prøvde de å skjule ved å bruke presensform og skrive «i går» osv. Avisenes detaljrikdom trengte tid. Pressens styrke var derfor tett forbundet med selve utgivelseshyppigheten.

Radioen var kontrasten. Den hadde sin styrke i hurtigheten. Radioen var det raskeste av de tre mediene: Bulletinene kom fra time til time. De som ville få med seg siste nytt, måtte ty til radioen – på Dagsnytts faste klokkeslett fra morgen til midnatt. Bulletinene var utformet i en konsis og fortettet form. Den knappe formen, kombinert med ferskheten i meldingene, var radioens fremste egenskap. Korrespondentrapportenes øyenvitneskildringer var særskilte attraksjoner. Til gjengjeld var radioens informasjonsmengde den laveste av de tre: Det som ble lest i en Dagsnytt-bulletin, fylte ikke mange linjene. Men det lå ikke i teknologien hvordan radioen skulle dekke murens fall: Kanalen kunne jo ha kastet om på sitt oppsatte program og sendt ekstrasendinger disse dagene – men gjorde det ikke. Det var en redaksjonell beslutning som ikke var påtvunget av teknologien. Det var altså P1s forhåndsplanlagte organisering som ga rammen for radioens dekning. Programskjemaet ga struktur til hele dekningen – enten det gjaldt Dagsnytts bulletiner eller programmer som Verden i dag og Ukeslutt.

Fjernsynet hadde sin styrke i hvordan direktesendt nyhetsopplesning i studio ble kombinert med slående TV-innslag av visuell karakter. Dagsrevyens TV-reportasjer ga en sansemessig tilgang til Berlinmurens fall som gikk lenger enn det var mulig i presse og radio. I TV kunne man se og høre det de andre hadde fortalt. Folkefesten på Berlinmuren var et perfekt TV-motiv. Det var slående og visuelt – og umiddelbart forståelig. Det samme var alle scenene med jubel og glede, østtyskerne som besøkte Vest-Berlin for første gang, bilkøene som skapte kaos ved grensen og så videre. Til gjengjeld var fjernsynets faktiske informasjonsmengde lav: Alt som ble sagt i Dagsrevyen om muren i en av dets sendinger, ville neppe fylt ut én eneste avisside. Fjernsynet ga seerne altså et rikere sanseinntrykk, men færre fakta. I TV kom nyhetene kl. 19.30 samme kveld – som et tett sammendrag av dagens nyhetsbilde. I hurtighet plasserte fjernsynet seg etter radioen, men før pressen. Det var en programpolitisk prioritering av NRK å gjøre Dagsrevyen til TV-kveldens flaggskip – den rollen sprang ikke ut av teknologien i seg selv.

Vi ser av dette at det ligger en utfordring i å avveie medienes faktiske handlerom mot føringene i deres teknologi. Papiravisen, radioprogrammet og TV-sendingen var selvfølgelig tre helt forskjellige grunnformer med hvert sitt særpreg – og enhver analyse

som gransker det mediespesifikke må naturligvis fremheve dette. Fremstillingen ovenfor har da også lagt stor vekt på at formen til hvert enkelt medium la rammer for måten de kunne formidle på: avisen som skriftlig og typografisk, radioen som muntlig og lydbasert og TV som muntlig og visuelt. Men om man vil forklare dekningens karakter bare ut fra teknologien og dens føringer, havner man lett i en uholdbar determinisme. Vi har jo sett at selv om mediene var avhengige av sin teknologi, så var det uendelig mange valg som stod igjen for de redaksjonelle og journalistiske medarbeiderne i presse, radio og TV. Skal man føre dette videre, kommer man inn på den store diskusjonen som ble referert til i innledningen: spørsmålet om de enkelte mediene har iboende egenskaper som «forvandler» det som blir formidlet. Om vi vil ta dette videre herfra, må vi inn i spenningsfeltet mellom mediehistorie og medieteori.

Epilog

Vi begynte denne artikkelen med å peke på det som gjerne kalles «mediesentrert teori». Begrepet stammer fra Joshua Meyrowitz, som i 1994 kalte det for «medium theory».[120] På norsk er denne betegnelsen også kalt «mediumteori».[121] Espen Ytreberg åpner sin drøfting av medie- og kommunikasjonsteori med denne teoritradisjonen.[122] Den retter oppmerksomheten mot medienes egenart og særpreg, ut fra en forestilling om at hvert medium tilfører noe til kommunikasjonen som går gjennom dem – og ser dette «noe» som avgjørende for det som formidles. Ytreberg pekte selv på at man kunne studere den samme nyheten i presse, radio og TV for å belyse dette nærmere, og det er akkurat hva vi har gjort her. Det er presis når vi spør i hvilken grad dekningen i de tre mediene *adskilte* seg fra hverandre *på grunn av* deres egenart som medier, at vi aktualiserer den mediumteoretiske diskusjonen. Derfor skal vi avslutte med å peke på noen forbindelser mellom den undersøkelsen vi nå har foretatt, og det som gjerne kalles for Toronto-skolen.[123]

Artikkelen der Joshua Meyrowitz i 1994 lanserte betegnelsen «medium theory», er siden blitt hyppig sitert. Mindre påaktet har det vært hvordan han trakk inn samtidshistorien i sine argumenter. Han pekte nemlig på «recent events» som «the revolutions in Eastern Europe, and the dissolution of the Soviet Union» som begivenheter som aktualiserte viktige spørsmål om medieform og -innhold. Om Øst-Europa skrev han at «Electronic media's inherent disregard for physical boundaries made it difficult for these countries to restrict their citizen's access to many aspects of Western culture. This gave these populations awareness of what they did not have, as well as awareness of global awareness …».[124] Og om den brede folkelige revolt mot de kommunistiske ettpartistatene i Øst-Europa i 1989 skrev han rett og slett at «These events were not simply reported on television; in many ways, they happened in, on, through, and because of television».[125]

TV-mediet var *avgjørende* for den østeuropeiske demokratibølgen i 1989, mente altså Meyrowitz. Han sa det jo rett ut: Begivenhetene hadde så å si utspilt seg i fjernsynet. Samtidig pekte han på at «medium approaches tend to overlook the significance of content».[126] Han ville altså ha flere innholdsstudier, men også studier av medieinstitusjoner og forskning på hvordan teknologien faktisk var blitt brukt – for å unngå determinisme.[127] Det han var opptatt av, var hvordan «the ways in which the communication pathways and barriers we shape tend to reshape us».[128]

Slik tilkjente Meyrowitz altså mediene en nøkkelrolle i den østeuropeiske demokratibølgen i 1989. Han var spesielt opptatt av elektroniske medier som radio og TV og var opptatt av hvordan de kunne virke tilbake på kultur og samfunn når de først var etablert. Primært tenkte han nok på hvordan folk brukte dem innad i hvert enkelt østeuropeisk land – for eksempel den utbredte bruken av vestlig radio og TV i DDR – men ikke bare. Like viktig for ham var det at publikum i andre land fulgte med på Øst-Europa gjennom mediene i *sine* hjemland – og at befolkningen i Øst-Europa var klar over det (de hadde «awareness of global awareness»). Alt i alt er artikkelen til Meyrowitz derfor et argument for nettopp den typen undersøkelse som vi har foretatt her: ulike mediers dekning av en hendelse som Berlinmurens fall – i land utenfor Øst-Europa. Her er det på sin plass å peke på at Meyrowitz plasserer seg som en andregenerasjonsforsker i en fagtradisjon som startet

TV spilte ifølge Joshua Meyrowitz en avgjørende rolle for den østeuropeiske demokratibølgen i 1989, da begivenhetene så å si utspilte seg i fjernsynet. Foto: Ukjent.

med Harold Innis og Marshall McLuhan – som i dag gjerne ansees som Toronto-skolens grunnleggere.

Harold A. Innis (1894–1952) satte seg som livsmål å forstå kommunikasjonsformenes grunnbetydning.[129] Det han gjorde, var å søke svar på spørsmålet «Why do we attend to the things to which we attend?», som han formulerte i forordet til sin bok *The Bias of Communication* (1951). Denne boken var et forsøk på å studere ulike kommunikasjonsformer på en prinsipiell måte. Han skilte mellom medier med «space-bias» og «time-bias», altså medier med *romlige* distribusjonsegenskaper på den ene siden, og dem som formidlet over *tid* – gjennom sin fysiske varighet – på den annen. Han anså moderne medier som presse, radio og fjernsyn som preget av «space-bias». Aviser trykt på papir var så lette at de kunne distribueres over store geografiske områder, mens radio og fjernsyn kunne nå hele folket via eteren. Alle tre kommuniserte altså romlig, mente Innis. Kontrasten fant Innis i de gamle sivilisasjonenes interesse for varighet: monumenter hugget i stein, slik som pyramider, statuer og store bygninger. Slike former kommuniserte gjennom tiden – årtusener – og bidro således til den stabiliteten han mente kjennetegnet disse sivilisasjonene. Slik argumenterte han i *Empire and Communications* fra 1950. Ved sin død i 1952 etterlot han seg fragmenter til et manuskript som han kalte *A History of Communications*. Hvis denne boken var blitt fullført, ville det vært det første standardverket i den mediehistoriske faglitteraturen.[130]

Studerer man dette manuskriptet i dag, viser det seg at Harold Innis ikke kom så langt at han fikk gitt

noen inngående analyser av radio og fjernsyn. Likevel er det mulig å bruke perspektivet hans på en mer generell måte. Innis betraktet alle det 20. århundres medier som preget av det han kalte «presentmindedness».[131] Deres samtidighet var innrettet på øyeblikket her og nå. De bidro til en tankegang som gjennomsyret hele den moderne journalistiske profesjonen fra telegrafen og fremover, som et krav til aktualitet i nyhetsstoffet. Skal vi anvende Innis på nyhetene om Berlinmurens fall i presse, radio og TV, er det nærliggende at vi peker på denne «presentmindedness» i mediene. Men i tillegg må vi også se etter «space-bias»: Hvert av dem spredte sin nyhetsformidling ut til et geografisk spredt millionpublikum i Norge. Skulle Innis selv ha vurdert situasjonen innad i DDR, er det sannsynlig at han straks også ville ha pekt på Berlinmurens «time-bias» – som monumentalt byggverk var den jo reist for å bevare den østtyske staten for all overskuelig fremtid.

Etter Innis var det Herbert Marshall McLuhan (1911–1980) som overtok. Han var opptatt av andre sider ved medienes egenart. Med sin bok *Gutenberg Galaxy* (1962) gjorde han «the typographic man» til sitt hovedanliggende, og med oppfølgeren *Understanding Media* (1964) fikk han sitt internasjonale gjennombrudd. Det nye hos McLuhan var at han betraktet mediene som forlengelser av menneskets sanseapparat. Det gjaldt også for presse, radio og fjernsyn.[132] For McLuhan var pressen en kollektivt produsert tekst med et mosaikk-preget uttrykk. Mosaikken oppstod gjennom måten avisene kombinerte overskrifter, bilder og tekst på sine sider på. Radioen fungerte helt annerledes: McLuhan oppfattet den som en personlig og intim forbindelse mellom stemme og lytter. Radioen knyttet lytterne til et fellesskap utover seg selv – enten det var lokalsamfunnet, regionen eller hele nasjonen, mente han – samtidig som den ga slike fellesskap en stamme-liknende form. Fjernsynet betraktet han som et sanserikt totalmedium, en form som – til tross for TV-bildenes slørete konturer – inviterte seerne til en slags dybdeforståelse fordi mediet hadde evnen til å vise frem pågående prosesser.[133]

Med McLuhan kan vi altså rette oppmerksomheten mot hver medieforms sansemessige egenart og derigjennom deres virkning på mottakerne. Med ham kan vi betrakte avissidene om Berlinmurens åpning og folkefesten på toppen som kollektivt produserte tekster organisert som en slags typografisk nyhetsmosaikk. Med McLuhan kan vi også peke på hvordan NRK P1 – landets største radiokanal – i 1989 trakk lytterne inn i et nasjonalt fellesskap som sammen fulgte med på nyhetsbulletinene fra DDR og situasjonen i Berlin. Anvendt på TV-mediet ville McLuhan rettet blikket mot dets evne til å skildre pågående prosesser – her murens fall og oppløsningen av DDR – i dybden. Og det har vi faktisk sett at TV-mediet gjorde gjennom de mange symbolmettede TV-bildene som Dagsrevyen viste.

Med McLuhan kan vi altså rette oppmerksomheten mot hver medieforms sansemessige egenart og derigjennom dens virkning på mottakerne.

Det er altså i tradisjonen fra disse to at Joshua Meyrowitz plasserer seg selv.

Ni år før han definerte begrepet «medium theory» – altså i 1985 – publiserte han boken *No Sense of Place. The Impact of Electronic Media on Social Behaviour*. I kapitlet «The Separation of Social Place from Physical Place» pekte han på hvordan elektroniske medier innførte et skille mellom stedet man befant seg på, og den viten man der hadde tilgang til.[134] Fire år etter inntraff demokratibølgen i 1989 – og den viste blant annet hvor viktig vestlig radio og TV var for befolkningen i DDR og ellers i Øst-Europa.[135] Dette gjorde perspektivene til Meyrowitz påtrengende aktuelle. Satt på spissen: Han lanserte faktisk betegnelsen «medium theory» bl.a. for å forstå medienes betydning for den østeuropeiske demokratibølgen i 1989: Han slo nemlig fast at «We need to study all these things if we are to understand our media world».[136]

Noter

1 Alle lydfilene ligger her: https://nbno.box.com/s/vgju3r9l3y1ryn1myxbyghystk527i3j. En tidligere versjon av denne artikkelen ble lagt frem som paper på Normedia-konferansen i Tampere, Finland, 17.-19. august 2017.
2 Augdahl 2016
3 Programbladet nr. 45–47, 1989
4 Alle Dagsrevyens sendinger for perioden ligger her: https://tv.nrk.no/serie/dagsrevyen/FNYH23000589/01-11- 1989, mens Kveldsnytt ligger her: https://tv.nrk.no/serie/kveldsnytt
5 Ytreberg 2006: 20
6 Ibid.: 10
7 Ibid.: 20
8 Ibid.: 20–21, se også Rasmussen 1999
9 Ibid.: 21
10 Ibid.: 30
11 Taylor 2009
12 Meyer 2009, Bruner 1989
13 Bahrmann og Links 1994, Hertle 2009
14 Gorbatsjov 1987, 1996, 2013
15 Smith 2005, Sakwa 2010
16 Gaddis 2005, Lundestad 2010
17 McNair 1991, Paletz et al. 1995
18 Aumente et al. 1999
19 Hesse 1990, Steinmetz 2004
20 Nelson 1997, se også Short 1986
21 Bliss 1991: 449
22 Bastiansen og Werenskjold (red.) 2015, Jager og Raundalen (red.) 2009
23 Taylor 2009
24 Mohn 1962
25 Gorbatsjov 1987, 1996, 2013
26 Thomas 2001
27 Taylor 2009
28 Mohn 1962
29 VG 1. november 1989
30 VG 2. november 1989
31 VG 4. november 1989
32 VG 6. november 1989
33 VG 6.–8. november 1989
34 VG 8. november 1989
35 Dagbladet 2. november 1989
36 Dagbladet 3. november 1989
37 Dagbladet 6. november 1989
38 Dagbladet 7. november 1989
39 Ibid.
40 Ibid.
41 Dagbladet 8. november 1989
42 Arbeiderbladet 1.–2. november 1989
43 Arbeiderbladet 4. november 1989
44 Arbeiderbladet 6. november 1989
45 Arbeiderbladet 8. november 1989
46 Aftenposten 2. november 1989
47 Aftenposten 3. november 1989
48 Ibid.
49 Ibid.
50 Aftenposten 4. november 1989
51 Aftenposten aftenutgave 4. november 1989
52 Aftenposten 6. november 1989
53 Ibid.
54 Aftenposten aftenutgave 6. november 1989
55 Aftenposten 7. november 1989
56 VG 9. november 1989
57 Dagbladet 9. november 1989
58 Arbeiderbladet 9. november 1989
59 Aftenposten 9. november 1989
60 Steinmetz 2004
61 VG 10. november 1989
62 Dagbladet 10. november 1989
63 Aftenpostens leder 10. november 1989
64 Aftenpostens aftenutgave 10. november 1989
65 VG 11. november 1989
66 Ibid.
67 Dagbladet 11. november 1989
68 Ibid.
69 Aftenpostens morgenutgave 11. november 1989
70 Aftenposten 11. november 1989
71 Ibid.
72 Aftenpostens aftenutgave 11. november 1989
73 VG 13. november 1989
74 Ibid.
75 VG 14. november 1989
76 Dagbladet 13. november 1989
77 Dagbladet 14. november 1989
78 Arbeiderbladet 13. november 1989
79 Arbeiderbladet 15. november 1989
80 Arbeiderbladet 16. november 1989
81 Aftenposten 13. november 1989
82 Ibid.
83 Ibid.
84 VGs leder 11. november 1989
85 VG 13. november 1989
86 VG 14. november 1989
87 Dagbladets leder 11. november 1989
88 Aftenpostens leder 16. november 1989
89 Aftenposten 16. november 1989
90 Hertle 2009:144–145
91 https://nbno.box.com/s/vgju3r9l3y1ryn1myxbyghystk527i3j. Alle opplysninger og sitater fra sendingene er hentet herfra
92 Ibid.
93 Ibid.
94 Røssum 1990
95 https://nbno.box.com/s/vgju3r9l3y1ryn1myxbyghystk527i3j
96 Ibid.
97 Ibid.
98 Ibid.

99 Ibid.
100 Ibid.
101 Røssum 1990: 25
102 Ibid.: 29
103 Ibid.: 31
104 NRK-fjernsynet sendte tre nyhetssendinger per kveld i 1989: Ettermiddagsnytt, Dagsrevyen og Kveldsnytt.
105 Etter digitaliseringen av sendingene, spesielt for denne undersøkelsen, er de siden plassert på NRKs offisielle nettside, under tittelen «NRK arkiv», på nrk.no. Der er de tilgjengelige som «årgang 1989».
106 Sælid 2016
107 Dagsrevyen 8. november 1989
108 Dagsrevyen 9. november 1989, NRK-arkivet
109 Røssum 1990: 31
110 Røssum 1990
111 Jf. sendingen, som ligger her: https://tv.nrk.no/serie/dagsrevyen/FNYH23000589/01-11-1989
112 Dagsrevyen 8. november 1989
113 Dagsrevyen 10. november 1989
114 Dagsrevyen 12. november 1989
115 Sendingen ligger her: https://tv.nrk.no/serie/dagsrevyen/FNYH23000589/01-11-1989
116 På liknende måte oppsummerte NRKs Moskva-korrespondent, Hans-Wilhelm Steinfeld, sine erfaringer med å rapportere om 1989, i sin bok Nærbilder av et politisk jordskjelv (1990).
117 Stefansen 1990: 23
118 Ibid.: 80
119 Ibid.: 229
120 Meyrowitz 1994
121Nyre 2004, Rasmussen 1999, 2007
122 Ytreberg 2006: kap. 1
123 Watson og Blondheim 2007, Katz et al. 2003: 153 ff.
124 Meyrowitz 1994: 72
125 Ibid.: 72–73
126 Ibid.: 70
127 Ibid.: 71
128 Ibid.:
129 Heyer 2003, Watson 2006
130 Flere av kapitlene fra denne boken ble utgitt for første gang så sent som i 2015, se Buxton et al. 2015.
131 Heyer 2003, Watson 2006
132 McLuhan 1964/ 1987: 203 ff., 297 ff., 308 ff.
133 McLuhan 1964/ 1987
134 Meyrowitz 1985: 115 ff.
135 Se f.eks. Hesse 1990, Nelson 1997
136 Meyrowitz 1994: 73

Litteratur:

Aumente, J. et al. (1999). *Eastern European Journalism Before, During and After Communism.* New Jersey: Hampton Press

Bahrmann, H. og Links, C. (2009). *Chronik der Wende, Die Ereignisse in der DDR zwischen 7. Oktober 1989 under 18. März 1990.* Berlin: Chr. Links Verlag, 12. Auflage

Bastiansen, H.G. og Werenskjold, R. (red) (2015). *The Nordic Media and the Cold War.* Gothenburg: Nordicom

Bliss, E. (1991). *Now the News. The Story of Broadcast Journalism*. New York: Columbia University Press

Buxton, W.J., Cheney, M. og Heyer, P. (eds.) (2015). *Harold Innis's History of Communications*. Lanham, Boulder, New York & London: Rowman & Littlefield

Bruner, M.S. (1989): «Symbolic Uses of the Berlin Wall 1961–1989.» *Communication Quarterly* 37 (4) s. 319–328.

Dypvik, A.S. (2013). *DDR. Forteljingar om eit nedlagt land.* Oslo: Samlaget

Gaddis, J.L. (2005). *The Cold War. A New History.* New York: Penguin Press

Gorbatsjov, M. (1987). *Perestroika. Nytenkning for vårt land og verden.* Oslo: Hjemmets forlag

Gorbatsjov, M. (1996). *Memoirs.* New York: Doubleday

Gorbatsjov, M. (2013). *Min egen historie*. København: Lindhardt and Ringhof

Hendriksen, G. (1994). *Mellom allianselojalitet og markedsinteresser. Forholdet mellom Norge og Øst-Tyskland 1949–1962.* Hovedoppgave i historie, UiO 1994

Hertle, H.H. (2009). *Chronik des Mauerfalls. Die dramatischen Ereignisse um den 9. November 1989.* Berlin: Chr. Links, 12. opplag

Hesse, K.R. (1990). «Cross-Border Mass Communication from West to East Germany.» *European Journal of Communication* 5 s. 355–371

Heyer, P. (2003). *Harold Innis, (Critical Media Studies: Institutions, Politics, and Culture).* Lanham: Rowman & Littlefield Publishers

Innis, H.A. (1950/1986). *Empire and Communications*. Victoria: Press Porcepic Limited

Innis, H.A. (1951/1995). *The Bias of Communication*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press

Jager, B. og Raundalen J. (red.) (2009). *DDR – Det det var. Øst-tysk kultur- og hverdagshistorie*. Oslo: Abstrakt forlag

Jørgensen, S.I. (2014): *Tyskland stiger frem*. Oslo: Aschehoug

Katz, E., Peters, J.D, Liebes, T. og Orloff, A. (red.) (2003). *Canonic Texts in Media Research*. Cambridge: Polity Press

Lorenz, E. (2013). *Willy Brandt, Et politisk liv*. Oslo: Res Publica

Lundestad, G. (2010). *East, West, North, South: Major Developments in International Politics Since 1945*. London: Sage, sjette opplag

McLuhan, H.M. (1962*). Gutenberg Galaxy*. Toronto: University of Toronto Press

McLuhan, H.M. (1964/1987). *Understanding Media. The Extensions of Man*. London and New York: Ark Paperbacks

McNair, B. (1991). *Glasnost, Perestroika and the Soviet Media*. London: Routledge

Meyer, M. (2009). *1989 – året som forandret verden*. Oslo: Versal forlag/Imprint, Gyldendal norsk forlag

Meyrowitz, J. (1985). *No Sence of Place*. New York og Oxford: Oxford University Press

Meyrowitz, J. (1994): «Medium Theory.» I Crowley, D. og Mitchell, D. (red.). *Communication Theory Today*. Cambridge: Polity Press, s. 50–57

Mohn, A.H. (1962). *Berlin*. Oslo: Gyldendal

Nelson, M. (1997). *War of the Black Heavens. The Battles of Western Broadcasting in the Cold War*. Syracuse University Press

Nyre, L. (2004 «Mediumteori.» *Norsk Medietidsskrift* (1) s. 24–48)

Paletz, D.L., Jakubowicz, K. og Novosel, P. (1995). *Glasnost and After. Media and Change in Central and Eastern Europe*. New Jersey: Hampton Press

Rasmussen, T. (1999). «Hinsides budskapet – mediesentrert teori og telegrafisk kultur.» Braa, K., Hetland, P. og Liestøl, G. (red.). *Nettsamfunn*. Oslo: Universitetsforlaget

Røssum, J. (1990). *Den aust-europeiske revolusjonen*. Oslo: Samlaget

Sakwa, R. (2010). *Communism in Russia*. Houndmills/Basingtoke: Palgrave Macmillan

Short, K.R.M. (1986). *Western Broadcasting over the Iron Curtain*. London: Croom Helm

Smith, J. (2005). *The Fall of Soviet Communism 1985-1991*. Houndmills/Basingtoke: Palgrave Macmillan

Stefansen, A. (1990). *Folkevår i øst*. Oslo: Cappelen

Steinfeld, H.W. (1990). *Nærbilder av et politisk jordskjelv*. Oslo: Cappelen

Steinmetz, R. (2004). «The Opening of the Berlin Wall on 9 November 1989, and East-West Television Cooperation.» *Historical Journal of Film, Radio and Television 24*(3) s. 465–482

Taylor, F. (2009). *Berlinmuren. 13. august 1961–9. november 1989*. Oslo: Cappelen Damm

Thomas, D.C. (2001*). The Helsinki Effect. International Norms, Human Rights and the Demise of Communism*. Princeton: Princeton University Press

Watson, A.J. (2006). *Marginal Man. The Dark Vision of Harold Innis*. Toronto: University of Toronto Press

Watson, R. og Blondheim, M. (red.) (2007). *The Toronto School of Communication Theory. Interpretations, Extensions, Applications*. Toronto and Jerusalem: Toronto University Press & The Hebrew University Magnes Press

Ytreberg, E. (2006). *Medie- og kommunikasjonsteori*. Oslo: Universitetsforlaget

Kilder:

Presse: *VG*, *Dagbladet*, *Arbeiderbladet* and *Aftenposten*: systematisk undersøkt for perioden 1.–15. november 1989

Radio: NRK P1: systematisk studert via komplette lydfiler for NRK P1 for dagene 9.–11. november 1989, kopiert ved Kringkastingsarkivet i Nasjonalbiblioteket, spesielt for denne undersøkelsen.

Fjernsyn: systematisk stadium av Dagsrevyen, 1.–15. november 1989, digitalisert av NRK på forfatterens anmodning, spesielt for dette prosjektet, deretter lagt ut på «NRK-arkiv» på nrk.no. Kveldsnytt-sendingen 9. november 1989 inngår også i utvalget.

Fakta-informasjon om Dagsrevyen/Kveldsnytt er kontrollert mot NRKs TV database over nyhetsinnslagene i sendingene, for hele perioden 1.–15. november 1989.
Pressefolk 1997, Oslo: Norsk Presseforbund
Programbladet, nr. 46–47, november 1989
University of Toronto/Faculty of Information (2016): The Toronto School. Then. Now. Next. Konferanseprogram for internasjonal konferanse 13.–16. oktober 2016 ved Victoria College/St. Michale's College, University of Toronto

Pilotstudier: (semesteroppgaver) ved Avdeling for mediefag, Høgskolen i Volda, høsten 2016:

Augdahl, Andreas: «Det skjer naturligvis ikke over natten», Berlinmurens fall i NRK P1 9.–11. november 1989
Engesund, Karen Sofie: Aftenpostens dekning av Berlinmurens fall 1989
Fløtlo, Julianne: VG og Berlinmurens fall
Ho, Thao Than: Dagbladet og Berlinmurens fall
Solheim, Helene Malm: Makta som smuldra vekk over natta: Bergens Tidende og Berlinmurens fall
Sælid, Bjørnar T.: «Bileta får tale for seg», NRK-fjernsynet si dekking av Berlinmuren sitt fall i 1989

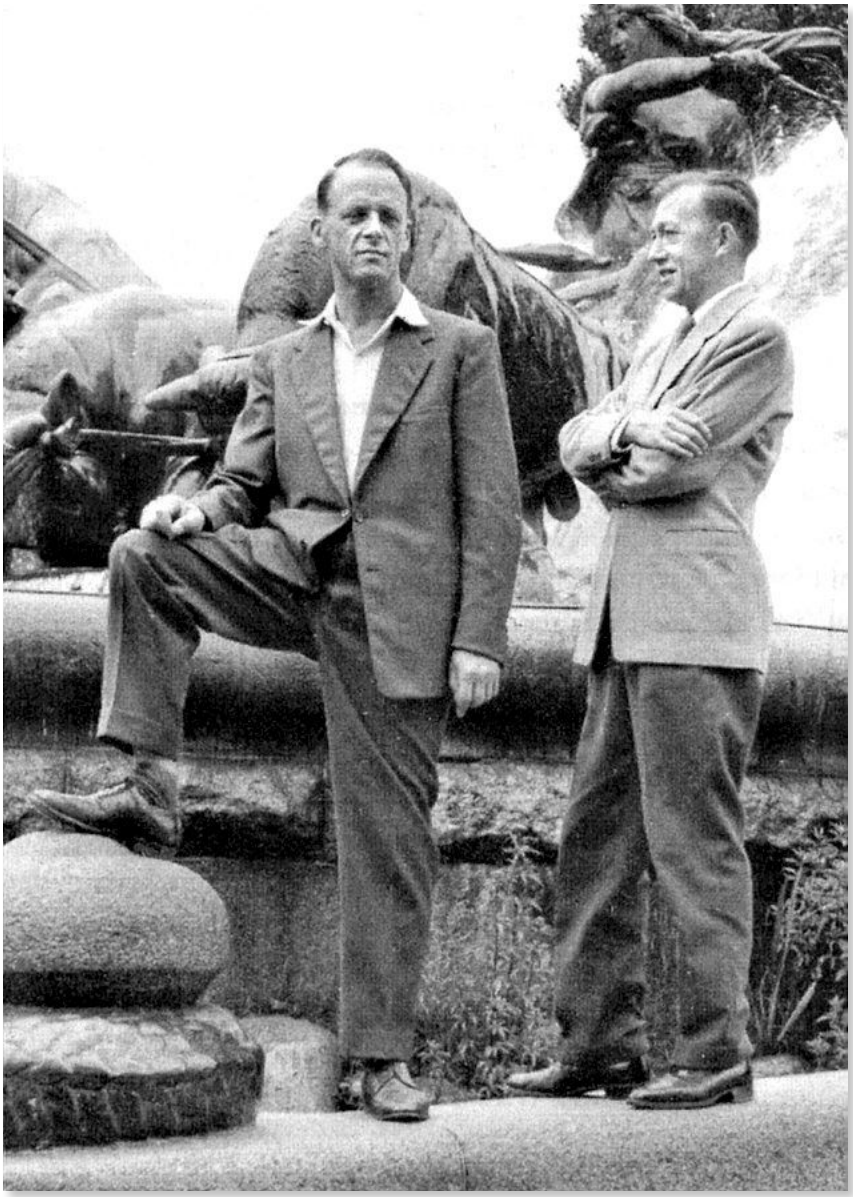

Øivind Eckhoff (t.v.) og kjæresten Arne Heli var i 1950 med å starte Det norske forbundet av 1948, en organisasjon for homofile. Begge to brukte pseudonym i media. Foto: Fra boken Masker og motstand: diskré homoliv i Norge 1920-1970. Ukjent fotograf.

Import av svenske skurker

Svenske avisers betydning for fremstillingen av homoseksuelle i norske aviser 1950-1952

Anders Gjesvik
Universitetslektor i journalistikk
Oslo Metropolitan University
andersgj@oslomet.no

Ved inngangen til 1950-årene fantes det ingen åpne homofile personer i Norge, og knapt heller begrepet *homofil*, som vektlegger en helhetlig kjærlighet mellom to personer av samme kjønn. Det eksisterte bare *homoseksuelle* personer – men svært få nordmenn kjente noen. Det fantes skjulte og eksklusive nettverk i storbyene der homoseksuelle menn traff hverandre. Tidens metafor var «å komme inn», i kontrast til metaforen «å komme ut (av skapet)» som ble vanlig i 1970-årene. Ved inngangen til 1950-årene var det blitt lettere å komme inn i nettverkene, på grunn av bedre transport til byene og muligheten for å bli kjent med andre menn gjennom diskrete annonser i ukeblader og aviser.[1] For det dreide seg mest om menn, og hvorfor skal jeg straks komme tilbake til.

For det store flertallet fantes homoseksuelle bare i lokale rykter om tvilsomme menn som man advarte barna mot, i medisinske oppslagsverk, og ikke minst i avisene. Avisenes makt til å forme oppfatningen av den homoseksuelle var svært stor når leserne ikke kjente noen og knapt hadde andre kilder som kunne korrigere avisenes fremstillinger. Medienes fremstilling av en gruppering former hvordan majoriteten ser dem, en majoritet som har makt til å bestemme hvilke rettigheter denne grupperingen skal ha. Men mediefortellingene former også hvordan medlemmene av grupperingen ser seg selv, og hva de kan være.[2]

For det store flertallet fantes homoseksuelle bare i rykter om tvilsomme menn, i medisinske oppslagsverk, og ikke minst i avisene.

Jeg har tidligere vist, i en historisk analyse av pressedekningen av homofile fra 1950-årene til 1980-årene, at i de tre første årene av 1950-årene er det fremstillingen av homoseksuelle menn i Sverige som dominerer bildet som tegnes i de norske avisene.[3] I denne artikkelen vil jeg belyse spørsmålene om hvorfor de svenske forholdene fikk så stor spalteplass, og hvilken betydning det kan ha hatt for nordmenns oppfatning av den homoseksuelle. Utvalget var opprinnelig basert på klipparkivet til Karen-Cristine (Kim) Friele skjenket til Skeivt arkiv ved Universitetsbiblioteket i Bergen, og søk på begrepene «homofil» og «homoseksuell» i avisarkivet ved Nasjonalbiblioteket. Utvalget er så utvidet til å bestå av samtlige nyhetsartikler i *Aftenposten* som omtaler homoseksualitet i denne perioden. Artiklene er hentet fra avisens digitale arkiv med søk på «homoseksuell» og «homofil». Frieles klipparkiv inkluderer andre aviser enn *Aftenposten*, og det totale utvalget fra 1950-1952 er nå utvidet til 36 nyhetsartikler. Jeg har tidligere vurdert Frieles materiale uten å finne noen klar tendens i hennes utvalg.[4] Hele utvalget er presentert på side 8.

Det er interessant å se hvilke fortellinger svenske

aviser bød på i perioden, for å si noe om hvilket utvalg de norske redaksjonene valgte å publisere. *Dagens Nyheter* er den svenske avisen det oftest blir referert til i de norske avisene. Jeg har derfor også gått gjennom samtlige nyhetsartikler om homoseksualitet 1950–1952 som jeg har funnet i det digitale arkivet til *Dagens Nyheter*. Et bredere bilde med flere svenske avisers fremstilling av homoseksualitet har jeg funnet i den omfattende historiske gjennomgangen i Göran Söderströms *Sympatiens hemlighetsfulla makt*.[5] Både *Aftenposten* og *Dagens Nyheter* var de største avisene i sine respektive land ved inngangen til 1950-årene, og deres fremstillinger av den homoseksuelle hadde derfor svært store publikum.

Denne artikkelen vil dermed belyse hvordan både norske og svenske aviser fremstilte den homoseksuelle i perioden 1950–1952 gjennom å analysere hvilke kilder de brukte, og hvilke narrativer de fremstilte ham i ut fra rolletrioen helt, skurk og offer.

Usynlige kommunister

Holdningene til homoseksuelle i Norge i tidligere tider ble også formet av forhold utenfor Skandinavia. Det var kald krig, og etterkrigstiårene var preget av militaristiske idealer som maskulinitet, fedrelandskjærlighet, disiplin, sedelighet og kristne verdier. 4000 amerikanske soldater ble i løpet av krigen kastet ut av hæren på grunn av homoseksualitet.[6] Den republikanske senatoren Joseph McCarthy fikk i februar 1950 med seg andre sterkt konservative senatorer i jakten på «samfunnsfarlige kommunister», og de opprettet en undersøkelseskomité for både å oppspore sikkerhetsrisikoer og å «avskjedige homoseksuelle og andre seksuelt perverse». Komiteen konkluderte i desember samme år med at én eneste homoseksuell i statlig forvaltning var nok til å lokke normale individer over i homoseksualiteten, spesielt de unge. 5000 høyere militærpersonell og statstjenestemenn fikk sparken grunnet «homoseksualitet» fra 1947 til 1961, og flere hundre tusen menn og kvinner ble tvunget til å sverge at de ikke var homoseksuelle. Budskapet var klart: Homoseksuelle skulle holde seg i skapet.[7] Washington DC hadde før dette et ganske stort og liberalt felleskap av homoseksuelle.

I mai 1951 hoppet de britiske diplomatene Guy Burgess og Donald Maclean av til Sovjet. Begge hadde vært knyttet til den britiske ambassaden i Washington – og begge var tiltrukket av menn. Sammenhengen mellom kommunisme og homoseksualitet var dermed demonstrert.[8]

Det faktum at anslagsvis 10 000 homoseksuelle ble fraktet til nazistenes konsentrasjonsleirer i løpet av krigen, ser ikke ut til å ha hatt nevneverdig påvirkning på etterkrigstiden syn på homoseksualitet. Mens jøder ble sett som verdige ofre, var de homoseksuelle fortsatt like klare skurker. Homoseksuelle som offer for nazismen i Tyskland var i stor grad et tabu og et fortiet tema frem til slutten av 1960-årene.[9]

I 1948 kom en rapport fra USA som alminneliggjorde homoseksualitet, men som også bidro til det motsatte. Biologen Alfred Kinseys rapport var basert på 18 500 intervjuer med amerikanske menn. Rapporten viste at 37 prosent av alle amerikanske menn hadde homoseksuelle tiltrekninger eller erfaringer, og fire prosent var eksklusivt homoseksuelle hele livet. Rapporten kom som et sjokk for de fleste, ikke bare på grunn av den store andelen homoseksuelle i befolkningen, men også fordi den fastslo at hvem som helst kunne være homoseksuell. Han kunne ikke lenger identifiseres ved sin avvikende feminine adferd. Det var gode nyheter for dem som ville normalisere homoseksualitet, men for flertallet var det ekstra truende at homoseksuelle menn kunne finnes overalt. De homoseksuelles usynlighet kan ha bidratt til et behov for å fremstille dem som stereotypier. Den viktigste funksjonen til stereotypier er å trekke klare grenser for akseptable oppførsler og normer, særlig der grensene i virkeligheten er flytende eller usynlige. Stereotypiens rolle er å synliggjøre det usynlige så det ikke kryper inn på oss usett ved å skape forskjeller der de er langt mindre enn normsystemet liker.[10]

De homoseksuelles usynlighet kan ha bidratt til et behov for å fremstille dem som stereotypier.

I mai 1951 hoppet de britiske diplomatene Guy Burgess (foto: Wikipedia) og Donald Maclean (foto: NPR.org.uk) av til Sovjet. Begge hadde vært knyttet til den britiske ambassaden i Washington – og begge var tiltrukket av menn. Sammenhengen mellom kommunisme og homoseksualitet var dermed demonstrert.

Forbuden smitte

Homoseksuelle handlinger mellom menn var straffbart i Norge frem til 1972. Norsk lov har aldri kriminalisert kvinnelig homoseksualitet, noe som skyldtes en forståelse av kvinner som seksuelt passive, og dermed ute av stand til utføre noen særlig seksuell aktivitet sammen. Historisk har «omgjengelse mot naturen» forutsatt penetrasjon, og dermed ikke blitt ansett som aktuelt for kvinner. Paragraf 213 i den norske straffeloven som forbød homoseksualitet, ble vedtatt våren 1902, og det ble diskutert om «kjønslig omgjængelse mellem kvinder» burde rammes av den nye loven. Justisminister Ole Anton Qvam tilhørte Venstre og var en tidlig tilhenger av kvinners stemmerett. Men debatten om kvinnelig homoseksualitet syntes han var tåpelig: «Skal vi mandfolk her tage os til at indføre en ny straffebestemmelse om et forhold, som jo aldeles ikke passer til dette? Legemlig omgjængelse mellem to kvinder, kjønslig omgjængelse, har man hørt om noget sådant? *Det hører jo til de umulige ting*».[11]

«Legemlig omgjængelse mellem to kvinder, kjønslig omgjængelse, har man hørt om noget sådant? Det hører jo til de umulige ting.»

Straffelovrådet utredet i 1953 bruken av paragraf 213 fra 1905–1950 og fant at 119 menn var dømt for brudd på paragrafen. Straffelovrådet mente at mesteparten av de 57 dommene fra landsbygda dreide seg om *crimen bestialis*, sex med dyr. Nesten samtlige andre dommer dreide seg om seksuell omgang med mindreårige eller andre brudd på paragrafen enn homoseksualitet.[12] Da loven ble vedtatt i 1902, sørget lovgiverne for at terskelen skulle være høy for å straffe seksuell omgang mellom voksne menn med setningen «Påtale finner alene sted når det er påkrevet av almene hensyn». En årsak til dette var at en hyppig straffeforfølgelse ville skape

Den svenske pastor Karl-Erik Kejne i sykesengen i 1951 etter en påstått forgiftning fra homoseksuelle i Sverige. Kejne startet i 1950 en heksejakt på svenske homoseksuelle som varte i flere år, og som fikk enorm oppmerksom i svensk presse. Noe av dette ble gjengitt i norske aviser. Kejne ble i 1956 dømt for bakvaskelser. Foto: det svenske reportasjebladet Se.

stor oppmerksomhet om homoseksualitet, noe som ble ansett som et større onde enn selve handlingene.[13] Riksadvokaten fastslo senere i et skriv at ved homoseksuell omgang med menn under 21 år krevde «almene hensyn» at saken ble påtalt, for heterofile forhold gjaldt fortsatt en lavalder på 18 år. I 1938 ble 34 menn i Bergen dømt for brudd på paragraf 213, veldig mange av dem hadde hatt sex med menn under 21 år. De ble dømt for seksuell omgang med mindreårige, og slike saker bidro til den seiglivete koplingen mellom homoseksualitet og pedofili.[14] 21-årsgrensen ble ellers lite brukt av myndighetene.

Men selv om det norske forbudet mot sex mellom voksne menn var slumrende eller sovende, var det på flere måter truende. Folk flest kjente trolig til forbudet, men visste ikke i hvor liten grad det ble anvendt. En lovparagraf som gjorde homoseksualitet straffbart, legitimerte også svært negative holdninger til homoseksuelle. En spørreundersøkelse fra 1947 om alvoret i syv forbrytelser viste at nordmenn regnet homoseksualitet som den tredje verste forbrytelsen, bare forbigått av mord og voldtekt.[15]

Denne kraftige fordømmelsen av homoseksualitet var i stor grad basert på en oppfatning av at voksne menn kunne forføre barn og ungdom til å bli homoseksuelle. I 1930-årene ble psykoanalytisk teori som beskrev barndomsopplevelser som avgjørende for seksuell utvikling, utbredt, og dette ble koplet til homoseksualitet i seksualpedagogiske skrifter i Europa. Skriftene advarte tydelig mot smittefaren for gutter fra homoseksuelle menn. Før 1930-årene var straffeforfølgelsen av homoseksualitet hovedsakelig basert på brudd på sivil orden og moral, ikke lidelsen til det individuelle offeret.[16] Umoralen var i

stor grad legitimert ved bibelens understrekning av at seksuell omgang var noe som tilhørte mann og kvinne sammen. Bibelen ga klar beskjed: «Når en mann har omgang med en annen mann slik som en har omgang med en kvinne, har de begge gjort en avskyelig gjerning. De skal dø; det hviler blodskyld på dem».[17] Folk flest var nok ikke tilhengere av dødsstraff for homoseksualitet, men den bibelske fordømmelsen av homoseksualitet levde videre sammen med frykten for smitte i 1950-årene.

Manglende kunnskaper, fordømmelsen og forståelsen av homoseksuelle som overgripere gjorde at det var vanskelig nok å innrømme overfor seg selv man var tiltrukket av sitt eget kjønn. Da Arbeiderpartipolitikeren Hans Hjerpekjøn som ung i Tønsberg i 1950-årene innså at han var tiltrukket av menn, snakket han med både Gud og seg selv om den grusomme byrden. Den eneste homoseksuelle han hadde hørt om var den fæle mannen som ifølge ryktene var ute etter unge gutter. «Han så for seg en fremtid som kriminell. For ham var det å være homo ensbetydende med å forgripe seg på barn og unge», skriver journalisten Jonas Rein Seehus basert på samtaler med Hjerpekjøn.[18]

«Ungdom på farliga vägar i Stockholm. Varning till föräldrarna, polisen är nästan maktlös.»

Svenske tilstander

I Sverige var situasjonen for homoseksuelle annerledes enn i Norge ved inngangen til 1950-årene. Riksdagen opphevet kriminaliseringen av homoseksualitet i 1944, ut ifra en forståelse av at homoseksualitet var medfødt, og at en straff ikke ville virke preventivt. Forståelsen av homoseksualitet som medfødt kan virke i strid med oppfatningen av at unge menn kunne smittes, men det ble i samtiden forklart med at mange unge menn bar på en latent homoseksualitet som kunne utløses i møte med voksne homoseksuelle menn.[19]

Avkriminaliseringen gjorde det ikke noe særlig lettere å være åpent homoseksuell i Sverige. Loven syntes viktig, men «för det stora flertalet spelade den mindre roll jämfört med det sociala trycket i den personliga närmiljön. De flesta människor fortsatte länge att välja tystnaden, diskretionen och smygandet», ifølge skribenten Nils Weijdegård i tidsskriftet *lambda nordica*.[20]

Synet på homoseksuelle i Sverige ser ut til å ha vaklet mellom det tragiske «det är synd om dem», og det forbryterske «de är farliga och otäcka». Svenske homoseksuelle vaklet altså mellom rollen som offer for egen legning og rollen som avskyelig skurk som truet med å forføre ungdommen. Tanken at homoseksualiteten kunne innebære en positiv egenverdi, virket ukjent.[21]

De svenske kveldsavisene omfavnet heller ikke straffefriheten. De publiserte mange artikler der politi og ungdomsarbeidere skildret og advarte mot den homoseksuelle prostitusjonen i Stockholm. Denne var vel etablert og godt kjent av politiet allerede på slutten av 1800-tallet, men frem til avkriminaliseringen av homoseksualitet hadde taushetspolitikken dominert i det svenske samfunnet.[22] *Expressen* bringer 7. februar 1947 en stor artikkel med den omfattende tittelen «Ungdom på farliga vägar i Stockholm. Varning till föräldrarna, polisen är nästan maktlös». Politiet advarer mot den «homosexuella smittan». Journalisten hevder at gutter helt ned til tolv år deltar i prostitusjonen, og at den skjer «mycket mera öppet sedan strafflindringen trädde i kraft 1944. En straffskärpning borde övervägas».

Avisenes omfattende omtale av den voldsomme økningen i gutteprostitusjonen fortsatte inn i 1950-årene, og i 1951 opprettet kriminalpolitiet i Stockholm den såkalte «homosexkommissionen» for å avsløre kundene. I den offentlige debatten ble antallet prostituerte gutter i Stockholm oppgitt til 3000. Da alle kjente tilfeller registrert av politiet og barnevernsnemnden ble gjennomgått i 1954, kom man til 88 gutter, hvorav 44 hadde hatt mer enn tre betalte møter.[23] Det var fortsatt aviser som tok inn innlegg som forsvarte de homoseksuelle i slutten av 1940-årene, men tonen ble mer fiendtlig ved overgangen til 1950-årene.

8. mars 1950 publiserte *Dagens Nyheter* en kronikk signert skolebestyrer Birger Sjödén med tittelen «Den homosexuella prostitutionen». Sjödén beskriver et «frimureri» der homoseksuelle i nøkkelposisjoner hjelper og beskytter hverandre, et tema som skulle dominere den svenske homodebatten inn i 1950-årene. Denne kronikken avslører også hvordan enkelte svenske journalister og redaktører aktivt motarbeidet avkriminaliseringen av homoseksuelle. Klas Allan Hansson har i *Appelsinmannen – en modern sägen* vist at Sjödéns kronikk var skrevet i samarbeid med kulturredaktør Thorsten Jonsson i *Dagens Nyheter* og pastoren ved Stockholms Stadsmission, Karl-Erik Kejne.[24] Kejne ble opphavsmannen til den største homoskandalen i Sverige da den såkalte «Kejne-affären» entret avisene i mai 1950. Kejne påstod at han hadde avslørt djeveldyrkelse og slaveri blant homoseksuelle menn og dermed ble forfulgt av dem. Ifølge Kejne ble forfølgerne beskyttet av politi og embedsmenn, så det dreide seg om homoseksuelt frimureri på høyt nivå. Pastor Kejne ble en heksejeger i jakten på de homoseksuelle av et format som savnet sidestykke i Norge.

Pastor Kejne ble en heksejeger i jakten på de homoseksuelle av et format som savnet sidestykke i Norge.

Kejneaffären førte til et tjuetalls rettssaker, men den fremste arenaen var avisene. Bare i stockholmspressen ble flere tusen nyhetsartikler, notiser, ledere og debattinnlegg publisert. I 1956 ble saken avsluttet da Kejne ble dømt for bakvaskelser. Men før dette hadde skittentøysvasken i avisene ført til en kraftig «populistisk uppiskad offentlig homofobi».[25]

Den andre store homoskandalen i Sverige ved inngangen til 1950-årene dreide seg om restaurantinnehaveren Kurt Haijby, som i 1933 hadde fått audiens hos kong Gustav V for å søke vinrettigheter og hevdet at han og den 74-årige kongen hadde innledet et seksuelt forhold. Dette brukte Haijby til pengeutpressing mot kongen. Haijby ble i 1956 dømt til seks års fengsel for pengeutpressingen.

Ettertiden har altså vist at både gutteprostitusjonen, Kejneaffären og delvis Haijby-saken ble blåst opp til ugjenkjennelige proporsjoner av svenske aviser ved inngangen til 1950-årene, men i sin samtid bidro de til å styrke homofobien i det svenske samfunnet. De svenske avisene presenterte altså i stor grad tidens folkelige narrativ om de homoseksuelle som sa «de är farliga och otäcka»,[26] mens det tragiske «det är synd om dem» nesten ikke var representert.

Fortielse

Til sammen har jeg funnet 36 norske nyhetsartikler som handler om homoseksualitet i perioden 1950–1952. 20 av disse artiklene handler om homoseksualitet i Sverige, 12 om homoseksualitet i Norge, og fire om homoseksuelle i andre land. Den svenske homoseksuelle mannen dominerte altså bildet av den homoseksuelle i Norge i denne perioden. Avisene var i likhet med lovgiverne lite opptatt av homoseksuelle kvinner. Kun to av de 36 artiklene handler om disse, og bidrar faktisk til synet at de knapt finnes.[27] *Aftenposten* refererer en rettssak der påstanden om overgrep mot de innsatte i et kvinnefengsel i Oslo erklæres som falske.[28]

Nyhetsartikler som omtaler homoseksualitet i norske aviser 1950–1952[29]

Det er slående hvor mye hyppigere homoseksualitet ble omtalt i *Dagens Nyheter* enn i *Aftenposten* i perioden 1950–52. Homoseksualitet er i *Dagens Nyheter* nevnt på 226 avissider, men bare 32 i *Aftenposten*. (Begge avisene oppgir antall avissider med forekomst i sine historiske arkiv, ikke antall forekomster.) Disse tallene inkluderer både kulturomtaler og annonser, men dette gjelder begge avisene og forklarer ikke den store forskjellen. Begge to er abonnementsaviser, men *Dagens Nyheter* har tradisjonelt vært mer liberal enn den konservative *Aftenposten*. I denne perioden var nok den ideologiske forskjellen noe mindre med Nato-tilhengeren og atomvåpen-forsvareren Herbert Tingsten som sjefredaktør i *Dagens Nyheter*. Tingsten brukte avisen til å argumentere for at svenskene skulle

Tabell 1: Nyhetsartikler som omtaler homoseksualitet i norske aviser 1950–1952

Avis	Samlet antall artikler	Handler om homoseksuelle i Norge	Sverige	Danmark	Andre land
Aftenposten	20	7	12	0	1
Dagbladet	14	4	7	1	2
VG	1	0	1	0	0
Arbeiderbladet	1	1	0	0	0
TOTALT	**36***	**12**	**20**	**1**	**3**

** Det er kun i Aftenposten jeg har gjort et systematisk søk for «homoseksuell», de øvrige artiklene fra andre aviser er hentet fra Frieles klipparkiv. Mitt materiale på 36 artikler utelukker ikke at de andre avisene hadde flere artikler om homoseksuelle i perioden.*

skaffe seg sin egen atombombe.[30]

Omtalen ser også ut til å være mye hyppigere i de øvrige svenske avisene enn i de andre norske avisene. Mye tyder på at man i Norge synes homoseksualitet langt på vei var et tema som burde forties. Den relative tausheten i Norge gjør det ekstra interessant å belyse hvorfor norske aviser publiserte så mange artikler om svenske homoseksuelle. I Sverige var nok fortielse vanskeligere etter avkriminaliseringen og de motkreftene som den førte med seg fra politiet, kirken og folk flest.

En indikasjon på den norske fortielsen er omtalen av Kinsey-rapporten som kom i 1948. *Dagens Nyheter* omtaler Kinseys funn av utbredt homoseksualitet blant menn i september 1951, det tok nesten to år før *Aftenposten* gjorde det samme.[31] Norske radiolyttere måtte vente til 1965 for å høre NRKs første program om homoseksualitet, Sveriges Radio tok opp temaet allerede i 1953 – nesten to tiår før Norge.

Likhet har vært en sentral verdi i Norge i etterkrigstiden. Flere samfunnsforskere har påpekt at likhet i Norge har en dobbel betydning: det betyr både *likeverd* og å være lik. Dette har ført til både et ønske om materiell utjevning og et stort behov for konsensus og å unngå åpen konflikt, noe som har gitt dårlige vilkår for avvikere. Dette forklares med «velferdsstatens enestående evne til å oversette kulturelt mangfold til spørsmål om ressurslikhet og normalitet».[32]

Den norske trangen til konsensus ble i 1950-årene styrket av den kalde krigen og partienes harde grep om avisenes redaksjonelle linje. Da Jakob Friis og Håvard Langseth begynte å planlegge den nye og radikale avisen *Orientering* høsten 1952, beskrev de pressen med «en faretruende ensretting» og der ble «avvikende oppfatninger undertrykt».[33] Denne beskrivelsen gjaldt forholdet til kommunismen og NATO, men frykten for den ytre fare fra kommunistene skapte neppe gode forhold for indre krefter som utfordret kjernefamiliens verdier med homoseksualitet.

Norske radiolyttere måtte vente til 1965 for de fikk høre NRKs første program om homoseksualitet.

Norske kopister

De nevnte homoskandalene i Sverige var en viktig årsak til den høylytte offentlige diskusjonen i landet om homoseksualitet, men skandalene kan også sees

som en konsekvens av den homofiendtlige holdningen hos politiet og i opinionen. I perioden 1950–1952 ble Kejne-affæren omtalt på 205 sider i *Dagens Nyheter*, hvorav 60 sider der saken ble eksplisitt koplet til homoseksualitet. *Aftenposten* omtalte saken på 17 sider i denne perioden, med seks sider med eksplisitt kopling til homoseksualitet. Seks nyhetsartikler i *Aftenposten* som kopler Kejneaffären til homoseksualitet, høres kanskje ikke så mye ut, men det utgjorde nesten en tredjedel av avisens artikler om homoseksualitet i perioden 1950–1952 og sier sitt om hvilken plass denne svenske skandalen fikk i det norske mediebildet. Skandalens betydning i Norge ble forsterket av at de som fulgte Kejneaffären, visste at den dreide seg om homoseksualitet selv om det ikke ble nevnt i alle artiklene. *Aftenposten* omtalte saken som «det store oppgjør mot homoseksualiteten i Stockholm».[34]

De norske avisenes primærkilde var svenske aviser, og de norske leserne fikk ukritiske gjengivelser av andres materiale.

Antall avissider som omtaler homoseksualitet og pastor Kejne 1950–1952[35]

De norske nyhetsartiklene om svenske homoseksuelle i mitt utvalg refererer særlig til *Dagens Nyheter*, men også *Aftontidningen*, *Svenska Dagbladet* og andre svenske aviser. I noen tilfeller er referansen bare «en svensk avis», og flere ganger er ingen kilder oppgitt. At redaksjoner som stjeler stoff fra andre aviser, prøver å skjule sporene ved å sløyfe kildene, er et vedvarende fenomen.[36]

Artiklene er usignerte, noe som var vanlig ved inngangen til 1950-årene. Artiklene i *Aftenposten* er merket «Spesialtelegram», mens *Dagbladet* bruker «Privattelegram». Norske aviser hentet fortellingene om homoseksualitet i Sverige fra svenske aviser, jeg finner ingen artikler der norske journaliser har reist til Sverige og gjort egne intervjuer. To av artiklene fra Sverige oppgir *NTB* som kilde, én med «NTBs korrespondent».[37] *NTB*s korrespondent var trolig en svensk journalist.[38] *Aftenposten* hadde i hele perioden 1950–1952 en korrespondent i Stockholm som rapporterte om alt fra ny erkebiskop til en kvinnemorder og en fotballkamp.[39] Bidragene fra *Aftenpostens* korrespondent blir flere ganger merket «Spesialtelegram». Det merkelige er at ingen av artiklene som handler om homoseksualitet i Sverige, er merket med «Aftenpostens korrespondent. Stockholm», kun «Spesialtelegram». Her kan jeg bare spekulere i om dette skyldtes at *Aftenposten* som avis eller korrespondenten ikke ønsket å bli koplet for tett til det belastede temaet homoseksualitet, eller om en annen person i Sverige forsynte *Aftenposten* med materiale om dette fra svenske aviser. Det er imidlertid klart at avisens korrespondent i Stockholm var flinkere med saksen enn med notatblokken. Også artiklene om andre temaer enn homoseksualitet er preget av rene gjengivelser fra svenske aviser uten å ha tilført egne kilder.

Dagbladet kunne i flere tilfeller publisere materiale hentet fra svenske morgenaviser samme dag på grunn av sen trykkefrist. Innholdet i de norske artiklene er i stor grad det samme som i de svenske avisene. I noen tilfeller er innholdet endret og presentert i en annen sammenheng. I den tidligere nevnte kronikken

Tabell 2: Antall avissider som omtaler homoseksualitet og pastor Kejne 1950–1952

	Homoseksualitet	Pastor Kejne	Både Kejne og homoseksualitet
Dagens Nyheter	226	205	60
Aftenposten	32	17	6

AFTONBLADET

Uppl. 3

20 öre

TORSDAGEN DEN 4 MAJ 1950

Pastor avslöjar

SKRÄCK

-väldet bland homosexuella

Djävulsdyrkan, orgier, slaveri

KUNGEN längtar hem

Tipsskojare avslöjad

Svensk protest i Moskva

SPORTSTUGOR för ny miljon

I mai 1950 gikk pastor Karl-Erik Kejne ut i svenske aviser med voldsomme angrep på de homoseksuelle. Den såkalte Kejneaffären førte til et tjuetalls rettssaker og flere tusen nyhetsartikler, ledere og debattinnlegg i stockholmspressen.

i *Dagens Nyheter* argumenterer skolehjembestyrer Birger Sjödén svært polemisk for at avkriminaliseringen har gjort den homoseksuelle mer uhemmet i forhold til prostitusjon og sammenlikner ham med et skadedyr.[40] *Dagbladet* gjengir samme dag deler av kronikken som en saklig nyhetsartikkel der Sjödén gjengis som en autoritet på hvordan avkriminaliseringen har fått gutteprostitusjonen til å gripe om seg i Sverige.[41] Kronikken møtte motstand i både *Stockholms-Tidningen, Aftonbladet og Arbetaren,*[42] men denne motstanden finner jeg ikke referert i *Dagbladet*. En artikkel om homoseksuell prostitusjon i Göteborg i *Dagens Nyheter*[43] er gjengitt noenlunde likt i *Dagbladet*[44], men vinklet klarere på mindreårige og at en nordmann er blant de arresterte. Men de fleste artiklene gjengir omtrent samme innhold til nordmenn som det svenskene opprinnelig fikk. Jeg finner ingen klar forskjell på dette mellom det liberale *Dagbladet* og den konservative *Aftenposten*. Artiklene om homoseksuelle som de norske redaksjonene tok fra svenske aviser, var altså ren skrivebordsjournalistikk der de norske avisenes primærkilde var svenske aviser, og de norske leserne fikk ukritiske gjengivelser av andres materiale.

Kontrast mellom svenske og norske homoseksuelle

Det er en stor forskjell på den svenske og den norske homoseksuelle mannen leserne ble presentert for i norske aviser. Mer enn en tredjedel av artiklene fra Sverige handler om prostitusjon eller seksuell omgang med mindreårige, ofte begge deler. Bare én av artiklene om norske homoseksuelle handler om sex med mindreårige, og ingen om prostitusjon.

Da Sverige avkriminaliserte homoseksualitet i 1944, var det med en annen myndighetsalder enn for heteroseksuelle. Sistnevnte hadde en seksuell lavalder på 15 år, mens grensen var 18 år for homoseksuelle. Hvis en heteroseksuell mann hadde sex med en 15-åring, var det legalt. Hvis en homoseksuell gjorde det samme med en 17-åring, forgrep han seg på en mindreårig. Det er rimelig å tro at denne diskrimineringen førte til at flere homoseksuelle ble dømt for slike forhold. Homoseksuell prostitusjon representerte også en bekymring selv om det var unge menn over 18 år, på grunn av tidens oppfatning av at unge menneskers seksualitet var sårbar og formbar fra uheldige impulser. Selv den radikale svenske psykiateren Gunnar Nycander mente at ideer om at unge menn ikke kunne forledes til homoseksualitet, var «vidriga», skriver Bjørn Lekselius i en artikkel i et annet nummer av *lambda nordica*.[45] Denne tanken var også utbredt i Norge. Ifølge psykiateren Ørnulv Ødegård var homoseksuelle nettopp ute etter å forføre:

> Det ligger i homoseksualitetens vesen en viss ekspansjonstrang, slik at de fleste homoseksuelle vil føle tilfredsstillelse ved å vite at de har tallrike feller. Likedan er det psykologisk lett forklarlig at den som selv er homoseksuell, vil føle trang til å gjøre propaganda for det syn at denne form for seksualitet er biologisk, psykologisk og sosialt likeverdig og likeberettiget. I slike tendenser kan det ligge en fare, fordi en ikke ubetydelig del av ungdommen har latente homoseksuelle tendenser, og ofte også en viss angst for det annet kjønn.[46]

I perioden 1950–1952 tilhørte nesten samtlige nyhetsartikler om homoseksualitet kriminaljournalistikken. Både *Dagbladet* og *VG* satset bevisst på krim for å tiltrekke seg nye lesergrupper, de tradisjonelle leserne var mer opptatt av politikk.[47] Men alle krimartiklene er også et uttrykk for at redaksjonene så den homoseksuelle som en skurk. Mot slutten av 1950-årene fikk artiklene i økende grad en politisk vinkling som tok opp legalisering og undertrykkelse fra majoriteten.[48] Men selv om både de svenske og norske forholdene ble omtalt innen krimjournalistikken, var det store forskjeller mellom dem. I nesten samtlige av artiklene fra Sverige blir den homoseksuelle fremstilt som en skurk, enten fordi han truer med å forføre ungdommen eller fordi han utgjorde en trussel på annet vis. Med *Dagens Nyheter* som oppgitt kilde forteller *Aftenposten* at «både pastor Kejne og hans mor i de siste dager er blitt truet på livet fra lyssky krefter», og «at det skal være en sammenslutning av homoseksuelle som for enhver pris vil sverte pastor Kejne på grunn av at han har 'ødelagt markedet'».[49]

Tabell 3: Tema og roller den svenske og den norske homoseksuelle fremstilles i i norske aviser 1950–1952

	Prostitusjon	Sex mindreårig	Ransoffer	Ren skurk*	Rent offer
Svenske homoseksuelle	7	6	0	17	1
Norske homoseksuelle	0	1	7	2	8

** I noen artikler blir den homoseksuelle fremstilt i flere roller.*

Tabell 4: Kilder i artikler om svenske og norske aviser 1950–1952

	Antall saker totalt	Navngitt kilde	Rettskilde	Anonym politikilde
Sverige	20	3	1	7
Norge	12	9	7	2

Tema og roller den svenske og den norske homoseksuelle fremstilles i i norske aviser 1950–1952

Fremstillingen av den norske homoseksuelle mannen var langt mer sympatisk. Han er kun fremstilt som ren skurk i to av de tolv artiklene om norske forhold, og som rent offer i åtte av dem. Syv av disse artiklene, altså over halvparten, er fortellinger om unge menn som raner godt voksne menn de mener er homoseksuelle, og som dermed ikke tør å anmelde ranet til politiet. Rollene ble snudd: Mens de svenske homoseksuelle blir fremstilt som voksne menn som truer unge menn, blir de norske homoseksuelle fremstilt som ofre for unge menn. I flere artikler er journalisten eksplisitt på denne rollefordelingen. *Aftenpostens* journalist beskriver den ene av to ransmenn i 20-årsalderen som «brutal, kynisk» og den andre som «feig» og «lumsk», mens offeret beskrives som «vergeløs».[50]

Anonyme svenske kilder

Det er stor forskjell på kvaliteten i kildebruken i omtalen av svenske og norske homoseksuelle. Tre av fire artikler om norske forhold har navngitte kilder, mens bare én av sju artikler fra Sverige har det.

Kilder i artikler om svenske og norske homoseksuelle i norske aviser 1950–1952

Mange av nyhetsartiklene om de norske rettsakene har åpne kilder, i kontrast til de anonyme politikildene i flere av artiklene fra Sverige. Det er bare én av de 20 artiklene fra Sverige som bruker rettskilde. Én av tre artikler har anonyme politikilder. Kildene som ble brukt i artiklene om norske forhold, var mer pålitelige enn de som ble brukt i omtalen av svenske forhold, både fordi de som oftest er navngitte, og fordi rettskilder er mindre tendensiøse og langt lettere å etterprøve enn anonyme politikilder. Som nevnt fremstår det som om svensk politi aktivt motarbeidet legaliseringen av homoseksualitet. *Aftenposten* skriver om en avsløring av homoseksuell prostitusjon i Gøteborg der politiets «etterforskning som ble drevet meget energisk […] ledet til avskrekkende resultater» og «[m]an regner med at alle 28 vil bli tiltalt […] Harde straffer kan bli idømt».[51] Dette er ikke sitater, men det er rimelig å anta at utsagnene opprinnelig er hentet fra politiet i Sverige. I ett tilfelle der *Dagens Nyheter* oppgir en navngitt politidirektør som kilde, er kilden bare oppgitt som «politiet» i *Dagbladet*s versjon samme dag, og ingen avis er oppgitt som kilde.[52]

De svenske journalistene var trolig et lydhørt publi-

kum for politiet, ettersom politiet representerte en profesjon som hadde en innsikt som utenforstående manglet, og dermed var det vanskeligere å innta en kritisk holdning.[53] I 1950-årene var også respekten for myndighetene langt større enn i dag. Politiet kunne blande egne meninger med fakta uten at journalistene kunne skille mellom dem. Dessuten delte som nevnt tidligere mange svenske journalister politiets negative holdning til homoseksuelle.

Mangel på positive fortellinger

Fantes det positive – eller i det minste medfølende – artikler i svenske aviser som de norske redaksjonene kunne valgt å gjengi i stedet for narrativene om ham som skurk? Jeg har gått gjennom samtlige artikler i *Dagens Nyheter* som inneholder begrepet «homosexuell» i 1950, 1951 og 1952, og med noen få unntak er det fortellinger om den homoseksuelle som skurk. Hvordan kunne Sverige som avkriminaliserte homoseksualitet i 1944, 28 år før Norge, være en primær leverandør av negative fortellinger på tidlig 1950-tall? Det enkle svaret er at Sveriges avkriminalisering av homoseksualitet synes å være prematur i forhold til befolkningen. Det fantes fortsatt en sterk homofobi i politiet, pressen og opinionen. Det er grunnlag for å hevde at de faktiske forskjellene i forholdene for homoseksuelle i Sverige og i Norge ikke var så stor som forskjellen i tidspunkt for avkriminalisering skulle tilsi, henholdsvis 1944 og 1972. I begge landene ble kun forhold som involverte mindreårige, straffeforfulgt, men opinionen var negativ, og de fleste homoseksuelle skjulte sin legning og opererte i lukkede miljøer. I begge landene var prostitusjon forbudt. Men i perioden 1950–1952 ble homoseksuell prostitusjon i mye større grad omtalt i Sverige. Det er ingen tvil om at denne virksomheten foregikk, men Lennart Andersson peker i *Homoseksuelljakten* på at gutteprostitusjonen ble blåst opp av en sensasjonshungrig presse og politimenn som ville fremme sin karriere, skriver Weijdegård.[54] Både Sverige og Norge opprettet organisasjoner for homoseksuelle i 1950 som underavdelinger av det danske Forbundet af 1948, og de ble begge selvstendige i 1952. I begge landene krevde organisasjonene stor diskresjon fra sine medlemmer, et unødvendig krav ettersom langt de fleste fryktet å bli avslørt som homoseksuelle. Både Sverige og Norge brukte medlemsbladet til det danske forbundet, *Vennen*, som sitt medlemsblad.

Det er grunnlag for å hevde at de faktiske forskjellene i forholdene for homoseksuelle i Sverige og i Norge ikke var så stor som forskjellen i tidspunkt for avkriminalisering skulle tilsi.

Angrep på organisasjonene

Også pastor Karl-Erik Kejne brukte medlemsbladet *Vennen* for å angripe de homoseksuelle aktivistene i Sverige da han i 1950 tegnet abonnement på *Vennen*, og 12. september samme år publiserte *Aftontidningen* en stor artikkel om dette: «Pastor Kejne arbetar dock frimodigt vidare på att avslöja det homosexuella smusslet och allt det för med sig. Pastorn har i dagarna kommit två riktiga organisationer på spåret». I 1951 angrep Kejne den danske organisasjonen da han sammen med den erklært homofiendtlige journalisten Karl Olof Hedström fikk tilgang til Forbundet af 1948s lokaler i København. Den danske sedelighetspolitiet ga dem adgang og sa at man arbeidet for å oppløse forbundet fordi det var samfunnsskadelig. Hedström publiserte 3. mars 1951 en indignert artikkel i sin avis *Stockholms-Tidningen,* der han skriver «det är et faktum att bland de mannliga prostituerade som polisen fångar inn […] finns et stort antal, som äger medlemskort i just 'Forbundet af 1948'» og «de allt oftare homosexuella brotten […] har en god jordmån i förbundets kamp för upphöjande av en sexuell avart – homosexualiteten».[55] *Dagbladet* siterer tre dager senere Hedström som «Stockholms-Tidningens korrespondent» uten å oppgi navnet hans: «Og en kan ikke se bort fra inntrykket av at de ofte forekommende homoseksuelle forbrytelsene, de florerende sedelighetsskandalene, har godt jordsmonn i forbundets kamp for opphøyelsen av seksuell perversjon – til 'et tredje' kjønn».[56] *Dagbladet* fortsetter under mellomtittelen «SKREMMENDE FORHOLD I KØBENHAVN»

med å fortelle om forbundets restaurant: «Plutselig kan en se en offiser danse ømt og kjærlig sammen med en menig fra sitt eget kompani». Dette er den alvorligste «forbrytelsen» artikkelen presenterer.

De nye organisasjonene markerte sin ideologiske orientering med begrepet «homofil», for å markere en helhetlig kjærlighet, ikke bare den seksuelle kjærligheten i «homoseksuell». *Dagens Nyheter* bruker «homofil» i fire nyhetsartikler i perioden 1950–1952, første gang 26. februar 1951. To av disse nyhetsartiklene er intervjuer med to ulike formenn for Svenska sektionen av förbundet av 1948, og her finnes en noe mer sympatisk holdning enn i de øvrige nyhetsartiklene. Disse to artiklene blir presentert nærmere i neste avsnitt. De to andre artiklene med «homofil» er klart negative. *Dagbladet* gjengir det ene intervjuet med formannen for det svenske forbundet, men bruker ikke «homofil», bare «homoseksuell».[57] Begrepet «homofil» ble brukt senere i norske aviser enn i de svenske. Jeg finner «homofil» brukt i *Dagbladet* i 1957 i et svært medfølende intervju med forfatteren Finn Grodal (pseudonym for Øyvind Eckhoff).[58] *Aftenposten* bruker «homofil» første gang 20. januar 1961, og da med en negativ holdning til den omtalte. Med tiden utviklet «homofil» seg til å være det mest brukte ordet i norske aviser og samfunnet ellers. I Sverige i dag oppfattes ordet som en støtende og unødvendig eufemisme, og man foretrekker å bruke «homoseksuell».

Rolf Løvaas var den første formannen i Forbundet av 1948. Han skrev i 1950 en signert kronikk i Dagbladet angrep §213 som kriminaliserte homoseksualitet. Løvaas omtalte dem i tredjeperson så han selv ikke fremstod som homoseksuell. «Vi måtte gå stille i dørene den gangen. Det å være homo måtte til de grader skjules overfor familie og venner», slo Løvaas fast i et intervju med Løvetann like før han døde i 1996. Foto: Skeivt arkiv/fra Løvetann nr.1, 2000.

Åpne homoseksuelle kilder

I Norge fantes det som sagt ikke åpne homoseksuelle i 1950-årene, og jeg finner kun én artikkel med en åpen homoseksuell kilde i perioden 1950–1952. *Dagbladet* intervjuet i 1950 formannen for den danske Forbundet af 1948, Axel Lundahl Madsen, som argumenterer for at Norge må følge Danmark og Sverige ved å avkriminalisere homoseksualitet.[59] Danmark avkriminaliserte seksuell omgang mellom menn allerede i 1933. Madsen sier at organisasjonen ble opprettet som følge av Kinsey-rapporten og «den voldsomme presseomtale av denne», noe som tyder på at rapporten ble langt tidligere og bredere dekket i dansk presse enn i den norske. *Dagbladet*-artikkelen sier ikke noe om innholdet i Kinsey-rapporten. Den åpent homoseksuelle Lundahl Madsen blir fremstilt respektfullt i hele artikkelen, i kontrast til tidens øvrige fremstillinger. Dette kan forstås som en bieffekt av at individet trer frem, et hovedpoeng i mitt bidrag fra 2015.

«Man må beundre Dagbladet for det moralske mot å ta opp dette 'delikate' spørsmål som så lenge har vært tabu i vår ellers snakkesalige og frie presse.»

Aftenposten kommenterer *Dagbladet*-artikkelen i spalten *I dagens løp* i en petit signert Voleur: «hvorfor ikke danne organisasjoner av andre syke. Kleptomane f. eks. […] De bør nu gå inn for å organisere seg og få

SVERIGES
MODIGASTE MAN
F. d. bra karl.
Försök inte!

Reportasjebladet Se kåret Allan Hellman til Sveriges modigste mann da han som leder av den svenske organisasjonen for homoseksuelle stod frem i 1950. Hellman ble utstøtt av både organisasjonen og sitt hjemsted Lysekil, men fortsatte kampen. Foto: Ukjent.

dannet sine egne butikker hvor de uten å bli fengslet kan få stjele det de har lyst til å ha.»[60] *Dagbladet* er mer sympatisk og følger opp med en kronikk signert Rolf Løvaas, der han støtter avkriminaliseringen og skriver «Man må beundre *Dagbladet* for det moralske mot å ta opp dette 'delikate' spørsmål som så lenge har vært tabu i vår ellers snakkesalige og frie presse».[61] Disse artiklene bidrar til et gjennomgående inntrykk av at den konservative *Aftenposten* var enda mer fiendtlig til homoseksuelle enn det liberale *Dagbladet*. *Dagbladet* refererer også et intervju med formannen for det relativt nystiftede Svenska sektionen av förbundet av 1948 (senere RFSL), som er anonym og langt mer defensiv enn sin danske kollega.[62] Han er nærmest selvutslettende som representant for de homoseksuelle når han sier at «Hensikten med foreningen er bl. a. å beskytte medlemmene mot fristelsen til å utnytte unge gutter». Artikkelen sier videre at «Foreningen skal lage studiesirkler og andre ideelle fritidsbeskjeftigelser for å forsøke å lede disse ulykkelige menneskers interesser inn i sunnere baner. Samværet i foreningen kommer ikke på noen måte til å gå i erotisk retning», og «foreningen har allerede innledet samarbeid med bl. a. Stockholmpolitiets sedelighetsavdeling».

Rolf Løvaas var en av stifterne og formann i Det norske forbundet av 1948, men han omtaler i kronikken nevnt over konsekvent de homoseksuelle som «de», uten å inkludere seg selv, slik at han fremstår som en liberal heterofil mann. *Dagbladet* oppfordret ham til å skrive mer om de homoseksuelles sak, helst under fullt navn. Men Løvaas hadde fått refs av sin arbeidsgiver for kronikken og kviet seg for å skrive noe som åpent homoseksuell. I boken *Masker og motstand. Diskré homoliv i Norge 1920–1970* av antropologen Hans Wiggo Kristiansen siteres Løvaas slik: «Selv om jeg gjerne vil støtte saken, er det jo grenser for mitt mot! Hadde jeg vært millionær eller på annen måte økonomisk uavhengig kunne jeg og ville jeg gjort det».[63] Løvaas var bekymret for at de svenske skandaleoppslagene skadet folks oppfatning av homoseksuelles organisasjoner, og den norske organisasjonen arbeidet i det stille. «Vi som har tatt på oss det vanskelige verv å lede Forbundets virksomhet […] er tvunget til å arbeide anonymt og i det skjulte for ikke å ødelegge vår egen tilværelse».[64] Men Løvaas og andre som engasjerte seg i kampen mot paragraf 213, fortsatte å skrive innlegg i avisene under pseudonymer der de omtalte homoseksuelle i tredjeperson. Dermed ga de inntrykk av at de var van-

lige borgere som støttet de homoseksuelles kamp.[65]

En åpen svenske

I motsetning til i Norge fantes det en åpen homoseksuell talsmann i Sverige. Ingeniøren Allan Hellman opprettet den svenske organisasjonen for homoseksuelle i 1950. I kontrast til de fleste andre medlemmene i organisasjonen mente Hellman at de homoseksuelle måtte være åpne for å få respekt og tok på seg jobben som talsmann i offentligheten. Han ble den første homoseksuelle svensken som stod frem i mediene. Det svenske ukebladet *Se* utnevnte i 1951 Hellman til «Sveriges modigaste man» når han sier «Jag är homosexuell».[66] *Se* skriver videre «Han var aktad. Nu spottar man. Han hade många vänner. Nu ensam. Äckel, säger de flesta». Hellman ble bare intervjuet én gang i *Dagens Nyheter* som «ombudsmann i de homosexuellas sammanslutning i Sverige».[67] I intervjuet tilbakeviser han at det skal arrangeres en kongress for homoseksuelle på hans hjemsted Lysekil: «lysekilborna är för redda av sig, och vi skulla aldri få någon lokal».

«Han var aktad. Nu spottar man. Han hadde många vänner. Nu ensam. Äckel, säger de flesta.»

Andre deler av pressen var ikke nådige mot Hellman og uttrykte bekymring for den offentlige moral, særlig for ungdommen. Hellmans åpenhet endte tragisk med at han ble utstøtt fra sin hjemplass Lysekil, og den nyvalgte ledelsen i organisasjonen fjernet ham fra all innflytelse.[68] Men Hellman lot seg ikke kneble. Da Sveriges første radioprogram om homoseksualitet ble sendt 2. mars 1953, deltok psykiateren Gunnar Nycander og tok til orde mot den utbredte oppfatningen at homoseksualitet var medfødt, han mente det var en helbredelig psykisk forstyrrelse. Tre dager senere forsvarte Hellman under fullt navn i et intervju i *Aftontidningen* forbundets eksistens med samme begrunnelse som Nycander: «Det är inte konstigare att vi homosexuella sammansluter oss i ett förbund, än att sockersjuka och lungsjuka gör det».

Jernverksarbeideren Erik Thorsell holdt foredrag der han forsvarte homoseksualiteten på Medborgarhuset i Stockholm. Han var ikke åpen om sin homoseksualitet, fordi han ikke ville avvises som en som talte sin egen sak. Thorsell ble verken intervjuet eller omtalt i *Dagens Nyheter*, men han fikk annonsere for sitt foredrag med lysbilder «Från helliga Birgitta till pastor Kejne, några bilder ur homosexualitetens historia».[69] Det var mange nok svensker som betalte to kroner i inngangsbillett til å fylle store sal i Medborgarhuset mer enn halvveis. Men det svenske forbundet for homoseksuelle ville ikke bidra økonomisk, så Thorsell betale mesteparten av leien selv. Svensk presse omtalte ikke foredraget, med unntak av *Arbetaren* som krevde at Thorsell ble tiltalt for æreskrenkning av en navngitt pastor (ikke Kejne). I november 1952 ble Thorsell ufrivillig omtalt som «homofilprofet, mycket känd i homofila kretsar» i *Arbetaren*, men i motsetning til Hellman ble han ikke uglesett på sitt hjemsted Surahammar vest for Stockholm.[70] Den venstreradikale avisen *Arbetaren* hadde på slutten av 1940-årene publisert artikler av Thorsell som forsvarte homoseksualitet, men avisen ble i 1950-årene svært homofob.[71]

Verken Hellman eller Thorsell ble intervjuet eller omtalt i *Aftenposten*, og jeg har heller ikke funnet intervjuer med dem i andre norske aviser. I perioden 1950–52 er den eneste åpne homoseksuelle kilden i norske aviser lederen for det danske Forbundet af 1948 som ble intervjuet i *Dagbladet*. Han ble aldri intervjuet i *Dagens Nyheter*. Sammen med den minimale bruken av den åpent homoseksuelle kilden Hellman, kan dette sees som et tegn på den homofobe holdningen var minst like stor i tidens svenske presse som i den norske.

Selv om det knapt fantes navngitte homoseksuelle i artiklene om verken svenske eller norske forhold, er det en vesentlig forskjell ved at de norske ransofrene ble fremstilt som individer. Flertallet av artiklene fra Sverige handler om de homoseksuelle som en udefinert og truende masse. Dette kan ha virket dehumaniserende.

Den svenske bølgen avtar

*Aftenposten*s og andre norske avisers store interesse for svenske homoseksuelle avtar markant etter 1952.[72] Hvorfor mistet de interessen? Nesten alle artiklene om homoseksualitet i Sverige som ble gjengitt i norske aviser i perioden 1950–52, har sitt opphav i en av tidens tre store homoskandaler: Kejneaffären, den homoseksuelle prostitusjonen og i mindre grad Haijby-saken. Skandaler som omfatter kjente personer, har alltid vært salgbart materiale i journalistikken og dette er trolig hovedgrunnen til den dominerende posisjonen den svenske homoseksuelle mannen hadde i norske aviser. Historiene om det stakkarslige norske ransofferet var ikke like pirrende som homoseksuelle orgier, forsøk på giftmord og en konge som hadde sex med menn. Men det kom etter hvert frem at det var lite hold i de store skandalene, og ut over 1950-årene ble de mindre omtalt i svenske aviser. Den svenske kilden tørket inn. Et annet forhold var at Danmark etter hvert overtok som mulig kilde til homofiendtlige oppslag i norske medier da den tidligere lederen for Forbundet af 1948, Axel Lundahl Madsen, ble arrestert og dømt for seksuell omgang med mindreårige. Til tross for denne skandalen finner jeg i løpet av hele 1950-årene (1950–1959) ingen omtale av den skandaliserte danske lederen i *Aftenposten*. Den danske kilden ser ikke ut til å ha strømmet like kraftig som den svenske i norske aviser. Jeg finner bare to artikler om danske homoseksuelle i perioden 1950–52, og begge står i *Dagblade*t i 1951.[73] Det er ut til at behovet for en utenlandsk homoseksuell skurk i avisene avtok utover i 1950-årene.

Historiene om det stakkarslige norske ransofferet var ikke like pirrende som homoseksuelle orgier, forsøk på giftmord og en konge som hadde sex med menn.

Norske forhold hadde selvfølgelig også betydning for norske avisers dekning av homoseksualitet. Den norske organisasjonen for homoseksuelle var mer lavmælt og hadde færre medlemmer en søsterorganisasjonene, og ble trolig oppfattet som mindre truende av majoriteten. Ved inngangen til 1953 var det 50 norske medlemmer, mens Sverige hadde over 150 og Danmark over 300. Det norske forbundet hadde et dilemma med å balansere medlemmenes behov for diskresjon og unngå avsløring i pressen, samtidig som man gjorde forbundet kjent. I mai 1951 spør en anonym innsender i *Arbeiderbladet* om det i Norge finnes «noen forening i likhet med den i Sverige». Avisen svarte at det «eksisterer ingen forening for homoseksuelle i Norge».[74] Dette viser hvor lite pressedekning det norske forbundet hadde fått etter ett års eksistens, mens den svenske organisasjonen hadde fått så mye omtale at leseren kjente til dette. Så sent som i 1954 skriver *Aftenposten* i forbindelse med et forslag fra Straffelovrådet om å innføre kontroll med foreninger for homoseksuelle at «[i] Danmark eksisterer det en slik sammenslutning, Forbundet av 1948, som etter hva det er opplyst har avdelinger i Norge og i Sverige» og videre «[e]n har på dette området praktisk talt ingen erfaringer å bygge på hos oss».[75] Medlemmene i Det norske forbundet av 1948 hadde virkelig vært diskret i fire år når landets største avis måtte bli opplyst om deres mulige eksistens gjennom offentlige dokumenter. En annen mulighet er at avisen som ble kalt «Tanta i Akersgata» holdt seg for øynene, ørene og nesen for å unngå den slags.

Både Sverige og Danmark hadde hatt åpne talsmenn som stod frem i avisene, og i begge landene var organisasjonene skandalisert i pressen. Det norske forbundet av 1948 oppfattet trolig at diskresjonslinjen hadde bidratt til at det ikke kom tilsvarende norske skandaler i pressen og satset videre på diskrete allianser med heterofile fagfolk og myndighetspersoner fremfor offensive utspill i pressen.[76]

De fåtallige liberale stemmene i Norge som forsvarte homoseksuelle, ser ut til å ha blitt hørt noe mer ut over 1950-årene. Helsedirektør Karl Evang hadde allerede i 1932 tatt til orde for avkriminalisering og for anerkjennelse av homoseksuelle forhold som «verdige og verdifulle» i en artikkel i *Populært tidsskrift for seksuell opplysning*.[77] I 1951 argumenterte han igjen for å oppheve forbudet mot homoseksualitet i den populærvitenskapelige boken *Seksuell opplysning*.[78] *Aftenposten* publiserte gjerne flere store annonser for boken – som dog ikke nevnte homoseksualitet – men fortiet bokens innhold på redaksjonell plass.[79]

I 1950- og 60-årene arrangerte Det norske forbundet av 1948 fester i lokalene til Ormsund roklubb, som lå på Ormøya utenfor Bekkelaget i Oslo. Det var strenge krav om diskresjon og adgang kun for medlemmer eller personer som de hadde anbefalt. Foto: Oslo Museum, byhistorisk samling. Fotograf ukjent.

Men annonsene bidro trolig til at boken ble lest. I 1953 foreslo Straffelovrådet å avkriminalisere seksuell omgang mellom menn, men med en lavalder helt opp til 21 år for å unngå at de unge ble forledet av eldre homoseksuelle menn. I en omtale av Straffelovrådets forslag skriver *Aftenposten* at det kan «ikke utelukkes at homoseksuelle opplevelser i ungdommen kan bidra til varig utvikling av kjønnsdriften i homoseksuell retning».[80] Forslaget innebar at forbudet nå skulle ramme homoseksuelle kvinner også, og at annonsering av møter for homoseksuelle skulle bli forbudt. Disse forholdene gjorde at Det norske forbundet av 1948 ønsket å stanse forslaget og vant frem takket være høyesterettsadvokat Johan B. Hjort og støtte fra Evang og andre liberale heterofile fagpersoner. Forslaget møtte også kraftig motstand fra biskopene, som mente en avkriminalisering ville føre til moralsk forfall.[81] Bispemøtet av 1954 uttalte: «Homoseksuelle handlinger bør få gjelde som de perverse og forkastelige ting som de er […] Vi står her overfor en samfunnsfare av verdensdimensjoner».[82]

«Homoseksuelle handlinger bør få gjelde som de perverse og forkastelige ting som de er […] Vi står her overfor en samfunnsfare av verdensdimensjoner.»

Den svenske homoseksuelles betydning

Jeg har i tidligere beskrevet hvordan den svenske homoseksuelle skurken kan ha fungert som en moralsk advarsel mot hva som ville skje hvis Norge avkriminaliserte homoseksualitet: at homoseksuell prostitusjon ville florere, og at mange unge menn vil bli smittet til å bli homoseksuelle – altså en nærmest epidemisk spredning av homoseksualitet i Norge, slik som de svenske avisene hevdet hadde skjedd i Sverige.[83] *Aftenposten* omtalte gjerne de svenske skandalene, men de liberale meningene til Evang og Kinsey ble lenge ikke omtalt, selv om de

representerte konflikt og utvilsomt ville blitt lest – om enn med uvilje blant de fleste lesere. Dette tyder på at den norske pressen på tidlig 1950-tall ikke bare fulgte en ren journalistisk logikk, men også så seg selv som en vokter av tidens (seksual)moral. Nå kan det sies at journalistens rolle som vokter av den herskende ideologi eller moral er et utbredt fenomen. Teun A. van Dijk har i en metastudie av nyhetsjournalistikk vist at grupper som truer den herskende oppfatningen, ofte blir oversett eller presentert negativt.[84] Dette blir forsterket når majoritetens kilder er politi og andre myndighetspersoner med en autoritet som gjør at journalistene ikke ser det nødvendig å innta en kritisk holdning til om fakta er riktig fremstilt.[85] Nyheter er en konstruksjon som blir konstruert av journalisten og kildene ut fra ulike styrkeforhold. Men når både journalistene og kildene var heterofile – og til dels homofobe – ble konstruksjonen av nyhetene om den homoseksuelle svært ensrettede og negative, forsterket av at de omtalte knapt ble brukt som kilder. Jeg finner ingen spor av at de norske avisene stilte seg kritisk til de svenske avisene som kilder, for eksempel ved å tilføre egne kilder. De norske avisenes gjengivelse av de svenske artiklene bidro i likhet med flertallet av de svenske avisene til å opprettholde forståelsen av den homoseksuelle som en skurk. Presentasjonen av de svenske homoseksuelle i norske aviser bidro til et negativt bilde, men det var trolig bedre enn en total taushet som ville føre til at den unge mannen som oppdaget at han var homoseksuell, trodde han var alene i verden. Som vi har sett, var det flere tendenser til fortielse av homoseksualitet i Norge.

Som vi har sett, var det flere tendenser til fortielse av homoseksualitet i Norge

Som vi har sett førte avkriminaliseringen i Sverige med seg en reaksjon, et ønske om omkamp – ikke minst i svensk presse. Det norske samfunnet var mer preget av en konservativ prevensjon, og da var kanskje ikke homoseksuelle norske ransofre like effektive i den moralske kampen som en forkastelig svensk stråmann. Den svenske homoseksuelle ble hovedsakelig fremstilt i norske aviser som en skurk som forførte ungdommen til prostitusjon og homoseksualitet, mens den norske homoseksuelle ble fremstilt som et offer for unge ransmenn. Svensken truet ungdommen, mens nordmannen ble truet av ungdommen. Nordmannen egnet seg mer for sympati med homoseksuelle i majoritetsbefolkningen, mens svensken fremkalte mer fiendtlighet. Men begge var med å forme periodens norske oppfatning av den homoseksuelle, og det spørs i hvilken grad en befolkning med få andre kilder skilte mellom de to.

Det er imidlertid mulig at den svenske homoseksuelle skurken bidro til en polarisering der den norske homoseksuelle ble fremstilt mer positivt. Det kan tenkes at svensken virket som lynavleder for et grunnleggende homofobt trykk i Norge. Det er vanskelig å si hva som hadde skjedd med nordmannen hvis ikke svenske aviser hadde stått for et så rikelig tilbud av skandaleoppslag. Mitt materiale etter 1952 er ikke omfattende nok til å fastslå hvordan den norske homoseksuelle fremstilles i avisene videre ut over 1950-tallet. Men materialet antyder to utviklinger for nordmannen: at han er et offer for majoritetens undertrykkelse i flere artikler, men også at han i større grad blir fremstilt som skurk i andre artikler.

For den norske mannen som kjente en tiltrekning mot andre menn, må den dominerende posisjonen til svenske homoseksuelle skurken i det norske mediebildet i perioden 1950–1952 ha hatt en svært negativ innvirkning på selvbildet og bidratt til at han ønsket å skjule seg. Det norske homoseksuelle ransofferet bidro jo heller ikke til lysten til å oppsøke likesinnede i en mørk park. Både den svenske skurken og det norske offeret kan sees som stereotypier. Men stereotypier kjennetegnes ved at de er definert ut av samfunnet, og representert i fastlåste roller som skurk, offer eller helt i mediefortellingene. Det norske offeret var rammet av ransmenn innenfor samfunnet, og kan derfor sies å ikke være like låst i en stereotypi som den svenske skurken. Denne bevegeligheten gjorde at ransofferet kan sees som et første skritt mot det undertrykte offeret i den politiske journalistikken som ble mer synlig i norske aviser mot slutten av 1950-årene, før de homoseksuelle etter hvert fikk et ansikt i nyhetsmediene og dermed ble fremstilt som mer hele mennesker.[86]

Noter

1 Kristiansen 2008: 31
2 Dyer 1993: 1
3 Gjesvik 2015
4 Ibid.
5 Söderström 1999
6 Friele 1985: 187
7 Sears m.fl. 2009: 5–2
8 Friele 1985:187
9 Jordåen og Wolfert 2015
10 Dyer 1993
11 Friele 2000
12 Kristiansen 2008: 80
13 Jordåen 2017
14 Jordåen og Berge 2017
15 Norsk Gallup i *VG* 01. februar 1978
16 Kristiansen 2008:77
17 Bibelen, Tredje Mosebok, kapittel 20, vers 13. Det Norske Bibelselskap 1985
18 Seehus 2009: 36
19 Evang 1951: 362, Ødegård 1953
20 Weidegård 2000
21 Ibid.
22 Söderström 1999:414
23 Ibid.:500
24 Ibid.:419
25 Ibid.:421
26 Weijdegård 2000
27 Noen av artiklene handler om homoseksuelle av begge kjønn.
28 *Aftenposten* 2. og 11. desember 1950
29 Mitt systematiske utvalg omfatter kun *Aftenposten*, artikler fra de øvrige avisene er hentet fra Kim Frieles klipparkiv. Det er derfor ikke grunnlag for en systematisk sammenlikning mellom avisene.
30 Gustafsson og Rydén 2010: 251
31 *Aftenposten* 20.08.1953
32 Vike, Lidén og Lien 2007: 22
33 Fonn 2012: 27
34 *Aftenposten* 22. oktober 1952
35 Inkluderer både kulturomtaler og annonser
36 Albrecht og Andreassen i Allern 2015: 25
37 *Aftenposten* 16. juli 1951
38 NTB samarbeidet med de andre nordiske nyhetsbyråene om stoffutveksling i *Nordkorr*. NTBs korrespondent var trolig en svensk journalist i TT, Tidningarnas Telegrambyrå.
39 *Aftenposten* 19. januar 1950, 29. april 1950 og 14. juni 1950
40 *Dagens Nyheter* 8. mars 1950
41 *Dagbladet* 8. mars1950
42 Söderström 1999: 419
43 *Dagens Nyheter* 5. november 1950
44 *Dagbladet* 6. november1950
45 Lekselius 1998
46 Seehus 2009: 31
47 Ottosen, Røssland og Østbye 2012
48 Gjesvik 2015
49 *Aftenposten* 13. september 1951
50 *Aftenposten* 9. august 1952
51 *Aftenposten* 6. november 1950
52 *Dagbladet* 1. mars 1951
53 Fossum 1991: 77
54 Weijdegård 2000
55 Söderström 1999: 635
56 *Dagbladet* 6. mars 1951
57 *Dagbladet* 26.februar 1951
58 *Dagbladet* 14. september 1957
59 *Dagbladet* 28. oktober1950
60 *Aftenposten* 2. november 1950
61 *Dagbladet* 4. desember 1950
62 *Dagbladet* 26. februar 1951
63 Kristiansen 2008: 146
64 Friele 1990: 117
65 Kristiansen 2008: 192
66 *Se* nr. 12 ½ 1951
67 *Dagens Nyheter* 9. mai 1951
68 Weijdegård 2000
69 *Dagens Nyheter* 26. mars 1952
70 Söderström 1999: 395
71 Ibid.: 419
72 Gjesvik 2015
73 *Dagbladet* 6. mars 1951 og 13. juli 1951
74 Kristiansen 2008:168
75 *Aftenposten* 3. april 1954
76 Kristiansen 2008: 166
77 Kasa og Evang 1932
78 Evang 1951:370
79 Blant annet 11. mai 1951
80 *Aftenposten* 3. april 1954
81 Kristiansen 2008: 182–184
82 Seehus 2009: 47
83 Gjesvik 2015
84 Van Dijk 2009: 202
85 Ericson 2009: 109
86 Gjesvik 2015

Litteratur

Allern, S. (2015). *Journalistikk og kildekritisk analyse*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk

Dyer, R. (1993). *The Matter of Images. Essays of Representations*. London: Routledge

Eide, E. og Simonsen, A.H. (2007). *Mistenkelige utlendinger*. Kristiansand: Høyskoleforlaget

Evang, K. (1951). *Seksuell opplysning. En populær fremstilling av kjønnslivet og dets problemer*. Oslo: Tiden Norsk Forlag

Fonn, B. K. (2012). *Orientering – rebellenes avis*. Avhandling til dr.philos.-graden, Universitet i Oslo

Fossum, E. (1991*). Er nå det så sikkert? Journalistikk og kildekritikk*. Oslo: J. W. Cappelen Forlag

Friele, K.-C. (1985). *de forsvant bare… Fragmenter av homofiles historie*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Friele K.-C. (1990). *Memoarer. Troll kan temmes*. Oslo: Scanbok forlag

Friele, K.-C. (2000). «Med regnbuen som våpen. Fragmenter av norsk homohistorie gjennom 50 år.» *lambda nordica* 2-3. Uppsala: Uppsala universitet

Gjesvik, A. (2015). «Fra ansiktsløs skurk til synlig helt. Pressens framstilling av homofile fra 1950-tallet til 1980-tallet.» I Hornmoen, H., Roksvold, T. og Alnæs, J. (red.) *Individet i journalistikken*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Gustafson, K. E. og Rydén, P. (2010). *A History of the Press in Sweden*. Göteborg: Nordicom

Hjeltnes, G. (red.) (2010). *Norsk presses historie 1660–2010. Imperiet vakler 1945–2010*. Oslo: Universitetsforlaget

Jordåen, R. (2017). «Homoskandale! Sosialdemokrati, sensasjon og seksualitet i Bergen i 1909.» I Botheim, R, Baadsvik I. M., Valderhaug, G og Wiik, A. «Han e' søkkane go'!» Et festskrift til byarkivar Arne Skivenes. Oslo: ABM-media

Jordåen, R. og Berge, B. (2017). *Ein kort intro til norsk skeiv historie på 1900-talet*. https://www.bufdir.no/lhbt/LHBT_og_levekar_Hva_sier_forskningen/Ein_kort_intro_til_norsk_skeiv_historie_pa_1900_talet/

Jordåen, R. og Wolfert, R. (2015). «Homoseksualitet i det tyskokkuperte Norge.» *Historisk tidsskrift 94*(3). Universitetsforlaget

Kasa, T. og Evang, K. (1932). Homoseksualitet. *Populært tidsskrift for seksuell oplysning* nr. 4

Kristiansen, H. W. (2008). *Masker og motstand. Diskré homoliv i Norge 1920–1970*. Oslo: Unipub

Lekselius, B. (1998). «Skapandet av det homosexuella monstret. Om normalitet, disciplinering och sinnesundersökningar i Stockholm 1941–1946.» *lambda nordica* 3-4. Uppsala: Scandinavian University Press

Ottosen, R., Røssland, R. A. og Østbye, H. (2012). *Norsk pressehistorie*. Oslo: Det Norske Samlaget

Sears, B., Hunter, N. og Mallory, C. (2009). *Documenting Discrimination on the Basis of Sexual Orientation and Gender Identity in State Employment*. The Williams Institute on Sexual Orientation and Gender Identity Law and Public Policy at UCLA School of Law.

Seehus, J. R. (2009). *Rødt, hvitt og skrått. Homofile og lesbiske i Norge gjennom 60 år*. NRK Aktivum

Söderström, G. (1999). *Sympatiens hemlighetsfulla makt*. Stockholm: Stockholmia förlag

Wahl-Jorgensen, K. og Hanitzsch, T. (red.) (2009). *The Handbook of Journalism Studies*. New York: Routledge

Weijdegård, N. (2000). *«Kampen som förandrar. Svenska bögar och lesbiska under efterkrigstiden.»* lambda nordica 2-3. Uppsala: Scandinavian University Press

Ødegård, Ø. (1953) *PM i Straffelovrådet* 1953: 21

FORUM

DEBATT, ESSAYS, BOKANMELDELSER, PRESSEMINNER

Artikkelforfatteren mener at det nå er på høy tid at vi – hver gang det dukker opp nye medier – slutter å møte dem med kritikkløs optimisme kombinert med naivitet og historieløshet. Illustrasjon: Endre Barstad © 2018.

Henrik G. Bastiansen:
Gjør den digitale utviklingen medie-historien overflødig?

Henrik G. Bastiansen
Leder i Norsk Mediehistorisk Forening
Professor i medievitenskap
Høgskulen i Volda
bastians@hivolda.no

Jeg tror at det er fristende for svært mange å svare ja på dette spørsmålet. Og det er lett å finne argumenter for det også. Mediehistorie assosieres jo sjelden med det nyeste – det ligger jo i sakens natur. For hva skal vi egentlig med kunnskaper om mediene i gamle dager, når vi står midt oppe i alt dette spennende og viktige digitale som foregår rundt oss akkurat nå? Tidligere tider er passé. Hva skal vi med gammalt ræl? Nå lever vi i det 21. århundre!

Vi lever midt i en strøm av innovasjoner, og det er få ting som er lettere i en slik situasjon enn å proklamere at det foregår «medie-revolusjoner» i vår tid. Mange gjør da også det. Det er selvfølgelig lett å forstå, for det foregår jo svært mye som synes å være overskridende i sin karakter. Det er mye vanskeligere å se dagens medier som uttrykk for en mer langsommelig evolusjon, fordi man da må søke bakenfor de ytre forandringene som vi alle ser. Likevel er det noen som har spesialisert seg på akkurat dette. I 1998 utga Tom Standage boken *The Victorian Internet,*[1] der han punkt for punkt viste hvor mye internettet liknet på telegrafen – eller mer presist: hvordan telegrafen – med alle sine innovasjoner og virkninger – faktisk kan sees som en direkte forløper for internettet. Boken var litt av en oppdagelse for alle dem som proklamerte internett som 1990-årenes store revolusjon. Standage viste at det samme hadde skjedd før – med forbausende mange paralleller på tvers av de 150 årene som skilte telegrafens første år fra internettets. Siden har Standage gjort det samme på nytt. I boken *Writing on the Wall: Social Media – The First 2000 Years*[2] har han tatt for seg sosiale medier og pekt på deres forgjengere gjennom tidene. Vår tids sosiale medier kan således betraktes som siste ledd i en lang utvikling av former som utvendig sett er forskjellige, men som likevel har det vesentligste felles. Kort sagt: Heller ikke sosiale medier er noe nytt, ifølge Standage.

Vår tids sosiale medier kan betraktes som siste ledd i en lang utvikling av former som utvendig sett er forskjellige, men som likevel har det vesentligste felles.

Kanskje ligger det noe mer i disse sammenstillingene enn det vi til daglig tenker på. La oss stoppe opp litt ved selve datamaskinen. Se på tastaturet. Bokstavene og tallene vi finner der, har sin egen kulturhistorie bakover – og den er lang. Dets mønster av bokstaver stammer fra skrivemaskinen, slik den ble utformet litt etter midten av 1800-tallet. Hvis vi vil forstå hvorfor datamaskinens tastatur ser ut som det gjør, trenger vi altså en historisk forklaring som går ganske langt tilbake. Andre eksempler kan vi se på selve dataskjermen. Den er full av slående ikoner: skrivebord, papirkurv, A4-ark, mapper, notatbok og penn, typografiske skrifteffekter, rullemenyer osv. Skype bruker et gammeldags telefonrør som ett av sine ikoner – selv om ingen bruker slike apparater lenger. Listen kan lett gjøres lenger. Alt dette er analoge arbeidsredskaper eller medieformer som var i bruk lenge før den digitale tiden. I dag lever de videre som digitale ikoner på våre dataskjermer.

Vi kan betrakte dem som mediehistorie som lever videre i en ny, digital form.

Dette perspektivet kan vi faktisk utvide til å gjelde hele den digitale utviklingen. Jeg har nylig kost meg med en grundig lesning av Paul E. Ceruzzis bok *A History of Modern Computing*.[3] Han gir en bred og veldokumentert fremstilling av den moderne datamaskinens historie – og han begynner i 1930- og 40-årene. John von Neumanns nyskapende datamaskin-arkitektur fra dengang har fortsatt gyldighet. De mange og avanserte innovasjonene i 1950- og -60-årene la et grunnlag som kom til å prege datautviklingen frem til 1990-årene, om ikke enda lenger. Det gjelder ikke minst utviklingen som førte frem til mikroprosessoren. Mange ting i datamaskinenes verden er således eldre enn vi tror. Og utviklingen har faktisk også gått *langsommere* enn vi ofte tenker oss. Ceruzzi viser en IT-utvikling med mange aktører, og de både bommer og treffer. Mange suksesser ble kortvarige. Men også for datamaskinen – og hele IT-utviklingen – så er det slik at den har historiske forutsetninger som er nødvendige å kjenne til hvis vi vil forstå det mange i dag omtaler som «det digitale skiftet». Douglas Engelbart oppfant for eksempel datamusen allerede i 1968. I dag er det vel fortsatt lite kjent hvordan IBMs store «mainframe computers» på slutten av 1960-årene skapte en motreaksjon i form av den mindre og enklere «minicomputer», som igjen ble den direkte forgjengeren til den personlige computeren, PC-en. Ceruzzi tilskriver mye av æren for disse minidatamaskinene til selskapet Digital Equipment Corporation (DEC). Bill Gates begynte sin karriere med dem – og hans Microsoft ble etablert allerede i 1975.

Paul E. Ceruzzi viser en IT-utvikling med mange aktører, og de både bommer og treffer. Mange suksesser ble kortvarige.

Vi må altså tilbake til 1960- og -70-årene om vi vil forstå starten på den dataverdenen som vi i dag oppfatter som vår egen tids. Utviklingen av minidatamaskiner og PC-er sprang ut av tidens datainteresserte miljø – sterkt påvirket av de strømningene som preget folk på den tiden. Et slikt tidsperspektiv er også nødvendig for å forstå hvordan internett ble til. Terje Rasmussen har gitt en god oversikt over denne historien, blant annet i sin bok *Kampen om Internett*.[4] Den tekniske definisjonen av internett – Transfer Control Protocol/Internet Protocol, forkortet TCP/IP – ble lansert av forskeren Vint Cerf og hans kollegaer allerede i 1974. Likevel må vi helt frem til 1990-årene før alle visste hva internett var.

Det er fristende å hevde at den store IT-revolusjonen er noe som allerede ligger bak oss i tid. Det vi ser i dag, kan oppfattes som ettervirkninger av innovasjoner som har rukket å bli opptil både én og to generasjoner gamle.

Men sammenhengen mellom de nyeste digitale mediene og mediehistorien bakover kan gjøres enda dypere enn dette, selv om det ikke er så mange som er i stand til å se det. Årsaken ligger trolig i at vi som oftest oppfatter mediehistorien som en lineær, fremadskridende utviklingslinje fra det eldste til det nyeste. Denne oppfatningen kan lett forkludre vår forståelse: Det nyeste får forrang, mens det eldre blir neglisjert. Hvis vi isteden betoner hvordan prosesser og fenomener synes å være *tilbakevendende* i mediehistorien, så oppdager vi at utviklingen like gjerne kan beskrives som en oppadgående spiralform, med stadig nye omdreininger.[5] Det viktigste som stadig vender tilbake, er innføringen av nye medier – og deres virkninger. Og da blir analyser av tidligere tiders medier faktisk relevante på nytt om vi vil forstå det nyeste i dag. Det mest slående eksempelet på dette er likheten mellom innføringen av internettet og innføringen av trykkekunsten fra Gutenberg og fremover. Man kunne skrive egne bøker om dette. Begge revolusjonerte vilkårene for offentliggjøring og spredning av kunnskaper og meninger – med tallløse virkninger. Slik kan altså lesingen av Elisabeth Eisensteins livsverk, *The Printing Press as an Agent of Change*,[6] kaste lys over internetts betydning – 500 år etter Gutenberg.

Eller for å ta et helt nytt eksempel: Facebook-

skandalen våren 2018. Den 18. mars avslørte *The New York Times* på førstesiden at selskapet Cambridge Analytica hadde fått tilgang til persondata fra Facebook om mange titalls millioner mennesker foran presidentvalget i USA i 2016. Dataene kunne brukes til å analysere meninger og preferanser hos enorme velgermasser før valgdagen. Saken vakte oppsikt over hele verden. Facebooks grunnlegger, Mark Zuckerberg, måtte stå skolerett i Kongressen og svare på en kryssild av spørsmål – direkte på TV. Var valget blitt manipulert av disse dataene – som var fullstendig på vidvanke? IT-ekspert Gisle Hannemyr sa etterpå at han aldri i sin villeste fantasi hadde trodd at noe slikt kunne skje.[7] Medieviter Ida Aalen sa at vi hadde vært «for naive», og at avsløringen burde gjøre oss alle «vettskremte».[8]

Det er lett å forstå disse kommentarene. Det var mange gode grunner til å bli sjokkert. Spørsmålet i denne sammenhengen er likevel noe annet, nemlig dette: Kunne mediehistorien ha hjulpet oss her? Hvis vi hadde væpnet oss med mediehistorisk kunnskap, ville vi et godt stykke på vei kunne ha forventet oss noe slikt. Ett mønster ser nemlig ut til å gå igjen: Nye medier møtes gjerne med fascinasjon og optimisme. Tilhengerne synes å være så entusiastiske at det kan være vanskelig å få gehør for motforestillinger. Noen sympatisører ynder å tale de nye medienes sak ved å peke på deres pedagogiske fortrinn. Andre mener at de nye mediene vil forbedre demokratiet. De argumenterer som om kreftene bak de nye mediene ser det som sin hovedoppgave å forbedre pedagogikken eller videreutvikle den demokratiske styreformen – men det er vel ikke akkurat det som driver dem, er det vel?

Jeg tror det nå er på høy tid at vi – hver gang det dukker opp nye medier – slutter å møte dem med kritikkløs optimisme kombinert med naivitet og historieløshet. Hvis vi istedenfor møter dem med dokumentert kunnskap om sammenliknbare implementeringsprosesser fra fortiden, vil vi kanskje kunne forutse noe av det som vil komme. Saken er at nye medier forandrer oss og våre liv – grunnleggende. Vil vi det? Vil vi egentlig underkastes så sterke krefter – uten å vite hvem de er, og hva de egentlig vil? Innføringen av fjernsynet i Norge i 1960-årene kan stå som eksempel. Åpningen i 1960 var full av forhåpninger og optimisme. Først etter sju–åtte år, i 1967–68, begynte opinionen i Norge å forstå at fjernsynet representerte en mye dypere endring av norsk samfunnsliv enn det man hadde trodd rundt starten i 1960 – men da var det umulig å snu utviklingen. TV-mediet hadde i mellomtiden vist seg som en medieform med langt dypereliggende virkninger for kultur, politikk og samfunn enn noen opprinnelig forestilte seg. Forandringene foregikk i et så stort tempo at det eneste debattantene kunne håpe på, var reell kunnskap om hva TV-mediet egentlig betød – og den måtte komme fra forskning. Derfor etterlyste Kringkastingsrådet i 1968 at det ble satt i gang medieforskning. Noe liknende skjedde med mobiltelefonen i 1990-årene. Den ble også møtt med en nesten grenseløs fascinasjon og optimisme, ikke minst i pressen. Først senere begynte avisene å peke på alle de uventede konsekvensene som fulgte med mobilens gjennombrudd: faren for stråling, forstyrrelser fra mobilbruk på offentlige steder, det å bli ufrivillig vitne til andres privatsamtaler, folks mentale fravær i forhold til dem man har rundt seg, sms-mobbing osv.[9]

Hvis vi heller betoner hvordan prosesser og fenomener synes å være tilbakevendende i mediehistorien, oppdager vi at utviklingen like gjerne kan beskrives som en oppadgående spiralform, med stadig nye omdreininger.

Fjernsynet og mobiltelefonen kan stå som eksempler vi kan hente perspektiver fra, også når det gjelder digitale medier. Den som har studert slike innføringsprosesser tidligere, har opparbeidet seg en kompetanse som har overføringsverdi til alt det nye som møter oss i vår tid. For min egen del var jeg overhodet ikke overrasket over Facebook-skandalen i mars-april 2018. Tvert om: Jeg har nærmest ventet på at noe slikt skulle skje. Hvorfor det? Fordi hele forretningskonseptet bygger på å selge brukerdata til anonymiserte tredjeparter. Da er det jo bare et tidsspørsmål før det lekker ut hvem enkelte av disse tredjepartene er.

Og de har åpenbart helt andre motiver enn å forbedre pedagogikken eller demokratiet. Også sosiale medier har altså uventede og svært problematiske sider ved seg. Såpass realistiske bør vi være – uansett hvor mye vi bruker dem til daglig.

Skal vi møte digitale medier på en slik realistisk måte, trenger vi kunnskap – også den som mediehistorien kan gi oss. Den digitale utviklingen gjør derfor ikke mediehistorien overflødig. Tvert om: Den øker faktisk vårt behov for å forstå medieutviklingen – både på kort og lang sikt, og på en mer grunnleggende måte. Hvis utviklingen egentlig har en spiralform, blir dette enda tydeligere. For har vi avslørt et mønster én gang, står vi godt rustet til å gjøre det igjen. Konklusjonen er denne: Det mediehistorien kan tilby – kanskje mer enn andre fagfelt innenfor mediefaget – er nytten av å se bakover. Med mediehistoriske kunnskaper står vi langt bedre rustet til å møte alt det nye som kommer. Det er ved å kunne se bakover at vi siden kan se fremover – også i vår digitale tid.

Noter:

1 Standage 1998
2 Standage 2013
3 Ceruzzi 1998
4 Rasmussen 2007
5 Brian Winston har identifisert det samme tilbakevendende mønsteret fra telegrafen til internett, i sin bok *Media Technology and Society* fra 1998.
6 Eisenstein 1979
7 *Dagbladet* 5. april 2018
8 *Aftenposten* 14. april 2018
9 Bastiansen 2001

Kilder:

Aftenposten, 14.–15. april 2018
Dagbladet, 5. april 2018
The New York Times, 28. mars 2018

Litteratur

Bastiansen, H.G. (2001). *Det piper og synger overalt. Mobiltelefonen i Norge fra ide til allemannseie*. Oslo: Norsk Telemuseum

Ceruzzi, P.E. (1998). *A History of Modern Computing*. Cambridge: Mass.: The MIT Press

Eisenstein, E. (1979). *The Printing Press as an Agent of Change*. Cambridge: Cambridge University Press

Rasmussen, T. (2007). *Kampen om Internett*. Oslo: Pax

Standage, T. (1998). *The Victorian Internet*. New York: Bloomsbury

Standage, T. (2013). *Writing on the Wall: Social Media – The First 2000 Years*. New York: Bloomsbury

Winston, B. (1998). *Media Technology and Society: A History from the Telegraph to the Internet,* London and New York: Routledge

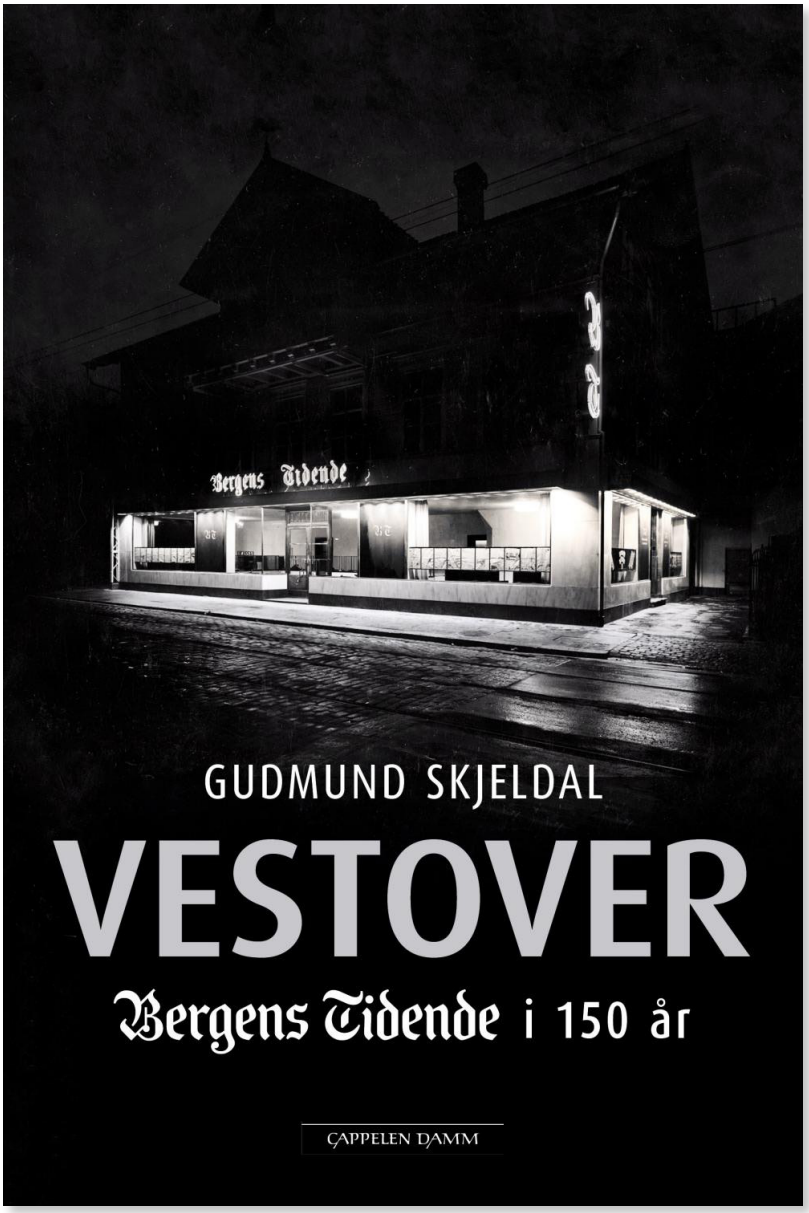

BOK: Gudmund Skjeldal: Vestover – Bergens Tidende i 150 år. Cappelen Damm 2017, 324 sider.

Bok:

Idéen om Bergens Tidende

Gudmund Skjeldal: Vestover – Bergens Tidende i 150 år.

Gudleiv Forr
Journalist og historiker
gfo@dagbladet.no

En avis er både katedral og børs, både journalistikk og industri. Den som skal lede en slik institusjon, må ha journalistisk teft og interesse for og innsikt i bedriftsøkonomi og finanser. Når de to hensynene møtes i en lykkelig forening, går avisen godt både som meningsorgan og som markedsprodukt. Den får innflytelse på samfunnsutviklingen og skaffer gjennom abonnement og annonsesalg kapital til teknisk og journalistisk fornyelse, og pene overskudd til eierne.

Avishistorien har vist at det ikke har vært alle avisledere forunt å treffe denne planken. Noen har gjort det en stakket stund, noen har aldri fått det til, og avisen har gått en tidlig død i møte. Men noen aviser har overlevd fra dag én og gjennom skiftende tider. Noen har til og med greid å holde fast på den idéen som var skyvet som fikk det hele til å rulle av sted. Men de fleste som har overlevd, har tilpasset seg tidsåndens omskiftelighet. Samspillet mellom mening og budskap på den ene siden og marked på den annen avgjør liv eller død for avisen både som bedrift og som meningsbærer, kunnskapsformidler og underholder.

En suksess

Bergens Tidende er 150 år i år. Som katedral og børs har den hatt sine lykkelige perioder, men også sine mindre heldige. I norsk mediehistorie er *BT* en suksess.

Til jubileet har Gudmund Skjeldal skrevet en bok om disse 150-årene. Den har fått tittelen *Vestover*. Det er blitt en velskrevet og lesverdig framstilling av spenningene mellom idé og bedrift, mellom tekst og annonser, mellom meninger og finanser, og med vekt på dem som har drevet verket.

Skjeldal, som er idéhistoriker med innsikt også i norsk allmennhistorie, skriver i innledningen at boka er en idéhistorie. Det er en ambisjon som ikke har vært lett å følge. I samspillet med samfunnet vil en avis over tid være mye mer enn en ideologisk fanebærer. Skjeldal skriver det selv: «Ei avis eller eit mediehus i stort handlar både om økonomiske konjunkturar, om ei teknologisk rivande utvikling og om ei redaksjonell historie […]» Under bunnlinja er *Bergens Tidende* «eit privatkapitalistisk forretningskonsept». Derfor forsvinner det idéhistoriske lett i det allmennhistoriske og i framstillingen av det daglige strev for størst mulig overskudd.

Skjeldal lar sin tekst følge kronologien. Han starter midt i 1860-årene og trekker linjene framover mot dagen i dag. Han gir en bred framstilling av både journalistisk og økonomisk-teknisk utvikling.

Det hele er gitt en moderne nynorsk språkdrakt, i kontrast til *Bergens Tidende*, som fra starten var en riksmålsavis selv om redaktørene kom fra bygder i Hardanger og fra Stryn, som grunnleggeren Johan Wilhelm Eide. Boka er rikt utstyrt med bilder og fotnoter. Hovedkilden til beretningen er det som sto i avisen, og jeg antar at kildearbeidet er profesjonelt uten å ha sjekket det. Men hvordan forlaget Cappelen Damm kan utgi en slik bok uten navne- og sakregister, er ubegripelig.

To bærende idéer

Ifølge Skjeldal har *Bergens Tidende* gjennom storparten av sin historie hatt to bærende idéer: Venstre og Vestlandet. Det viste seg å være en kombinasjon

Grunnleggeren av Bergens Tidende, boktrykker Johan Wilhelm Eide. Avisen utkom første gang i 1868. Foto: Universitetsbiblioteket i Bergen.

Gudmund Skjeldal har skrevet boken: Vestover – Bergens Tidende i 150 år. Foto: Cappelen Damm forlag.

med markedsmessig potensial og stor overlevelseskraft: Avisen forble Venstre-avis så lenge partiet hadde opinionsmessig styrke i det som over tid ble avisens nedslagsfelt, samtidig som den hadde innflytelse på partiet nasjonalt. Den har forblitt avis for Vestlandet og prøvd å beholde denne identiteten også under nye teknologiske og markedsmessige forutsetninger.

En periode var *BT* den ledende Venstre-avisen i landet samtidig som den breiet seg utover Vestlandet til nord for Sognefjorden og sør for Stord. Nå er nok begge idéene svekket: Vestlandet fordi avisen har trukket seg tilbake til Bergen og omegn som følge av lesersvikt for papiravisen, selv om den tilbys nasjonalt, ja globalt, takket være den digitale revolusjonen. Venstre forsvant ved egen hjelp midt i 1970-årene.

Radikal og konservativ

Den første beveger, Johan Wilhelm Eide, var boktrykker med politisk interesse. Men bladet skulle ikke ha «nogen bestemt politisk Farve». Det skulle være framskrittsvennlig når det var nyttig, konservativ når det var nødvendig, og det skulle ikke opponere i utide. Det lød jo ikke spesielt idémessig konsistent.

Den første redaktøren het Edvard Larssen og var fra Stavanger. Peter Larsen, som er medieprofessor i Bergen og har vært musikkanmelder i *BT* i en årrekke, har prøvd å kartlegge redaktør Larssens åndelige habitus, og har plassert ham sammen med noen opposisjonelle karer som Paul Botten-Hansen i Christiania (Skjeldal refererer til Peter Larsens «Drømmer og prosjekter. En norsk pressemanns historie» i *Pressehistorisk tidsskrift* nr. 17, 2012.)

Han mener å ane en utopisk sosialisme i det han har funnet av tekster etter ham. Og *BT* ble etter hvert en radikal avis, tidvis kulturradikal, for så å ende som en solid støtte for etablissementet.

Nå er det ikke så viktig hva den første redaktøren mente, for Larssen ble ikke lenge i *BT*. De første redaktørene kom og gikk, og som bedrift vaklet avisen allerede fra dag en. Det var trykkeren J. W. Eide som

Bergens Tidende.

No. 216. 1. Aarg.

Onsdag den 16de September 1868.

Forlovelsesanmeldelse

Undertegnede tillader sig herved at anmelde deres Forlovelse.

Bergen, 16de September 1868.

Ida Sofie Hansen
Ole Andreas Hansen

Kunstforevisningen

i det nyopførte Hus ved Parken er aaben fra Kl. 6 til 10 hver Aften. Entre 24 ß. Enhver erholder en Present.

J. Halvorsen fra Christiania.

Circus Halvorsen.

Torsdag den 17de September Kl. 8 gives

en stor brillant Forestilling.

Nærmere gjennem Programmer.

Hver Dag gives Forestilling.

Guncrius Halvorsen,
Director fra Christiania.

Elefanten Mis Betzy.

Idag og følgende Dage forevises fra Kl. 1 til 6 Eftermiddag

en levende Elefant fra Afrika.

Forestillingen finder Sted i Petter Jørgens Hus i Fløirstrædet i Nærheden af Parken.

Entree 8 Skill. for Voxne og 4 Skill. for Børn.

Luftballons.

Torsdag Aften, hvis Veiret tillader det, ekspederes fra Kaien 2 smukt udstyrede Luftballoner. Den første ekspederes Kl. 7½, den anden Kl. 8.

NB. Den tidlige Dreis vare bemærket.

Frivillig Afgift bedes nedlagt i de ekspederede Baader.

Forgylder Oluf J. Tollevsen,

Smeraalsmindingen,

modtager til Reparation alleslags forgyldte, bronzerede og lakerede Gjenstande, hvilket alt udføres smukt og billigst muligt.

Le Lloyd Belge,
Brandforsikringsselskab

overtager Forsikringer mod Ildsvande paa Bygninger, Varer, Indbave, Skibe paa Stabel m. m. ifølge bill Præmier, ved Selskabets Agent herstedes Ludolf J. E. Næss.

W. Lunds Dandseunderviisning

I Herr Holdts Locale, som har taget sin Begyndelse, modtager fremdeles Elever. Anmeldelser skeer i mit Logis, Holdts Hôtel.

NB. Kun dette Curstus vil blive givet.

Abonnement

paa „Bergens Tidende" kan tegnes til enhver Tid.

„Bergens Tidende" (Hovedbladet) udkommer hver Aften.

Avertisementsbladet udkommer hver Morgen og uddeles i et Antal af 1000 Exemplarer rundt i Byen.

Avertisementer modtages hver Dag til Kl. 3.

Abonnenterne paa Hovedbladet erholde Moderation for ofteere indrykkede Avertisementer.

Bekjendtgjørelser.

Dødsfald.

Af vor Høire Moder og Søster Oline Madsen, født Hansen, Ante efter Snedkermester Hans Madsen, herfra stille og gudvelgiven den 14de September, 51 ½ Aar, tilsigendes nær- og fjærnere Slægt og Venner.

Paa egne og Børnenes Vegne
Anne Elisabet Thoreli,
født Hansen.

Anbud

paa Leverance af circa 130 M. groft Angbred, 2 Dage gammelt, at levere dagligt i 4de Contal fra d. 1. Arbeidsdagsdistrikt modtages inden den 20de September i lukket Seddel af Indsætteren.

Bergens Arbeidsanstalt den 16de September 1868.

M. T. Martens.

Forrilemmende Torsdags Formiddag forretages Skifteskuming i følgende Bo:

Kl. 9. Handelsmand Jens C. Pedersens Konkursbo.
— — Ole Jeb. Olsens Dødsbo.
9½ — — Johannes Michellsens do.
9. Algemand Jørgen Nicolai Nilsens do.

Bekjendtgjørelse.

Bagermester P. M. Hansens Bo er fem Konkursbo taget under Behandling af Skifteretten og herammes herved en Skifteskuming i Boet til Afholdelse i Kalelunds Raadhus den 2den kommende Maaned Kl. 10 Formiddag, hvorved vil blive at forhandle: Valg paa midlertidig Bestyrer og paa 2 eller 3 Mænd blandt Creditorerne skulle Konkursboets Bestyrelses 8 22. Valg paa Interessenter, forfaavidt herom bliver Spørgsmaal, og Bestemmelse om hvorvidt Skiftemøtet skal bevilges Udsættelse af Boet til sin og Aamilies Underholdning.

Alle og Enhver, der have Fordringer at gjøre gjældende mod Boet, opfordres herved til inden den 7de November forestillemmende for Skifteretten skriftlig at anmelde sine Fordringer og til bevisse at fremsende i Original eller Afskrift de Dokumenter, hvorpaa Fordringerne beroe sig. Endvidere indkaldes Fordringshaverne til at afgive Møder ved en Skifteskuming i Kalelunds Raadhus den 23de November dette Aar Kl. 10 Formiddag, for at overhøre og deltage i de anmeldte Fordringers Prøvelse og tillige i Behandlingen af Forslag til Akkord, om saadant skulde blive fremsat.

Kalelunds Skifteret den 9de September 1868.

Skifteindkaldelse.

Fordringshaverne i Handelsmand **Niels J. Pedersens Concursbo** indkaldes herved til at afgive Møde i en **Skiftesamling** paa Raadhuset **Torsdag den 17de denne, Kl. 9 Formiddag,** for at afgjøre et af Opvederen fremsat Anbragende om at tillades Dispositionen over Boets faste Eiendom til Paalse Akkords Valg.

Bergens Skifteret den 15de September 1868.

Fra F. J. Ellertsens Dampskibsexpedition.

Torsdag Aften ankommer **Viknaren** fra Stavanger.
Fredag Morgen Kl. 1 afgaar **Anna** til Rotterdam.
Fredag Morgen Kl. 5 afgaar **Olaf Kyrre** til Christiania og mellemliggende Steder.
Lørdag Morgen Kl. 6 afgaar **Viknaren** til Stavanger.

Proklama.

Ved Sorejens Skifteret bestaar under Behandling følgende Boer:

Af Throndenes Thinglag:

Efter Husmand Ole Madsen Albetten.
„ forbenævnte Handelsmand John Bald Jørnhøen.
„ Inderst og Enkemand Johannes Johnsen Eriksad (Elgenæs).
„ Gaardbruger og Enkemand Mikkel Kristoffersen Greta.
„ Kaarfarer og Enke Marthe Marie Jensdatter Udrea.

Af Trone Thinglag:

„ Gaardmand Mikkel Nilsen Finnesseldet.

Af Lensigs Thinglag:

„ Kaarmand Peter Andreas Svendsen Espevaag.
„ Lods Mathias Olsen Heffingen.
„ Rodningsmand Nils Andersen Granlids (Heiden) afdøde Hustru Karen Pedersdter.

Af Berge Thinglag:

„ Kaarmand Svend P. Svendsen Dribdal, blandt hvis Kreditorer Datteren Marie Aldoline er opgivet at være gift med Jens E. Olsen i Hommelgerd.
„ Ungkarl Peder Norman Mosserdbotten.
„ Husmand Mathias Øberg Medstjerdbotten.
„ Dagslaamand Samuel Olsen Barbagen.

Disse Boers Kreditorer indkaldes herved med 3 — tre — Maanæders Varsel til her Skifteretten at anmelde og bevidsliggjøre deres Krav.

Bjerlan varslet de fremmede Kreditorer om inden den 4 N. 2'4 5—2—4 bestemte Frist at melde sig.

Sorejens Skifteret den 21de August 1868.

Proklama.

Kreditorerne i Boet efter afdøde Landhandler, forhenværende Kirkeværtsmænd, Bertel Bonen, indkaldes herved med 6 Maanæders Varsel til at anmelde deres Fordringer for undertegnede Skifteret, af hvem Boet er taget under Behandling.

Sandefjords Overskifteretts Skifteret, den 8de September 1867.

J. W. Eide's
NYE BOGTRYKKERI
ved Engen

anbefales til smuk og billig Udførelse af alle Slags til Bogtryk henregnende Arbeider.

Bekjendtgjørelse
fra
Aug. J. Wolff & Co.s
Annoncebureau,
Kjøbenhavn, Skindergade No. 2.

Paa Grund af de idelige Forespørgsler til vort Bureau fra **Reflekterende** paa Avertissementer om at give nærmere Oplysninger om Engagementer, Tilbud, Salg, Agenturer etc., hvem vore averterede i Bladene og tilstillede disse gjennem vort Bureau, og hvorpaa vi modtage Billetter under Mærke, — finde vi os hervel foranlediget til at bekjendtgjøre, **at Bureauets Ulevry kun er at besørge Annoncen indrykket i Bladene og tilstille de Averterende de indkomne Billetter i den Stand,** i hvilken de modtages, hvorimod **Sagen, som berøres i Avertissementet,** bliver Bureauet aldeles ubekjendt.

Som Følge heraf kunne vi ikke give nogensomhelst Oplysning, og alle Forespørgsler i denne Retning ville blive ubesvarede.

AUG. J. WOLFF & Co.
Annoncebureau.

Alle Slags Billeder indfattes i smukke forgyldte og forte Rammer billigst hos

Forgylder Oluf Tollevsen,
Guldbrandsens Hus, Smeraalsmindingen.

Galvanisk-electrisk

Forgyldning og Forsølvning udføres solid og billigt af M. & T. Olsen.

Befjendtgjørelse.

Af Skifteretten har Rathskjet ten af Handelsberger Chr. Rasmussen Resolvede i hans Konkursbo tilvunne og af Fordringshaverne antagne Akkord og at Boet er hans Udlægsdreditor, befjendtgjøres herved.

Kalelunds Skifteret, 7de September 1868.

Tvangsauktion.

Torsdag den 15de October forestillemmende Kl. 5 Eftermiddag bliver, ifølge Requisition fra Procurator Sanne for Bankadministrationen i Bergen, Tvangsauktion afholdt i Kalelunds Raadhus over Carl Hansen Jørgensteen til Norges Bank pantsatte to Baaningsgaarde, Brandforsikrings-No. 34a og 241, beliggende paa Digens Grund i Kalelund.

Kalelunds Auktionsforvalterkontor, 7de September 1868.

Tvangsauktion.

Torsdag den 15de October forestillemmende Kl. 4 Eftermiddag bliver, ifølge Requisition fra Procurator Sanne for Bankadministrationen i Bergen, Tvangsauktion afholdt i Kalelunds Raadhus over Peder Larsen Skjerpe til Norges Bank pantsatte Baaningsgaard, Mats-No. 129, vurd-No. 344, paa Gjesegaarden ved Kalelund.

Nedre Tendmeres Auktionsforvalterkontor, 7de September 1868.

Befjendtgjørelse.

Til Efterretning for Vedkommende, at Spinde, Strikke- og Syarbeide modtages i Lungegaards-Hospitalet.

A. E. Berge.

Under min Fraværelse bestyres mine Forretninger af Herr Consul C. K. Gran, som ogsaa modtager mit Firma pr. procura.

Bergen den 14de September 1868.

Jacob A. Michelsen.

Faksimile fra forsiden av Bergens Tidende, 16. september 1868. Foto: Bergens Tidende.

ble den bærende kraft for avisen, og som sørget for overlevelsen. Det kom også til uttrykk i arveføl gen. Familien Eide sto ved roret i 100 år før de solgte. Avisen endte til slutt hos Schibsted.

Som industribedrift har avisen vært et lukrativt foretak etter de første famlende årene. Den ga store utbytter til eierfamilien Eide så lenge de satt med aksjene. Nå er den tida over, og ved reisens slutt sitter medlemmene av Eide-familien igjen med en del millioner, mens de nye eierne, det globale mediehuset Schibsted Media Group, med sine vel 7000 ansatte i 30 land har integrert *BT*s økonomi og i noen grad dens journalistikk i en felles enhet i den norske delen av konsernet. For de ansatte har det betydd at kolleger er blitt rasjonalisert bort, og for eierne – som noterer sine aksjer på New York-børsen – at inntektene har svellet.

Opposisjon og posisjon

Den første redaktøren som satt så lenge at han kunne prege *Bergens Tidende*s innhold på avgjørende vis, var Olav Lofthus. Den lærerutdannede Lofthus, var redaktør fra 1872 til sin død i 1894, ga avisen en tydelig retning på journalistikken og meningene, og sto snart i opposisjon til de rådende politiske synspunkter rundt regimet Stang i 1870-årene, «Et regime foran undergangen», som historikeren Jens Arup Seip kalte det i sin bok om Frederik Stangs regjering.

Avisen knyttet seg til Johan Sverdrups linje. Den støttet de reformkrav partiet hadde både før Venstre ble dannet og fikk regjeringsmakt, mens partiet styrte landet og etter at tida som statsbærende parti ebbet ut i 1930-årene. I visse kretser ble *Bergens Tidende* sett på som ugudelig og nedbrytende, skriver Skjeldal.

Men tilslutningen til Venstre kunne også variere i styrke. Den nærmest identifiserte seg med partiets leder og Bergens-representant, den kultur- og sosialradikale Johan Ludwig Mowinckel fra først på 1900-tallet og til 1940, og den var noe nær Venstres hovedorgan de første par tiårene etter annen verdenskrig, inntil Venstre sprakk på EF i 1972.

Forholdet til Venstre

Skjeldal setter naturlig nok forholdet til Venstre inn i en idéhistorisk ramme: Honnørord som «liberal», «frisinnet» og «human» gis ulike innhold over tid, både før og etter partiavisens tid. De er blitt pusset på ny og på ny i løpet av årene som er gått.

Olav Lofthus (1847-1894) var redaktør i Bergens Tidende fra 1872 til sin død i 1894. Foto: Karl Anton Peter Dyrendahl Nyblin.

Da avisen i 1977 skulle ha ny sjefredaktør etter den profilerte venstremannen Ingemund Fænn, la den daværende direktør Helge Eide en ideologisk grunnstein: *Bergens Tidende* skulle være «en liberal, borgerlig (ikke sosialistisk) avis, uten partipolitiske avhengighetsforhold». Og den skulle være «ubestikkelig hederlig». Denne retningslinjen er fortsatt forankret i vedtektene for J. W. Eides Stiftelse, som har et avgjørende ord ved redaktøransettelsene, og har vært gjenstand for omfattende tolkninger ved redaktøransettelser fram til i dag.

Okkupasjonen

Det store bruddet i *BT*s historie er tida under nazistisk redaktør. Skjeldal vier et helt kapittel til disse årene

og stiller en del kritiske spørsmål om avisledelsens og eiernes beslutninger.

Den innsatte redaktøren, Vidkun Nitter Schreiner, var ingen innbitt nazistisk ideolog, og meldte seg inn i NS først i september 1940. Han var en erfaren pressemann, og hadde vist opposisjonelle takter de første okkupasjonsmånedene. Men han redigerte *BT* lojalt i samsvar med okkupasjonsmaktens krav. «Som idé var Bergens Tidende snudd på vranga», skriver Skjeldal.

Schreiner ble på en måte respektert i redaksjonen, og han var skeptisk til den tyske propagandaen. Men under rettssaken lyktes det *BT* å lime all skyld på den villfarne Schreiner. I 1946 fikk han seks og et halvt års straffarbeid. Men direksjonen og dermed avisen unngikk ikke kritikk og straffesak, men forsvarte seg med at den holdt hjulene i gang for å unngå «en sosial katastrofe» for de ansatte.

Slik kunne *BT*, som mange andre aviser, men i motsetning til konkurrentene i Bergen, starte med både redaksjonen og tekniske avdelinger intakte i mai 1945. I 1951 ble bedriften rett nok idømt en stor, men slett ikke urimelig stor, inndragning. Og da var overskuddet allerede dobbelt så stort som inndragningen. Slik kunne *BT* bli den dominerende avisen på Vestlandet etter krigen.

Vestlandets avis

BTs linje som talerør for Vestlandet har vært å forene by og land gjennom konkrete politiske krav. Ofte betød det vei, bru og jernbane.

Avisen ble startet samtidig som Vestmannalaget ble dannet i Bergen som det første mållaget i landet. Noen av de første redaktørene var medlemmer. Både journalister og redaktører kom dessuten fra bygdene, men *BT* ble aldri noen nynorskavis. Når avisen lot seg inspirere av Vestmannalaget, var det fordi det også hadde et demokratisk siktemål. «Fædrelandets Vel» måtte innebære allmenn stemmerett, hevdet avisen.

Samtidig kunne *BT* spille på en forestilling om at Vestlandet ofte tapte i det nasjonale spillet om ressursene som Stortinget og styringsverket inne i hovedstaden delte ut. Og ved jubileet er det påfallende at det står strid om hvor grensene for Vestlandet går etter regionreformen som nå skal implementeres; der grensene for *BTs* utbredelse var da avisen var på sin største, eller der grensene for papiravisen går i dag?

Den digitale revolusjonen

Framstillingen føres fram til jubileumsåret, og avsluttes med noen korte riss av den digitale revolusjonen, som er «mykje større for *BT* enn innføringa av latinske bokstavar i 1914», ja større enn andre teknologiske endringer de første 100 årene av avisens historie til sammen.

Digitaliseringen har skapt store utfordringer for dem som har ledet avisen de siste 25 årene. Nye måter å henvende seg til leserne på måtte utprøves, nye inntektskilder skulle etableres da papiravisen tapte kjøpere og annonsørene søkte nye plattformer.

Men hva betydde digitaliseringen for journalistikken? Her blir framstillingen nokså tynn. Skjeldal har ikke hatt mye empirisk forskning å støtte seg på, og synsingen blir vel om lag slik den er blant journalister: Redaksjonen har fått et uovertruffent verktøy til å vite hva som blir lest, og hva som ikke blir. Individbaserte og gripende saker har fått gjennomslagskraft. Og når nyhetene ikke strekker til, driver kommentatorene sakene framover med sterke meninger, men ikke nødvendigvis med perspektiv og sammenhenger.

Men fortsatt er det noen grunnleggende forhold som gjelder: I den digitale tid som i papirets må avisen ha en blanding av humor og alvor, viktig og uviktig, lokalt og internasjonalt. Den skal fortsatt være kunnskapsformidler og underholder. Alt dette har skiftende redaktører prøvd å etterleve.

Bergens Tidendes historie i Gudmund Skjeldals tolkning toner ut i et blandet toneleie: «Framtida er uviss og skremmande nok. Men framtida er også forlokkande og open».

Inntil videre er både børsen og katedralen intakte.

BOK: Kathrine Geard: Det blir sikkert glede. Kamerater i motstandskamp. Nygaard Design 2015. 228 sider.

Bok:

De illegale avisenes historie er fortsatt aktuell

Bjørn Westlie
Førstelektor i journalistikk
Oslo Metropolitan University
bjornwe@slomet.no

Journalist og fotograf Kathrine Geards spennende bok *Det blir sikkert glede. Kamerater i motstandskamp* er bygget rundt flere historier. Her er det både en pressehistorie og en familiehistorie, men mye handler om Norges Kommunistiske Parti (NKP) og partiets motstandskamp. Vi møter mange modige kvinner og menn som skrev og distribuerte forbudte aviser under Hitler-Tysklands okkupasjon av Norge.

Geards fortelling baserer seg i stor grad på familien Nygaards historie, som vi følger tett i boken både i Norge og i eksil i Sverige. Gullsmedsvennen og aktivisten Tormod Nygaard var leder av Oslo-avdelingen av NKP. Hans sønn er samtidig forfatterens svigerfar, noe som vel også kan forklare noe av tekstens engasjement og dens nærhet til familien Nygaard. Tormod Nygaard spilte en viktig rolle i arbeidet med illegale aviser i Oslo og var blant de nær 100 som ble henrettet for dette. Nygaard har langt på vei en hovedrolle i denne historien, selv om forfatteren lar oss bli kjent med et stort antall aktivister som tok store sjanser for å spre sitt budskap. Her det mange dramatiske enkeltfortellinger, skånselløs tysk brutalitet, sorg og smerte som Geard nøkternt, men virkningsfullt formidler.

Tormod Nygaard spilte en viktig rolle i arbeidet med illegale aviser i Oslo og var blant de nær 100 som ble henrettet for dette.

NKP gikk under jorden etter å ha blitt forbudt, og drev motstandsarbeid på mange fronter. Det å produsere aviser og trykksaker med brodd mot okkupantene var kanskje noe av det viktigste NKP var med på under okkupasjonsårene. Partiets innsats og arbeid under okkupasjonsårene er det ikke skrevet for mye om. NKP hadde mange typografer i sin fold og et organisasjonsapparat skapt for illegalitet, noe som førte til at partiets medlemmer fikk en sentral rolle i dette pressearbeidet. NKP-erne kunne ikke bare trykke aviser, men også å spre dem. Geard beskriver dette slik: «Deres tentakler rekker langt ut av byen. Over hele Østlandet og når delvis Vestlandet Trøndelag og sporadisk Nord-Norge. Og de sprer mange flere aviser enn sine egne.»[1] Kommunistene befant seg i stor grad utenfor det samarbeidet som foregikk i Hjemmefronten og som regjeringen i London støttet. Den illegale pressen ble derfor langt på vei NKPs motstandsarena og en kanal for partiets propaganda.

Det er blitt skrevet en rekke bøker om den illegale pressen i Norge under 2. verdenskrig, men Geards bok bidrar til å fylle ut denne historien. Hans Luihn, som selv var med på det illegale pressearbeidet, har skrevet tre bøker om denne hemmelige pressen, men Geard går langt tettere enn Luihn på konsekvensene for de familiene der én eller flere familiemedlemmer ble arrestert. NKPs store engasjement i dette arbeidet blir også tydeligere her i denne boken.

Det blir sikkert glede. Kamerater i motstandskamp har flere mål og krav på seg som fortelling, men denne spenningen mellom de ulike delene gjør den god som historiebok. Historien er enkelt fortalt og har få stoppunkter. Kanskje skulle forfatteren ha løftet blikket

noe og reflektert over hva slags historie hun faktisk forteller leserne. For det er ikke alle temaer fra andre verdenskrig som oppleves som like relevante i dag, som denne. Hvordan aviser og journalister ble fratatt sin frihet under okkupasjonsårene, er definitivt noe vi kan gjenkjenne. Når dette skrives, er et stort antall tyrkiske journalister og redaktører fengslet og stilt for retten med svært alvorlige anklager rettet mot seg. Den tyrkiske presidenten Recep Tayyip Erdogan har utnyttet kuppforsøket 15. mai 2016 og den etterfølgende unntakstilstanden til å ramme store deler av tyrkisk presse og akademia med krav om lydighet og underkastelse. Tyrkia er langt fra det eneste landet der pressens utsettes for forfølgelse og tvangstiltak. Pressefrihetsinstituttet The World Press Index for 2017 har fastslått at pressefriheten og ytringsfriheten er svekket også i land som er definert som demokratiske og med tradisjonelt stor grad av pressefrihet. Dette er situasjonen blant annet i USA, Canada og Polen, men også i Finland og New Zealand, ifølge The World Press Index. Denne tendensen er noe FN-organisasjonen Unesco understreker i sin rapport om den globale pressefrihetens utvikling 2017/2018.

«Den illegale presse var ikke en ensartet masse. Det var forskel på et Land og Folk som nærmest ignorerede temaet, til Morgenbladet som jævnligt bragte informationer om jødepolitikken»

Presseufriheten i dag kan naturligvis ikke sammenlignes direkte med det som skjedde i de tyskokkuperte land under 2. verdenskrig, men når vi nå ser hvor raskt utviklingen har gått i negativ retning, som i Polen og Ungarn, så er det grunn til å understreke at pressefriheten aldri er blitt hogget i stein. Den kan svekkes og fjernes om det skulle være politisk formålstjenlig.

Da jeg så Kathrine Geards bok første gang, tenkte jeg at dette er nok den siste boken om de illegale avisene under krigsårene i Norge. Etter å ha lest den ble det klart for meg at det fortsatt er svært mye vi ikke vet om de illegale avisene. Vi vet mest om dette pressefenomenet som modig motstandskamp, men avisenes innhold om er det forsket mindre på. Det ville vært interessant å vite mer om forskjellen på nyhetsdekningen i den kontrollerte pressen og i de illegale avisene. Hvordan dekket de illegale avisene sentrale hendelser i løpet av okkupasjonstiden? Hvor viktig var denne pressen i å demme opp for propagandaen i de lovlige avisene? Den danske historikeren Palle Andersen har studert hvordan danske illegale aviser skrev om den tyske antijødiske politikken. I boken *Dansk viden om Holocaust – belyst ved den illegale presse. 1941–1945* legger han stor vekt på forskjellene mellom de ulike danske illegale avisenes fremstilling av dette temaet. Han skriver blant annet: «Den illegale presse var ikke en ensartet masse. Det var forskel på et Land og Folk som nærmest ignorerede temaet, til *Morgenbladet* som jævnligt bragte informationer om jødepolitikken.» Land og Folk var de danske kommunistenes avis. Det var åpenbart nyanser, ulike politiske prioriteringer eller mangel på tilgang til informasjon som førte til at avisene var ulike. Hvordan slo det ut i Norge?

Otto Luihn drøfter dette så vidt i boken *Den frie hemmelige pressen*. Rune Ottosen har problematisert spørsmålet om hvordan de illegale avisene faktisk dekket unntakstilstanden i Trondheim som fant sted i 1942. Han har derfor foretatt en studie av hva de lovlige og ulovlige avisene skrev om i forbindelse med unntakstilstanden der. Ottosen skriver følgende: «Avisene spilte en viktig rolle i arbeidet med å holde kampmoralen og motstandskraften i befolkningen. Vi skal imidlertid ikke overvurdere betydningen av avisene som journalistiske produkter», skriver han. Så legger han til at Luihn «mener at de mest primitive avisene hadde liten journalistisk kvalitet, men at de likevel kunne ha en lokal betydning blant annet gjennom publikasjon av patriotiske dikt og motstandskultur». Ottosen siterer så Luihn videre på «at noen av de mer forseggjorte avisene som var stensilert eller trykt i boktrykk hadde en stoffmiks som på det beste hadde en viss journalistisk kvalitet». Det hadde de nok sikkert, men problemet med Otto Luihn som sannhetsvitne er at han langt på vei er premissleverandøren for hva vi vet om den illegale pressen, noe vi naturligvis ikke kan

klandre ham for. Poenget er ikke å etterprøve Otto Luihn og andre, men å videreutvikle og forbedre vår kunnskap om det enestående arbeidet som ble utført under krigsårene. Kathrine Geards bok kan derfor anbefales som en kilde til inspirasjon til videre studier og forskning på den ulovlige pressens kamp i de årene da alt sto på spill.

Noter:

1 Geard 2015: 77
2 Andersen 2010: 179
3 Luihn 1999:19
4 Ottosen 2016:74

Litteratur:

Andersen, P. (2010). *Dansk viden om Holocaust belyst ved den illegale presse. 1941–1945.* Odense: Syddansk Universitetsforlag

Geard, K. (2015). *Det blir sikkert glede. Kamerater i motstandskamp.* Oslo: Nygaard Forlag

Luihn, H. (1960). *De illegale avisene. Den frie, hemmelige pressen i Norge under okkupasjonen.* Oslo: Universitetsforlaget

Luihn, H. (1981). *Det fjerde våpen. Den hemmelige pressen i Norge under okkupasjonen.* Oslo: Universitetsforlaget

Luihn, H, (1999). *Den hemmelige pressen i Norge under okkupasjonen 1940–45. En fortellende biografi.* Oslo: Nasjonalbiblioteket

Ottosen, R, (2016). «Legale og illegale avisers dekning av unntakstilstanden i Trøndelag i oktober 1942». *Mediehistorisk tidsskrift nr. 25*

Finn Pettersen (red.) (2001). *Den nordiske presse og nazismen.* Oslo: Særtrykk av Krigsinvaliden.

Skiløperen Hallgeir Brenden rykket selv opp i stjernedivisjonen i 1956, da han i flere medier ble avbildet med Sophia Loren på fanget etter gullseieren i Cortina. Her fra Billedbladet NÅ.

Dr. philos. Thore Roksvold har vært lektor og senere førsteamanuensis og professor ved journalistutdanningen i Oslo siden den var en frittstående journalisthøyskole. Han har hatt en helt avgjørende rolle i språkopplæringen på utdanningen, og har skrevet flere sentrale pensumbidrag. Han var også sentral i å etablere kurs i sportsjournalistikk, og var sammen med Roy Krøvel redaktør for boken *We Love to Hate Each Other. Mediated Football Fan Culture* (Nordicom 2012). Dette kåseriet holdt han 27. februar 2018 på pensjonisttreff på Oslo Metropolitan University.

«Idrettshelt» i mediehistorisk perspektiv

Thore Roksvold
Professor emeritus i journalistikk
Oslo Metropolitan University
thore.roksvold@oslomet.no

Mi idrettsinteresse ble vakt under vinterolympiaden i 1952, som fant sted i Oslo. Da var jeg fem og et halvt år og hørte på radio og så på bilder i avisene. Særlig flotte var bildene av hopperne. De var fotografert i fiskeperspektiv med samla ski, knekk i hofta og armene ut fra kroppen i ulike posisjoner. Vi vet jo at de veiva med armene. *Arbeiderbladet* spredte bilder av de sju beste hopperne over to avissider i fullformat (ikke tabloid). Bildene var plassert ved sida av hverandre og over og under hverandre, slik at vi kunne sammenlikne og bedømme hvem som hadde finest strekk og minst saks. Andre aviser viste flere bilder i sekvens fra samme hopp – som en slags film. Stilen var viktig da. Nedslaget også.

Jeg fikk hoppski. Bildet av meg hadde krevd ei helside alene, slik som skiene sprikte med saks, prematur V-stil og manglende kontakt med underlaget da svevet tok slutt. Jeg landa på buken.

Skøyter var bedre. Først skruskøyter og etter hvert lengdeløpsskøyter i modell «Ballangrud». På femtitallet gikk jeg med djevellue, mariusgenser og vadmelsbukse runde etter runde på Hamar stadion, der nederlenderen Wim de Graaf, sammen med andre nederlendere på treningsleir, og lokale skøytestjerner jafsa forbi i sugende suverene skøytetak. En av de lokale ble kalt «Slipset». Jo mer sliten han ble, desto lenger ut hang tunga.

Og jeg fulgte skøytestevnene på Hamar stadion, der Alf Ingvaldsen, kalt «Jønna», hadde lagt isen. Jeg så Toivo Salonen, Oleg Gontsjarenko, Roald Aas og Kupper'n. Og 10. februar 1962 så jeg den ukjente kanadieren Paul Enock sette verdensrekord på 3000 meter med 4.37.2.

Skiene sprikte med saks, prematur V-stil og manglende kontakt med underlaget da svevet tok slutt.

Kupper'n ble min store helt da han i 1960 skred i Squaw Valley, som Olav H. Hauge skrev i sitt velkjente dikt «Kupper'n skrid i Squaw Valley»:

Eg har òg teke premi på skeisor, eg vart
nummer fire i eit skulerenn
då eg var åtte, etter han Leiv.
Men dei hine hadde stålsette skeisor,
og eg berre jarn.
Eg hadde kjøpt mine hjå urmakaren,
eg tok dei som hadde
største snablane.

Håkon Brusveen, askeladden fra OL i Squaw Valley i 1960. Her avbildet i 1955. Foto: Ukjent - Dagbladet / Norsk Folkemuseum.

> Men no skrid Kuppern i Squaw Valley!
> Eg har ikkje tenkt å gå nokon 10 000 m,
> men ordi fær ein
> djervare sving,
> og ho mor grip fastare
> um staven.

Kupper'n ble da olympisk mester på 10000 meter med den ubegripelig gode verdensrekorden 15.46.6. At han vant, var venta, men den gode tida var vi ikke forberedt på. Og Kupper'n var så sympatisk. Saklig og nøkternt svarte han på journalistenes spørsmål. Det var noe annet enn svenskenes Jonny Nilsson, som senere før store mesterskap på 60-tallet forkynte at han kom til å vinne, for «Jag är best!»; og så ble han i 1963 verdensmester i Karuizawa og tok OL-gull på 10000 meter i Innsbruck i 1964. Han var en antihelt, for han brøt normer ved å være ærlig brautende – upassende for idrettsinteresserte nordmenn på den tida.

En annen type var Håkon Brusveen, som uventa tok gull på 15 km langrenn i Squaw Valley. Han var egentlig ikke tatt ut på laget, men ble norgesmester rett før OL, og da fikk han være med – fordi Kongen ville det. Så vant han like godt – som en askeladd – og ble bedt om å takke for maten under avslutningsbanketten. Brusveen var liten og tynn, og innleda takke-for-maten-talen med at han ikke kunne forstå hvorfor *han* skulle takke for maten, som hadde spist minst av alle.

Orienteringsløperen Magne Lystad var min tredje idrettshelt fra denne tida. Jeg drev sjøl med orientering, og fikk med meg Lystads utstyrsrevolusjon. På femtitallet brukte vi svart-kvitt-kart der vi før start sjøl måtte fargelegge bekker og tjern blå og dyrka mark gul. Karta var i målestokken 1:50000, og også løypa måtte vi tegne inn sjøl undervegs i løpet. På hver post tegna vi inn neste post. Da var det greit å ikke bruke tid på å lete etter blyanten, som vi hadde enten i ei lomme eller i ei snor rundt halsen. Lystad hadde det travelt, og teipa fast en blyantstump på det fremste pekefingerleddet. Det begynte jeg med også. Men effekten var marginal. Etter hvert har orienteringsløperne fått både tommelfingerkompass og bedre og fargerike kart med inntegna poster. Ekte orienteringsløpere bruker ikke GPS. Men GPS gjør nå også O-sporten til spennende fjernsynsunderholdning, og bra er det.

Brusveen var liten og tynn, og innleda takke-for-maten-talen med at han ikke kunne forstå hvorfor han skulle takke for maten, som hadde spist minst av alle.

Tiåra gikk. Fjernsynet tok over for radioen, og jeg så sjøl hvordan staven brakk for Brå. (Han «brakk» ikke staven; det var staven som brakk.) Fjernsynet brakte dramatikken inn i stua. Utøverne opptrådte. Vi kunne sjå hva de gjorde, og vi så dem da de snakka. De ble kjendiser og underholdningsartister. Ole Ellefsæter og Gjermund Eggen ga til og med ut plater som ble spilt i Ønskekonserten. Grammofonkarrieren deres kunne jeg styre meg for, men å sjå idrett på TV var artig.

Jeg så etter hvert fram til å følge OL-sport på TV når jeg ble pensjonist. Men nå ser jeg ikke så mye sport på TV lenger. Jeg får med meg noen høgdepunkter fordi jeg liker estetikken og dramaturgien ved stor

idrett, men er blitt like glad med hvem som vinner. For meg er en idrettshelt et forbilde, og det er blitt vanskeligere å finne forbilder. Det som står i vegen, er ikke bare «me first». Det er vel så mye «first me, first me», og det både *til* enhver pris, *for* enhver pris og *med* alle midler. En idrettshelt for meg er en som jeg unner å vinne. Og jeg innrømmer: Helteaspiranter som Haga, Klæbo og Krüger gjorde det morsommere å sjå sendinger fra PyeongChang enn jeg trudde det skulle bli.

I min oppvekst var de fleste av mine idrettshelter menn. Naturlig nok; kvinneidrett fantes nesten ikke. Etter hvert har Grete Waitz, Ingrid Kristiansen, Ragnhild Bratberg, Hilde Gjermundshaug Pedersen, Tora Berger og Charlotte Kalla hatt heltestatus for meg. Det norske kvinnelandslaget i håndball blir mine idrettshelter når de lærer seg å ta imot VM-sølvmedaljer på en måte som ikke krenker gullmedaljevinnerne. Det er lov å være skuffa over egen prestasjon, men en idrettshelt hedrer en fortjent vinner. Dessuten er også en sølvmedalje noe du vinner. Det er Kupper'ns eneste plett at han påsto at «sølv er nederlag», da han ble slått av svenske Sigge Ericsson på 10000 meter i Cortina-OL i 1956. Det løpet gikk på Misurinasjøen i 1756 meters høgde to mil nord for Cortina. Bana fløt som en flåte på innsjøen; arrangøren hadde sagd ei 20 cm brei råk rundt bana for at den ikke skulle sprekke opp under mesterskapet.

I grekernes olympiske leker, som opprinnelig kan ha vært en festival for jordguden Gaia, deltok bare mannlige atleter. Men kvinner kunne delta indirekte ved å eie en hest som deltok i konkurransen – akkurat som i trav- og galoppsporten i dag, der eieren stikker av med premien. På den måten ble den spartanske prinsesse Kyniska den første *kvinnelige* OL-vinner. I 396 og 392 f.Kr. vant hennes hester fire-hesters-løpet. Det var nesten 400 år etter kåringa av Coroebus som den første mannlige olympiske helten vi vet om. Han må ha vært sprinter, og vant da ifølge Wikipedia 192-metersløpet.

Fjernsynet brakte dramatikken inn i stua. Utøverne opptrådte. Vi kunne sjå hva de gjorde, og vi så dem da de snakka. De ble kjendiser og underholdningsartister.

Ragnhild Haga var en av utøverne som var med å gjøre OL i PyeongChang mer interessant enn artikkelforfatteren på forhånd trodde det skulle bli.

Idrettshelter finnes kanskje ikke. «Idrettshelt» er først og fremst et ord i språket, og eksisterer derfor bare som meningssymbol i vårt kulturelle forestilte fellesskap. Ord betegner ikke nødvendigvis en virkelighet, men noe vi har forestillinger om, og de er i sin tur med på å skape forestillinger. Til forskjell fra dyrs språk omfatter vårt språk i stor grad også fiksjoner. «Idrettshelt» er kanskje bare en fiksjon. Det er ikke gitt for alle hvem som er idrettshelt. Fiksjon har diskutabel sannhetsverdi. For å bedømme sannhetsverdi kan vi skille mellom objektive og subjektive utsagn. Utsagnet «Petter Northug er en langrennsløper» er udiskutabelt objektivt. Det kan ikke bestrides. Utsagnet «Petter Northug er en idrettshelt» derimot er diskutabelt subjektivt. Det er sant for svært mange, men det

finnes også noen som vil bestride utsagnet. Ordet «idrettshelt» er konnotativt, og impliserer normer som vi må ta stilling til. Dessuten er språket ikke noe fast. Det forandrer seg når kulturelle konvensjoner og normer forandrer seg. Språk påvirkes av brukernes tanker, følelser og oppfatninger. Så det kan være nyttig å analysere begrepet «idrettshelt» både språklig, historisk og ideologisk.

«Idrettshelt» er et sammensatt ord: «idrett» og «helt».

> Falk & Torp: Etymologisk Ordbog (1903–1906): H e l t av middelnedertysk *helt (-lde)* = angelsaksisk *hæleth*, oldsaksisk *helith* (hollandsk *held*), oldhøitysk *helid* (nyhøitysk *Held*), oldnorsk *hauldr, holdr* (af **haluth-*) «odelsbonde, mand». Germansk stamme **halith, *haluth*, hvis dental i nominativ og akkusativ singularis lydret skulde bortfalde: heraf oldnorsk *halr* «mand», angelsaksisk *hæle* «mand, helt». Man sammenligner oldirsk *calath* «haard», *calma* «tapper», sanskrit *kathina-* «haard», oldslavisk *kaliti* «hærde». Muligens hører dog ordet til gresk *chelos* «søn, efterkommer»; sml. gresk *technon* «barn»: tysk *Degen* «helt».

Grunnbetydningen på gammelnorsk er altså «odelsbonde» og «mann». Men en odelsbonde eller mann er vel ikke nødvendigvis en helt, slik vi forstår det? Slik ordstammen er brukt i andre språk, ser vi at en mann må være hard og tapper for å være helt. Herakles, som kanskje er den eldste helten vi kjenner, må med sine 12 storverk kunne sies å være en hard og tapper mann. Herakles er en skikkelse i den greske mytologien. Mytos betyr fortelling, men ordet brukes særlig om religiøse fortellinger om verden. Der trenger en helter som forbilder. De er eksempler på hvordan vi bør eller ikke bør te oss i livets mangfoldige situasjoner.

Homers Illiaden og Odysseen handler om helter. De er eksempler med ulike karakteregenskaper. For eksempel fortjener Odyssevs heltestatus fordi han ikke bare er sterk og tapper, men også slu og listig. Det var han som klekka ut ideen om den trojanske hesten. På de seks første sidene av Odysseen omtales han både som «den kjekke Odyssevs», «den kløktige helt», «den haardføre helt» og «den standhaftige helt Odyssevs», kort sagt «den gjeve Odyssevs». I Odysseen gjør det ikke noe om helten både gråter og blir hjulpet av greske guder som Athene og Hermes.

Både antikkens og de moderne medier *elsker* tårer, hva enten de skyldes glede eller skuffelse, så også sterke og raske menn og kvinner i PyeongChang lot tårene trille for åpent kamera; og de sterke og raske får hjelp av utstyrsforbedringer, sponsorer, familie, kokker, trenere, fysioterapeuter, psykologer, leger og kanskje det som verre er.

Fra Bibelen vet vi også at David ble helt ved å overvinne Goliat med list. Med kløkt og styrke oppnår helten unike resultater. Einar Tambarskielve fikk heltestatus ved å være sterk, tøff og slagferdig da hans egen bue gikk i stykker og Olav Tryggvason spurte: «Hva var det som smalt så høyt?» *Einar svarte:* «Norge av din hånd, konge.» «Det var vel ikke så stort smell», sa kongen, «*ta min bue og skyt med den*», og så kasta han buen sin til ham. Einar tok buen, dro den straks ut forbi pilspissen, og sa: «For veik, for veik er kongens bue», slengte buen tilbake, og tok skjold og sverd og kjempa videre med det. Olav Tryggvason hadde for øvrig sjøl ry som idrettshelt. Han skal ha vært i stand til å slåss med to sverd samtidig, og han kunne løpe på årene mens folka rodde skipet hans.

Helter er hovedpersoner i fiksjonsfortellinger, narrativer, om det vi ikke vet, eller om verdier som gjør det lettere for mennesker å holde sammen i gruppe. De styrker vårt forestilte fellesskap.

Begrepet «idrettshelt» har som fiksjon rot i mytologien. Helter er hovedpersoner i fiksjonsfortellinger, narrativer, om det vi ikke vet, eller om verdier som gjør det lettere for mennesker å holde sammen i gruppe. De styrker vårt forestilte fellesskap. Først og fremst samler de idrettsinteresserte seg om idrettsheltene, men idrettsheltene representerer også allmenne verdier i samfunnet som gjør dem til allmenne forbilder. Slik har idrettsheltene ikke bare en underholdende,

men også en ideologisk oppdragende funksjon. Mytologiske og historiske fortellinger har helteskikkelser, og det passer på idrettshelten, som også skrives inn i en narrativ mytologi.

Hva så med ordet «idrett»?

Søk på ordet idrett i norske aviser fra tidlig 1800-tall gir det overraskende resultatet at idrett på den tida var knytta til kvinner i de bedrestilte lag av befolkningen. For eksempel heter det i *Norske Intelligenz-Seddelers* nekrolog om Magdalena Elisabeth Hvas, Enke af Græfsen, den tredje juni 1801: «Arbejdsomhed var Hendes Lyst. Fredsommelighed den Prydelse Hun aldrig forloed. Bliid Følelse ledede hver hendes Idræt. Trofasthed prægede hver hendes Gierning.»

> Falk & Torp: Etymologisk Ordbog (1903–1906): Idræt bruges nu almindelig om opdragende legemsøvelser (delvis under indflydelse af det engelske *sport*), medens oldnorsk *ithrott* betegner baade aandelig og legemlig færdighed. Ordet er særnordisk og vistnok opstaaet af **id-thrott*, en sammensætning af subst. *id* og **thrott*, f. =*throttr*, m. «kraft, udholdenhed» (norsk folkesprog *trott*), hvortil svarer angelsaksisk *throht* «anstrengelse, møie». Den germanske stamme **thruhtu-*, = indogermansk **trktu-* er beslegtet med oldnorsk *threkr* «styrke, kraft» og angelsaksisk *thracu* «tryk, kraft, voldsomhed». Udenfor germansk er at sammenligne oldirsk *tren* (af **treksno-*) «sterk», *tracht* «styrke». – Idrætsmand, tidligere specielt om «haandverker» (sml. oldnorsk *idnarmadr* i denne betydning), oldnorsk *ithrottamadr* «mand i besiddelse af aandelige eller legemlige færdigheder».

Magdalena Elisabeth Hvas, Enke af Græfsen, var altså ikke leda av blid følelse på håndballbana eller i hoppbakken, men leda av blid følelse *i sine åndelige og legemlige ferdigheter*. Med denne forståelsen er også sjakkverdensmester Magnus Carlsen en idrettshelt – bare han oppfører seg ordentlig når han ikke vinner. Åndelig ferdighet var for øvrig ikke en ukjent kvalitet i antikkens olympiske leker. For eksempel innførte

Herakles med sine 12 storverk er en av våre eldste kjente mytiske helteskikkelser. Her i kamp med Kentauren Nessus. Skulptur av Giambologna (1599).

den romerske keiser Nero diktdeklamasjon som en olympisk øvelse.

Det var først mot slutten av 1800-tallet ordet «idrett» fikk den betydningen det har i dag, men fra rundt 1870 av trengte det adjektivet «mandig» foranstilt som presisering. «Mandige» idretter var skyting, turn, roing, seiling, aking, sykling og «Skiløbning». I en annonse i *Aftenposten* 17. juni 1871 kaltes «Svømmeøvelser» for «Kvinde-Idræt».

Stavanger Aftenblad omtaler 16. februar 1938 skøyteløperen Axel Paulsen som den store norske idrettshelten i 1880-åra, men på den tida var ikke ordet «idrettshelt» oppfunnet ennå. Ifølge Nasjonalbibliotekets database over norske aviser ble «idrettshelt» brukt første gang av *Hedemarken Amtstidende* i 1919, om Fridtjof Nansen.

På begynnelsen av 1900-tallet, for bare drøye hundre år sia, fantes ikke en gang fotballhelter. For eksempel rapporterte *Dagbladet* slik fra cupfinalen i fotball i 1910:

> **Norgesmesterskapet i fotball**
> vandtes igaar paa Frogner bane av «Lyn» efter en haard kamp med «Odd», Skien, i overvær av omkring 3000 tilskuere Der spiltes dygtig og tappert fra begge sider, og samspillet var, særlig for «Lyn»s vedkommende, udmerket. I første halvtid gjorde «Lyn» 2, «Odd» 0 maal, i anden halvdel «Lyn» 2 og «Odd» 2. Med 4 mot 2 maal blev saaledes «Lyn» for tredie gang Norgesmester og eier av vandrepokalen. Kampene var særdeles spændende og godt ledet og spillerne fortiener lovord for sin holdning og energi.
> Om kvelden var der fest i Haandverks- og industriforeningen.

Her er laget helt. Ingen enkeltspiller er nevnt. I dag får en inntrykk av at en fotballhelt kan vinne en kamp alene. Økt individeksponering i fotballjournalistikken viser seg særlig ved at enkeltpersoner er de dominerende fotomotiver, ved at intervjuet er mye brukt i reportasjene, og ved at innsideopplysninger og private forhold får mer plass. Framhevinga av helten speiler konkurransesamfunnet, og fascinasjonen bunner kanskje i at heltehistoriene gir sportsjournalistenes publikum egne drømmer om mål som kan – eller kunne – nås av enhver, idet idrettsheltene har samme utgangspunkt som publikummet. Ved å tilby drømmen «Slik kunne jeg også ha blitt eller så berømt kunne jeg også ha blitt» fungerer historiene psykologisk kompenserende i en virkelighet der drømmene ikke så lett lar seg realisere. I sportsjournalistikkens mytologiske univers er arenaen parallell til kirka og idrettshelten parallell til Gud, mens sportsjournalistene er presteskapet som forretter liturgien.

Ifølge Nasjonalbibliotekets database over norske aviser ble «idrettshelt» brukt første gang av Hedemarken Amtstidende i 1919, om Fridtjof Nansen.

Drømmen om sjøl å bli fotballhelt nådde aldri meg. Jeg hadde en kamerat som var god i fotball, og som lurte meg med på Storhamars juniorlag, som mangla spillere. En gang reiste vi til Moelv med 12 spillere. Da måtte jeg sitte på tribunen, så etter det har jeg unngått fotballtribuner.

Derimot har jeg hele livet vært opptatt av langrenn, og jeg vil nå gjennomgå noen eksempler på hvordan normer og verdier knytta til langrennshelter har endra seg over tid. (Eksemplene har jeg tidligere brukt i et kapittel i Hornmoen, Roksvold og Alnæs [red.]: *Individet i journalistikken*, som kom ut på Cappelen Damm Akademisk i 2015.) Jeg bruker tredveårsintervaller, og spør: Hvordan framsto langrennshelter under henholdsvis Oslo-OL i 1952 og Oslo-VM i 1982, og hvordan framstår de i vår tid?

Under vinter-OL i Oslo i 1952 ble Magnar Estenstad beste nordmann på femmila, med bronsemedalje, men det var Olav Økern, som kom på fjerdeplass, som ble portrettert over ei helside i *Arbeiderbladet* 20. februar 1952. Han var da 41 år. I ingressen heter det:

> Ingen robust fysikk, ingen struttende muskler, særpreger Olav N. Økern, tvert imot – han er nesten spelemmet (sic.), men likevel harmonisk bygd. Friskhet i replikker, mimikk og bevegelser er det første umiddelbare inntrykket en får av ham. Det er øynene, ikke kroppen, som stråler styrke hos jord- og skogarbeideren fra den lille gården nede i juvet ved Skaret i Tyrifjorden. Livet i skogen og hjemme på gården hos far og mor, sunt og regelmessig kroppsarbeid, har gitt ham styrke, spenstighet og smidighet.

En bildetekst framhever at Økern ikke er «den som gjør stas av seg sjøl. Det er ganske karakteristisk at han har alle premiene sine i pappesker på loftet. Men når brorsønnen Bjørn en gang i blant vil beundre dem, blir de pakket ut av avispapiret.»

I teksten forteller Økern at han ikke trener før snøen kommer: «Arbeidet har vært forhåndstrening nok.» Han har alltid bodd på gården nede i juvet, og for virkelig å gå på ski måtte han helt opp til Sollihøgda. Dit tar det en time «å kravle seg» opp:

> I alle år har Olav båret skiene dit opp og gått derfra. At han har gjort dette år ut og år inn er

> nettopp et bevis på den egenskap som kanskje mest har ført til at denne spinkle karen er kommet så langt opp på ranglisten over våre beste langrennsløpere. Det er et bevis på den ukuelige viljen som bor i Olav Økern.

Viljetemaet bruker journalisten som overgang til Økerns opphold som fange i en tysk arbeidsleir under andre verdenskrig, som avbrøt skikarrieren.

Økern har hatt *motgang* og *prøvelser*, og i utgangspunktet var det ikke mye som tyda på at han skulle bli en skihelt. Med sterk vilje og pågangsmot, der arbeidet er viktigst og langrennsprestasjonene hører fritida til, lyktes han. Likevel framstår han som snill, beskjeden og sympatisk. Økern er en helt som fortjener suksess.

Dagen før portrettet av Økern sto, ble imidlertid en norsk langrennsgullmedaljør feira i avisene. Hallgeir Brenden hadde «sprintet en olympisk 18 km på nøyaktig 35 sekunder bedre tid enn nestemann», og *VG*-kommentator «Fingen» framholdt at Brenden «smilende og temmelig uberørt av det harde løpet» tok imot fotografer og pressefolk. Brenden var «smilende», uten det primalskriket som noen utøvere i vår tid synes hører med etter en vellykka målgang. Brenden hadde undervegs fått sekundering om at han lå likt med svenske Mora-Nisse, og «da mente jeg ikke det hastet. Derfor rasjonerte jeg litt på kreftene slik at jeg kunne sette inn for fullt på slutten». Gullvinneren hadde «stålkontroll» ville vi kanskje ha skrevet i dag; han disponerte kreftene godt og lyktes med taktikken. I badet etter rennet mente Brenden beskjedent at han hadde vært «heldig med» (ikke «dyktig til») å beregne formkurven.

I Dagbladets fotballdekning i 1910 var laget helt. Ingen enkeltspiller er nevnt. I dag får en inntrykk av at en fotballhelt kan vinne en kamp alene.

Journalistene var i 1952 med i garderoben:

> Nede i badet var stemningen rent sydlandsk. Det haglet med vitser og gratulasjoner, og vesle Hallgeir forsvant mellom armene på Martin Stokken da denne ga ham en kjærlig omfavnelse. Det viser seg at både de norske, finske og svenske løpere gikk på blå Swix, og vi så at Brendens ski satt da han før start forsøkte dem nederst i unnarennet på Holmenkollen. Derfor var det ingen som var uenige da en av de svenske lederne uttalte: — Det er en klar sak at den beste skiløperen vant i dag.

Det står ingenting om smørebuss, men sekundantene var gode hjelpere i dette narrativet. Det må også publikum ha vært, for Brenden uttalte til journalistene at de lagde sånt leven at det var vanskelig å oppfatte sekunderinga.

23 år gamle Brenden var ikke særlig kjent i 1952. Under seiersseremonien smilte han «beskjedent og sjenert», og han hadde ikke rukket å få kjælenavn ennå, slik populære idrettsutøvere ble utstyrt med på den tida. *VG* skrev 19. februar det året:

> Publikums seiersrus kjente ingen grenser, og da Hallgeir Brenden besteg tronen og smilte beskjedent og sjenert, fikk hele Norge representert ved de 30 000 på Bislett, utløsning for 6 års mindreverdighetsfølelse på langrennenes område. Det ga seg utslag i hyl av begeistring som langsomt gikk over i taktfaste rop. Men så kunne ikke publikum bli enige om hva de skulle rope taktfast. Det var ingen Hjallis som sto der, ingen mann med et enkelt oppnavn, men en splitter ny skikonge som man ikke har rukket å sette et kjelenavn (sic.) på, og så delte man seg da i tre. En del ropte Brenden, en annen Hallgeir og en tredje Trysil. Og da begeistringen endelig la seg kom det et musepip borte fra store stå: Vestre Trysil. Det var lokalpatriotismen som ville stjele dagens helt fra hele Norge.

Lokale idrettshelter kan være av ymse slag. Et naturtalent fra Alvdal rundt 1930 ble portrettert slik av Kjell Aukrust i boka «Simen»:

> Martinus startet i alle renn. Han hoppet i klassen «over 32». Han var glad i friluftslivet og sykla gjerne flere mil i tjue graders kulde for hoppingens skyld.
>
> Ski lånte'n i bakken. Brennevin var det skralt med, men politur og nafta var innen rekkevidde der Martinus befant seg.
>
> Noen forberedelse til hoppingen var det aldri tale om. Han tok seg bare noen raske «kollekvinter» snudde sixpencen bak fram og hoppa så det grøss i oss.
>
> Martinus var en naturbegavelse!
>
> Ustø på beina ble han etter hvert, især når det rakk ut i andre omgangen. Da kunne det være vrient å klive opp på stillaset. Oppreist kunne han ikke stå før han var «i farta». Da kviknet han til – hufsa på seg og flesket til på hoppkanten så vi holdt oss for øya. Og Martinus sto til han kom på sletta –.

Så var det premieutdeling og fest på lokalet. Og først «da månen blekna over Baugsberget sykla Martinus ut i vinternatta med pokal i sekken og kvinnfolk på stanga». Vi får være glad han ikke kjørte ut i ei rundkjøring og lot passasjeren sitte igjen på stanga ...

Da Hallgeir Brenden forsvarte gullet sitt under OL i Cortina i 1956, fikk han seiersklem av Sophia Loren, som satt på fanget hans i 14 minutter.

Da Hallgeir Brenden forsvarte gullet sitt under OL i Cortina i 1956, fikk han seiersklem av Sophia Loren, som satt på fanget hans i 14 minutter. De fleste av oss har nok sett bilder fra begivenheten, som vakte stor oppsikt. Denne koplinga av filmstjerne og idrettsstjerne markerer både reelt og symbolsk hvordan idrettsstjernene – og om lag samtidig popstjernene – klatrer opp i kjendisdivisjonen der de kongelige og filmstjernene fra før befinner seg. Slik blir idrettsstjerner på 1950-tallet tema også i ukeblad.

Hva så med kvinnene? Vinter-OL i Oslo i 1952 var det første som hadde langrennsøvelser for kvinner på programmet. Distansen for det individuelle kvinnelangrennet var 10 km. 25. februar skrev *VG*:

> Det kan diskuteres om langrenn er noen sport for kvinner, men så lett og utvungent som de finske jentene gikk så det hele ut til ikke å koste dem noe. (…) I det «sivile» liv er de finske pikene sjarmerende og for all del kvinnelige og således flotte representanter for sitt land og sin idrett. Men — så var de også gjennomtrente og visste hva de gikk til. Den svenske favoritten Martha Norgren viste også teknisk god skiferdighet, og vår egen Rakel Wahl overrasket vel ved å få en 6te plass i dette utsøkte selskap.

Estetikk og ynde var et kriterium i vurdering av kvinnelangrenn i 1952. Sportsredaktør Per Bjørn Amundsen refererte i *Aftenpostens* OL-magasin 23. februar:

> Ganske visst gikk Jorunn Askersrud pent, med godt driv og lange tak, men tempoet mangler. […] Jentene så spreke ut ved innkomsten. Skulle man kåre skjønnhetsdronningen mellom dem, måtte det stå mellom Jorunn Askersrud og den svenske Eivor Alm. Alle de nordiske damene viste bra teknikk, og det var hverken stygt å se dem ved start eller innkomst.
>
> Derimot viste de mellom- og søreuropeiske damene langt dårligere teknikk. De minte meget om kvinnelige turløpere i Nordmarka av den typen som aldri viser seg innenfor Sandungen.

Lederen for de kvinnelige norske utøverne, Peder Beglum, var fornøyd med den norske innsatsen, men uttalte til *VG* at det ikke så ut til at kvinnelangrenn ville bli med på neste OL-program «ikke på grunn av at øvelsen er skadelig eller lite estetisk, det er den nemlig ikke på noen måte, men fordi det er svært liten interesse for grenen ute i verden».

Kvinnelangrenn kom imidlertid med på OL-programmet i Cortina. Da ble Rakel Wahl nummer 11. Hun ble norgesmester i 1958 og 1959.

I Oslo-VM 1982 var Norge i verdenstoppen i kvinnelangrenn, da Berit Aunli vant det første norske kvinnegullet individuelt. Under mesterskapet vant hun i alt tre gullmedaljer (10 km, 5 km og stafetten) pluss sølvmedalje på 20 km. Etter den andre seieren brøt hun sammen i gråt og måtte være alene

med mannen ei stund. Om litt kom hun ut igjen, og «øynene var røde og våte etter hennes gråtestund sammen med Ove» (*VG*, 23. februar) Hun ble så hylla på Skiforbundets mottakelse, og etterpå stilte hun opp på nok et par bilder. Hun er slik hele Norges gulljente — hun vil gjøre alle til lags. En gullvinner har heller ikke noe valg — fra de kommer til mål, blir de leid rundt til dopingkontroll, pressekonferanser og tilstelninger. […]

> — Nå er jeg så sliten, trett og stresset at jeg er lei alt som heter ski-VM, sa Berit da hun for siste gang forsvant inn på rommet. (*VG*, 23. februar)

Berit Aunli viser tradisjonell kvinnelighet ved å gråte av stress, men samtidig innfri omgivelsenes forventninger, men i 1982 var sportsjournalistene ikke opptatt av de kvinnelige langrennsløperne som kjønnsobjekter, slik vi så i 1952, da ynde og estetikk ble karakterisert. Aunli framstår uten primadonnanykker.

Oddvar Brå vant sin eneste gullmedalje i et internasjonalt mesterskap under VM i Oslo 1982. Før rennet var han spent (*VG* 24. februar):

Berit Aunlie på vei ut av stadion under VM på ski, 1982. Foto: SNL

> — Jeg vet ikke hva kroppen er god for. Jeg hadde håpet at formen hadde meldt seg litt tidligere. Det er ikke mer enn to uker siden jeg var helt på bunn. […] Men jeg har etter hvert blitt rutinert og tar det som det kommer. Idrett skal være moro og det har det alltid vært for meg.

«–Nå er jeg så sliten, trett og stresset at jeg er lei alt som heter ski-VM, sa Berit [Aunli] da hun for siste gang forsvant inn på rommet.»

VG, 23. februar 1982

Forventningene er nok sterkere enn han vil gi uttrykk for, men han toner dem ned ved å uttrykke folkehelsesynet på idrett som moro; det viktigste er ikke å vinne. Med disse uttalelsene skiller han seg ikke ut fra oss, og bekrefter tradisjonelle *normer*. Han er *beskjeden*, og driver ikke med langrenn for å tjene penger.

Brå har ikke «stålkontroll». Utfallet er uvisst, som det er i drama:

> Hans usikkerhet økte sikkert enda mer 10 minutter før start. Da smurte nemlig eksperten Magne Myrmo totalt om skiene hans for å bedre glien (sic.). Oddvar brukte et par ski i **gårsdagens gullløp som han** aldri har gått konkurranse med tidligere! Han visste ikke selv at han skulle bruke dem før ti minutter før start. Da kom den siste V-mester på treski og sa — Oddvar disse skiene **må** du bruke!

Så tilfeldig og uvitenskapelig foregår det ikke i dag.

I narrativet er Myrmo Brås hjelper. Vinnerløpet blir mer dramatisk når vi får vite at Brå gikk uten å være sikker på skia. Som Askeladden stolte han på den gode hjelperen. Det var lurt, og med sin langvarige innsats, sitt forekommende vesen og sine positive

menneskelige egenskaper var Brå en helt som alle unte seieren. Han hadde også prøvd så mange ganger i internasjonale mesterskap uten å lykkes – enda han hadde vært favoritt. Imidlertid hadde han ikke latt seg knekke av motgangen, men vist at standhaftighet lønner seg. Sympati vant han også ved å møte motgang med det som kan kalles sann idrettsglede.

I vår tid er idrettsheltene etablert i stjernegalleriet. VGs sportsbilag 27. februar 2011 viste på forsida ei smilende Marit Bjørgen med gullmedalje etter 15 km med skibytte. På bildet lå teksten «Føler seg som en POPSTJERNE». (I 1956 ble Brenden innlemma i filmstjernekategorien.)

Sportsjournalist og –redaktør Bertil Valderhaug brukte 24. februar 2015 ei dobbeltside i *Aftenposten* på «10 grunner til at Bjørgen treffer oss midt i hjertet». Jeg gjengir kort fra de ti punktene:

1. *Ledertypen*. Bjørgen er en lederskikkelse som de andre langrennsjentene ser opp til. Hun er både rollemodell og rival – er omsorgsfull og empatisk og unner andre suksess.
2. *Vinneren*. «Godhjertede Bjørgen har havnet i medienes søkelys fordi hun de siste ti årene har vært suverent best i verden til å gå på ski.»
3. *Gjenreisningen*. «Folk som reiser seg fra knestående er noe som alltid slår an.» Etter mange nedturer i 2006–2009 ble hun OL-dronning i 2010.
4. *Samfunnsengasjementet*. I et debattinnlegg i *Aftenposten* høsten 2014 kritiserte Bjørgen og fotballspilleren Brede Hangeland egoismen i toppidretten.
5. *Ærligheten*. «Når vi får et halvtimes eksklusivt intervju med henne, vet vi at hun byr på seg selv ufiltrert. Bjørgen er ekte vare.»
6. *Folkeligheten*. «'Hva skal jeg med 30 eller 90 millioner kroner? Jeg får ikke noe bedre liv likevel', sa Bjørgen i et intervju med *Aftenposten* (…) 'Jeg er en veldig enkel sjel'.»
7. *Perfeksjonisten*. Hun er «detaljfrik […] aldri fornøyd […] jager alltid nye mål. Hovedfokus inn mot årets VM har vært skøyteteknikken og styrking av de stabiliserende musklene.»
8. *Tårene*. Hun har felt gledestårer og hulka av skuffelse. «Bjørgen, som langrennsjentenes svar på Moder Teresa, sto midt i ringen av tårevåte jenter» da Uhrenholdt Jacobsen mista broren.
9. *Kvinneforbildet*. Hun utvider kvinnerolla fordi hun tør å være seg sjøl og vise seg fram. «Trønderjenta viser at du ikke trenger å være tynn som en strek for å være suveren.»
10. *Utstrålinga*. «Hun er ikke selvhøytidelig, er verdisunn og har alltid glimtet i øyet.»

10 grunner til at Bjørgen treffer oss midt i hjertet.

Aftenposten 24. februar 2015

På stafetten i Falun i 2015 vant Bjørgen sitt fjortende VM-gull i karrieren. *Dagbladet* (27. februar 2015) skildrer hvordan hun blir tatt imot av de andre på laget, når hun kommer i mål på siste etappe: «– FY FAEN, roper Heidi Weng så nesten hele Lugnet skistadion hører det.» Wengs bannord skiller seg noe fra Aunlis gråt i 1982.

Bjørgen og Hangelands debattinnlegg om *egoismen* i toppidretten kom i forlengelse av en strid om Petter Northugs sponsoravtale med Coop. Northugs sponsoravtale ble inngått i 2013 og var problematisk for Skiforbundet blant anna fordi Coop-konkurrenten Spar var blant deres sponsorer. Coop-avtalen var lukrativ for Northug, og han fikk en spesialordning som innebar at han fikk delta for landslaget under OL i Sotsji i 2014. Det var ei særbehandling som Skiforbundet mente var et unntakstilfelle. Det skulle ikke gjentas. Men mye bråk før 2014-2015-sesongen resulterte i at Northug også da fikk en spesialordning som gjorde det mulig for ham å delta under VM i Falun i 2015. *Dagbladet* hadde 11. september 2014 en stor reportasje der Frode Estil uttalte at Northug fikk særbehandling på landslaget også før det i og med at det ble sett gjennom fingrene med at han fikk gå med ureglementerte sponsormerker. Langrennssporten er altså blitt svært kommersiell, og utøverne er opptatt av å tjene penger. I diskusjonen har Skiforbundet framholdt at det var viktig å støtte opp om Forbundets avtaler, fordi det var takket være Forbundet at løperne var blitt gode investeringsobjekter.

Marit Bjørgen (foran) og Justyna Kowalczyk under VM på ski i Holmenkollen 2011. Foto: Erlend Bjørtvedt

Bjørgen-sitatet under punktet om folkelighet kan perspektiveres av en opplysning i *Aftenposten* 15. februar 2015 (s. 7) om at Bjørgen da hadde ei formue på 24,6 millioner kroner og ei årsinntekt på 4,5 millioner, mens Petter Northug hadde 14,8 millioner i formue og 7 millioner i inntekt.

Sportsjournalistene trenger Northug som helt fordi han er kontroversiell. Han har en kvikk og arrogant replikk som overrasker. Northugs normbrudd gir materiale til journalistenes fortellinger. Et kjært motiv er svenskehatet, som Northug holder liv i ved ertende uttalelser, som under VM i Oslo i 2011. Etter fyllekjøringa våren 2014 var han spakere, men ble bygd veldig opp av mediene igjen, som hadde et sterkt behov for å få Northug som gullvinner under VM i Falun i 2015. Formoppbygginga ble fulgt nøye. «Dyret er tilbake» var tittelen på en stor dagbladreportasje 6. september 2014. Der poserer Northug i bar overkropp over ei helside, med imponerende «six-pack». Bildeteksten var: «Musklene spiller: Ingen skal beskylde Petter Northug for å være dårlig trent. Her flasher han muskler i Livigno.» Muskelflashing har det vært mindre av i år.

Oppsummerende kan vi si at en idrettshelt *tradisjonelt* oppfattes som

- dyktig og lojal
- veltrent og flott
- ærlig og rettferdig
- hjelpsom og generøs
- stolt og akta

I nyere tid godtas også at idrettshelten er

- smart og egoistisk
- frittalende og kontroversiell
- ambisiøs og hensynsløs
- oppofrende og voldsom
- rik og berømt

Sportsjournalistene som idrettsmytologiens presteskap fremmer kommersialiseringa av enkeltindividet i idretten. Så ser det da også ut til at gamle idrettshelter kan opprettholde litt av – og iallfall profittere litt på – sin markedsverdi når de etter endt karriere dukker opp i realityprogram på TV. Der var verken Olav Økern eller Rakel Wahl. Men så fantes da heller ikke TV i Norge.

Sammendrag

Mot en ytringskultur – om Ludvig Holberg og offentligheten

I denne artikkelen fremmes det argumentet at en analyse av Ludvig Holberg (1684–1754) og hans posisjon i forhold til sensur og ytringsfrihet best kan forstås gjennom begrepet ytringskultur. Gjennom en rekke eksempler kan vi se at Holbergs verk først og fremst dreier seg om hvordan vi ytrer oss. Dette har også relevans for dagens debatter om ytringsfrihet og ytringsansvar, som bør forstås i kontekst av opplysningstidens forhandlinger om ytringskulturen.

Nøkkelord:
Ludvig Holberg, opplysningstiden, ytringsfrihet, ytringsansvar, ytringskultur

Da Berlinmuren falt – en komparativ studie av presse, radio og TV i 1989

Berlinmurens fall er en av de mest kjente hendelser fra slutten av 1980-årene. Epoken der Tyskland og Europa var delt i et øst og et vest tok slutt da Øst-Tyskland oppsiktsvekkende annonserte at landet åpnet alle sine grenseposter til Vest-Tyskland om kvelden torsdag 9. november 1989. Ingen som vil forklare hvordan dette skjedde, kan ignorere de østtyske og vesttyske TV-sendingene denne kvelden. Men hvordan Berlinmurens fall ble dekket i norske medier, har frem til nå ikke vært studert. Denne artikkelen legger for første gang frem en omfattende undersøkelse av dette nyhetsøyeblikket – både i presse, radio og TV. Undersøkelsen omfatter både dekningens kvantitative omfang, dekningens journalistiske forløp og skildringen av den symbolske betydningen av murens fall – i alle tre medier. Til slutt sammenliknes likheter og forskjeller mellom dem. Resultatene sees i lys av innsikter fra den såkalte Toronto-skolen i kommunikasjonsteorien, med blant annet Joshua Meyrowitz og hans «mediumteori».

Nøkkelord:
Berlinmurens fall, 1989, den kalde krigen, norske medier, mediumteori

Import av svenske skurker. Svenske avisers betydning for fremstillingen av homoseksuelle i norske aviser 1950–1952

Denne artikkelen analyserer betydningen av at svenske avisartikler dominerte fremstillingen av den homoseksuelle mannen i norske aviser I årene fra 1950 til 1952. Den svenske homoseksuelle mannen ble fremstilt som en skurk og fungerte som en moralsk advarsel om hvordan homoseksualitet ville spre seg i Norge hvis homoseksualitet ble avkriminalisert her til lands også. Den norske homoseksuelle mannen ble i kontrast fremstilt som et offer.

Nøkkelord:
homoseksualitet, framstilling, nyheter, Norge, Sverige, 1950-årene

Abstracts

Towards a «culture of expression» – Ludvig Holberg and the public sphere

This article argues that an analysis of Ludvig Holberg (1684–1754) and his position on censorship and freedom of expression should be understood as a debate about 'culture of expression' or 'speech culture'. Examples from Holberg's work show us that he is primarily concerned with how we express ourselves. This is relevant to contemporary debates about freedom of speech and responsible speech. It is useful to look at this subject in the context of the Enlightenment, and how it was negotiated then.

Keywords:
Ludvig Holberg, enlightenment, freedom of speech, responsible speech, culture of expression

When the Berlin Wall fell: A comparative study of print press, radio and TV in 1989

The fall of the Berlin Wall is one of the most renowned events from the late 1980s. The era when Germany and Europe were divided into east and west ended when East Germany spectacularly announced that the country had opened all its border crossing points with West Germany, late on the night of Thursday 9 November 1989. Nobody wanting to explain how that could happen can ignore the East German and West German TV broadcasts that night. Until now, however, the way in which the fall of the Berlin Wall was covered in the Norwegian media has not been studied. This article presents for the first time a detailed study of the Norwegian news coverage – by newspapers, radio and television. The study looks at the quantitative aspects of the coverage, how the coverage developed journalistically, and the presentation of the inherently symbolic meaning of the fall of the wall – in all three media. It ends with a comparison of the similarities and differences between them. The results are discussed using insights from the so-called Toronto school of communication theory, including for instance Joshua Meyrowitz and his 'medium theory' approach.

Keywords:
The fall of the Berlin Wall, 1989, the Cold War, Norwegian media, medium theory

Importing Swedish villains. Swedish newspapers' influence on the presentation of homosexuals in Norwegian newspapers 1950–1952

This paper analyses the impact of Swedish newspaper articles' dominant representation of the homosexual man in Norwegian newspapers in the years from 1950 to 1952. The Swedish homosexual man was represented as a villain and a moral warning against how homosexuality would spread in Norway if it was also decriminalised there as it had been in Sweden. By contrast, the Norwegian homosexual man was represented as a victim.

Keywords:
homosexuality, representation, news, Norway, Sweden, 1950s

Om bidragsyterne

Henrik G. Bastiansen
er professor i medievitenskap ved Høgskulen i Volda. Han har utgitt en rekke bøker og artikler om norske medier. I 2006 tok han doktorgraden ved Universitetet i Oslo med avhandlingen *Da avisene møtte TV. Partipressen, politikken og fjernsynet 1960-1972*.

Birgitte Kjos Fonn
er førsteamanuensis i journalistikk ved Oslo Metropolitan University og redaktør for *Mediehistorisk Tidsskrift*. Hun er dr. philos. fra Universitetet i Oslo på en avhandling om pressehistorie, og blant annet koordinator for Fagforfatterstudiet. Hun har skrevet flere arbeider om pressehistorie, journalistikk og politikk, og er tidligere journalist.

Gudleiv Forr
er journalist og historiker. Han var ansatt i *Dagbladet* fra 1968 til 2007, men har som pensjonist arbeidet frilans for avisa. Han har utgitt flere bøker, og har bidratt med artikler i en rekke antologier.

Anders Gjesvik
er universitetslektor i journalistikk ved Oslo Metropolitan University. Han er tidligere journalist med spesialisering i featurejournalistikk. Gjesvik har blant annet skrevet om portrettintervjuer og om den historiske fremstillingen av homofile i mediene.

Thore Roksvold
er professor emeritus i journalistikk. Han har blant annet forsket på pressehistorie, retorisk argumentasjon og journalistspråk, og har skrevet flere lærebøker i journalistikk. Avhandlingen hans til dr. philos.-graden (2005) var en metodetriangulert studie av normendringer i norsk avisspråk på 1900-tallet.

Trygve Svensson
har mastergrad i litteraturvitenskap fra Universitetet i Bergen og jobber nå som rådgiver på CEO Office i Equinor. Svensson har bakgrunn som stipendiat og lektor ved Universitetet i Bergen i tillegg til variert erfaring fra politikk og samfunnsliv. Han har vært statssekretær og politisk rådgiver for Arbeiderpartiet i tillegg til kommunikasjonsrådgiver i Geelmuyden. Kiese, assistent i psykiatrien og fisker. Han disputerer for Ph.D-graden 22. juni 2018 med avhandlingen «Ludvig Holbergs retorikk»

Bjørn Westlie
er førstelektor ved Institutt for journalistikk og mediefag ved Oslo Metropolitan University. Han har arbeidet som journalist i mer enn 30 år, blant annet i *Klassekampen* og i *Dagens Næringsliv*, og har samtidig skrevet en rekke bøker blant annet om helse- og sosialetikk og historie. I 2008 vant han Brageprisen for sin bok *Fars krig*. Siste utgivelse *Fangene som forsvant. Slavearbeiderne på Nordlandsbanen* kom i 2015.

Forfatterveiledning for Mediehistorisk Tidsskrift

Mediehistorisk Tidsskrift er Norges eneste mediehistoriske tidsskrift. Det har åpen publisering etter open access-prinsippet, er fagfellevurdert etter double blindfold-prinsippet, og gir publikasjonspoeng på nivå 1.

Vi tar imot manuskripter av mediehistorisk interesse om både norske og internasjonale forhold. I tillegg til det fagfellevurderte stoffet tar vi blant annet imot debattstoff, bokanmeldelser, intervjuer og essays. Manuskripter sendes på e-post til birgitte@oslomet.no i Word-format (ikke pdf).

Krav til manuskriptet

- En artikkel bør være mellom 6000 og 8000 ord. Inkludert figurer, tabeller, noter og litteraturhenvisninger bør den som hovedregel ikke overstige 25 A4-sider (regnet ut fra halvannen linjeavstand, 12 punkt skriftstørrelse).
- For andre bidrag, f.eks. essays og debattstoff, avtales omfanget for hvert enkelt tilfelle.
- Notene skal oppgi den refererte forfatterens etternavn, årstall og eventuelle sidetall det refereres til. Arkivreferanser skal også oppgis i notene, etter følgende system: dokument med dato og arkiv. Der det er relevant bør også enhet, serie, arkivstykke og arkivskaper være med. (Eksempel: Innstilling fra komiteen for de vitenskapelige stillinger ved Universitetet i Oslo

1959: 2. eske, UiO/ Sentralarkivet.) Sluttnotene kan også i noen utstrekning brukes til andre nødvendige opplysninger.
- Titler på bøker, aviser og tidsskrifter settes i kursiv.

Litteraturlisten føres slik:

- Bøker: etternavn, fornavn bare som forbokstav med punktum, årstall i parentes, punktum, boktittel i kursiv, punktum, utgiversted, kolon, forlag.
  (Eksempel: Rasmussen, T. (2015). *Offentlig parlamentarisme. Politisk strid og offentlig mening 1945–2000*. Oslo: Pax).
  Artikler: etternavn, fornavn bare som forbokstav med punktum, årstall i parentes, punktum, artikkeltittel i anførselstegn, punktum, tidsskriftets navn, årgang, nummer i parentes, sidetall (fra–til), punktum, eventuelt DOI-nummer.
  (Eksempel: Alnæs, J. og Simonsen, A. H. (2016). «Den nyttige taperen – Scotts plass i norske nyhetsmediers fortellinger om erobringen av Sørpolen.» *Norsk medietidsskrift 22*(1) s. 2–19. DOI: 10.18261/issn.0805-9535-2016-01-02).

Rutine for innsendte manuskripter

- Redaktøren vurderer om et manus er aktuelt for fagfellevurdering.
- Går manuset videre, kan redaktøren foreslå en viss omarbeiding før manuset blir sendt til fagfellevurdering.
- Redaksjonen utformer en samlet vurdering basert på fagfellenes tilbakemelding. Hvis konklusjonen er at artikkelen bør publiseres, går manus så tilbake til artikkelforfatteren for eventuell revidering.
- Ferdig tekst returneres til redaksjonen.
- Teksten språkvaskes.
- Språkvask sendes artikkelforfatteren for godkjenning. **Frist: 1 uke**. Etter dette er det ikke anledning til å gjøre endringer i teksten.
- Godkjent språkvask blir brukket om til tidsskriftsider. Herfra tar redaksjonen seg av korrekturrundene.

Følgende legges ved manuskriptene, senest ved innlevering av siste versjon:

- et sammendrag på 50–150 ord, både på norsk og engelsk.
- tre–fire emneord, både på norsk og engelsk
- et forfatterportrett.
- Forslag til setninger som kan utheves i layouten, ca én for hver side eller hver halvannen side.
- en kort forfatterbyline (vanligvis: arbeidstittel/ arbeidssted og e-postadresse).
- en forfatteromtale (maks 400 tegn med mellomrom, gjerne kortere).
- bilder/illustrasjoner/faksimiler til teksten eller forslag til slike. Forfatterne må selv innhente tillatelse til å gjengi illustrasjonene. Tidsskriftet har ikke anledning til å betale for bruk av bilder, og er avhengig av å finne illustrasjoner som kan brukes fritt.

Utgaver så langt

Årgang 1:
Nr. 1/2004
Arnhild Skre: «I dag må ingen sitte hjemme». Presse og partilojalitet 1957–1973.

Nr. 2/2004
Øystein Sande m. fl.: Agitasjon og opplysning

Nr. 3/2004
Else-Beth Roaldsø: Å skrive i motvind.
Ruth Thomsen og Stavanger Aftenblad.
Hallvard Tjelmeland: Aviser som historisk kjelde

Årgang 2:
Nr. 4/2005
Norhild Joleik: Albert Joleik – bladstyrar i brytingstid

Nr. 5/2005
Div. forfattere: 1905 – Nu gjælder det at holde kjæft

Årgang 3:
Nr. 6/2006
Anne Hege Simonsen: De der ute– vi her hjemme. Utenlandsdekningen i tre norske aviser 1880–1940
Jo Bech-Karlsen På sporet av en glemt stil. Litterær journalistikk på 1950-og 60-tallet

Nr. 7/2006
Tor Are Johansen: «Trangen til læsning stiger, selv oppe i Ultima Thule». Aviser, ekspansjon og teknologisk endring ca 1763–1880

Årgang 4:
Nr. 8/2007
Guri Hjeltnes (red): «Har de ikke journalister i Aftenbladet lenger når de sender et kvinnfolk?» Kjønnsperspektiv på pressehistorien

Nr. 9/2007
Tor Are Johansen: Hett bly og raske presser. Teknologisk endring i norsk avisproduksjon

Årgang 5:
Nr. 10/2008
Sidsel Meyer: Så brøt stormen løs. Debatten om beredskapslovene høsten 1950.
Bernt Ove Flekke: Eit historisk blikk på «Hele Norges sportsavis»

Årgang 6:
Nr. 11/2009
Henrik G. Bastiansen: Lojaliteten som brast. Partipressen i Norge fra senit til fall. 1945-2000

Nr. 12/2009
Sigurd Høst: Mye mer enn Akersgata. Norsk pressestruktur 1945 –2009. Navneendring til Pressehistorisk tidsskrift f.o.m. 11.6.2010

Årgang 7:
Nr. 13/2010
Div. forfattarar: Nordisk presse under andre verdskrigen

Nr. 14/2010
Ivar Andenæs: Halden Arbeiderblad – den siste partiavis
Arnhild Skre: «En kostbar og farlig tid». Vestvendingen i norsk presse 1947–1949

Årgang 8:
Nr. 15/2011
Leiar: 22/7 – eit pressehistorisk vendepunkt?
Birgitte Kjos Fonn: Da venstresiden ville lage DU-journalistikk
Henrik G. Bastiansen: Portrett av TV-kritikeren Sverre Evensen

Nr. 16/2011
Tor Are Johansen: Orkla Media 1983 –2006.
Et medieselskap i konserndannelsen og eier – konsentrasjonens epoke

Årgang 9:
Nr. 17/2012
Maria Utheim: Engebret-bevegelsen
Peter Larsen: Bergens Tidendes første redaktør

Nr. 18/2012
Rune Ottosen: Pressemannen Johan Falkberget
Jo Bech-Karlsen: Referatets død og intervjuets seier

Årgang 10:
Nr 19/2013
Tor Are Johansen: Et produksjonssystem i støpeskjeen. Teknologiutvikling i norske aviser 1940 –2010

Nr 20/2013
Elisabeth Eide og Else-Beth Roalsø: Kriminelle, kulturelle, kapable kvinner
Birgitte Kjos Fonn: Ukebladene i 1913
Ragnhild Mølster: «Redaktrices». Kvinnelige redaktører frem til 1913
Gerd von der Lippe: Nanna With – et tilbakeblikk på sportsjournalistikk

Årgang 11:
Nr 21/2014
Hans Fredrik Dahl: Partipressen i Norge – fra utvikling til avvikling
Henrik G. Bastiansen: Fra konflikt til konsensus? Partipressens fall
Birgit Røe Mathisen: Fra partipresse til lokalisme, lokal journalistikk

Nr 22/2014
Rune Ottesen: Pressen og ytringsfrihtens vilkår ved og etter utbruddet av første verdenskrig
Anne Hege Simonsen: Den første verdenskrig i to norske aviser
Hans Christian Erlandsen: Rowland Kenney, britisk påvirkningsagent
Nils E. Øy: Jubileumsutstillingen 1914

Årgang 12:
Nr 23/2015
Ruth Hemstad: Propagandakrigen om Norge i europeisk presse
Odd Arvid Storsveen: Aviser som politiske aktører på 1800-tallet
Marthe Hommerstad: Politisk debatt mellom dannede elite og bøndene
Håkon Harket: 1814 og jødenes utestengelse fra Norge
Nils. A. Øy: Er slangene i § 100 borte etter 200 år

Nr 24/2015
Masoud Haidari: Når blir jeg norsk i medienes øyne?
Cora Alexa Døving: Historiens grep om samtiden
Harald Syse: Norsk presses dekning av antijødisk politikk
Margareth A. van Es: Bildet av «muslimske kvinner» i Aftenposten

Årgang 13:
Nr 25/2016
Per Overrein og Roar Madsen: Om avviklingen av partipressen
Henrik G. Bastiansen og Hans Fredrik Dahl: Svar til Overrein og Madsen.
Gudleiv Forr: Dagbladets løsrivelse fra Venstre.
Rune Ottosen: Unntakstilstanden i Trøndelag i oktober 1942
Kathrine Geard: Skjult kamp for det frie ord under krigen

Nr. 26/ 2016:
Rolf Werenskjold: Norges første lydfilmavis
Birgitte Kjos Fonn: Journalisten Vilhelm Aubert
Rune Ottosen: Klimajournalistikk under valget 2013 med historisk bakgrunn
Navneendring til Mediehistorisk Tidsskrift f.o.m. 1.9.2016.

Årgang 14:
Nr. 27/ 2017:
Østein Pedersen Dahlen: UDs hemmelige pressekontor
Rolf Werenskjold: Haakon Lie som filmskaper
Magne Lindholm: Norges første statlige PR-kampanje
Ole Bjørn Rongen: Bokseropprøret i Kina i 1900

Nr. 28/ 2017:
Åsmund Egge: Fra revolusjonsbegeistring til brobygging
Rune Ottosen: Revolusjonsfrykt og klassekamp
Birgitte Kjos Fonn: Revolusjon og folkelesning
Roy Krøvel: Garborg, Uppdal og revolusjonen
Kristian Steinnes: Sigurd Simensen, avismann og agitator
Gudleiv Forr: Karl Johanssen, liberaler blant kommunister

Tidligere utgaver av Pressehistoriske skrifter/Pressehistorisk tidsskrift utgitt til og med 2014 koster mellom 75 og 150 kroner og kan bestilles hos Norsk Mediehistorisk Forening ved Ragnhild Holmen. Send nummeret på utgaven og antall sammen med bestillers navn og adresse til rh@mediebedriftene.no. Fra 2015 er tidsskriftet open access, tilgjengelig på www.medietidsskrift.no

Hva hadde Ludvig Holberg å si om temaet «ytringskultur», altså de sidene ved den offentlige samtalen som dreier seg om *hvordan* vi ytrer oss – et tema vi stadig også bekymrer oss om i dag? Hvordan var den norske mediedekningen av de dagene i november 1989 da Berlinmuren, selve symbolet på det delte Europa under den kalde krigen, falt? Hvorfor dominerte svenske kilder en hovedsakelig negativ fremstilling av den homoseksuelle mannen i norsk presse tidlig i 1950-årene – *etter* at homoseksualitet var avkriminalisert i Sverige, men lenge før det ble avkriminalisert i Norge? Og hvorfor er historie viktigere enn noensinne for å forstå det som skjer i vår tids medier? Dette er blant spørsmålene som diskuteres i denne utgaven av *Mediehistorisk Tidsskrift*.

Mediehistorisk Forening har nå en egen Facebook-side hvor vi deler innhold fra tidsskriftet, intervjuer med forfatterne, relevante nyheter og arrangementer som kan være til glede for medlemmer og andre. Siden finnes på: *facebook.com/mediehistorisk*

På Twitter har foreningen foretatt samme navnebytte som foreningen: Twitter-kontoen finnes nå under brukernavnet *@Mediehistorisk*

ISSN 2464-4277

Norsk Mediehistorisk Forening

www.medietidsskrift.no